

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

VERGİLEMENİN SOSYAL PSİKOLOJİK SINIRI
(Doktora Tezi)

İnci User

Danışman: Prof. Dr. Halil Nadaroğlu

İstanbul, 1992

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VERGİLEMENİN HUKUKİ, SİYASAL, İKTİSADİ ve TOPLUMSAL SINIRLARI	6
1.1. Vergilemenin Hukukî Sınırı	6
1.2. Vergilemenin Siyasal Sınırı	8
1.3. Vergilemenin İktisadî Sınırı	10
1.4. Vergilemenin Malî Sınırı	15
1.5. Vergilemenin Toplumsal ve Kültürel Sınırları	18

İKİNCİ BÖLÜM

2. VERGİLEMENİN SOSYAL PSİKOLOJİK SINIRI	23
2.1. Vergi Psikolojisi	24
2.2. Vergilemeyi Sınırlayan Psikolojik Etkenler	28
2.3. Sosyal Psikolojik Yaklaşım	31
2.3.1. Tutum	33
2.4. Vergi Konusundaki Tutum ve Görüslere Değinen Bazı Survey Araştırmaları	37
2.4.1. Malî Bağlantı	38
2.4.2. Malî Bilgi	39
2.4.3. Malî Tutumları Etkileyen Faktörler (Gelir, Yaş, Eğitim Düzeyi, İş/Meslek)	41
2.4.4. Davranışlar ve Tutumlar Arasındaki Bağlantı	46
2.5. Vergileme ve Çalışma Motivasyonu	48

2.5.1. Motivasyon	49
2.5.2. Vergileme ile Çalışma Motivasyonu Arasındaki Bağlantı.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VERGİLEMEYE KARŞI TEPKİLERİN NEDENLERİ

VE TÜRLERİ	59
3.1. Ön Açıklamalar	59
3.2. Vergi Kavramının Evrimi	60
3.3. Sübjektif Vergi Yüğü	62
3.4. Yükümlülerin Vergilere İntibak Çabaları	63
3.5. Verginin Ödenmesi Halindeki Tepki Biçimleri	65
3.5.1. Verginin Yansıması	65
3.5.2. Verginin Amortismanı	67
3.5.3. Verginin Dönüştürülmesi	69
3.6. Verginin Ödenmesi ya da Ödenmemesi ile Birlikte Ortaya Çıkan Tepkiler	70
3.6.1. Oy Kayması	70
3.6.2. Baskı Gruplarının Etkinlikleri	73
3.7. Verginin Ödenmemesiyle Sonuçlanan Tepkiler	79
3.7.1. Vergiden Kaçınma	79
3.7.1.1. Vergiden Kaçınma ile Vergi Kaçakçılığı Arasındaki İnce Sınır	82
3.7.1.2. Vergi Cennetlerine Göç	83
3.7.2. Vergi Kaçakçılığı	85
3.7.3. Yükümlülerin Kollektif Tepkisi: Verginin Reddi ..	99
3.7.3.1. Tarih Boyunca Vergilendirmeye Karşı Meydana Gelen Bazı Kollektif Tepki Örnekleri	100
3.7.3.2. Verginin Reddine İki Çağdaş Örnek	106
3.7.3.2.1. Poujade Hareketi (Fransa)	106
3.7.3.2.2. Baş Vergisi ve Yol Açtığı Tepkiler (İngiltere)	113

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AHLÂKÎ VE TOPLUMSAL BİR SORUN OLARAK VERGİ KAÇAKÇILIĞI	121
4.1. Ahlâkın Sosyal Bilimsel Tanımı	122
4.1.1. Sosyalleşme	123
4.1.2. Toplumsal Normlar	124
4.2. Ahlâkî Gelişim Konusunda Psikolojik Yaklaşımlar	127
4.3. Sosyolojik Açıdan Sapkınlık	131
4.3.1. Suçlu Davranışının Sosyolojik Açıklaması	133
4.3.2. Suçların Sınıflandırılması	136
4.3.3. Suçun Sosyal Kontrolü	137
4.4. Malî Psikoloji Açısından Vergi Kaçakçılığı ve Vergi Ahlâkı	143
4.4.1. Vergi Kaçakçılığına İlişkin Sosyal Psikolojik Araştırmalar	147
4.5. Vergi Eğitime İlişkin Öneriler	165
4.5.1. Türkiye'de Örgün Eğitimde Vergi	169
4.5.2. Propaganda	170
4.5.3. Türkiye'de Vergi Bilincini Yerleştirmeye Yönelik Propaganda Çalışmaları	175
4.6. Vergi Yönetimine İlişkin Öneriler	176
SONUÇ	182
YARARLANILAN KAYNAKLAR	190
EKLER	

GİRİŞ

Kamu maliyesi literatüründe "malî kurumlar" deyimini vergi, kamu harcaması, devlet borcu (kamu kredisi) ve bütçeyi ifade etmek için kullanılmaktadır¹. Bunlar, bilindiği gibi aynı zamanda maliye politikasının da araçlarıdır.

Yukarıda sözü geçen kurumlar - ya da araçlar - arasında bireylerle doğrudan ilişkisi olanı ve onları anında olumsuz bazı sonuçlara neden olabilecek şekilde etkileyeni vergidir. Dolayısıyla, verginin diğer özelliklerinin yanı sıra, psikolojisi de ayrı bir önem taşımaktadır. Diğer yandan, vergi maliye politikasının araçlarından biri, belki de en önemlisi olmasından ötürü devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesinin de etkin bir aracıdır. Bu nedenle verginin bir de sosyolojisi ve sosyal psikolojisi vardır. Bu sonuncu özellik kamu maliyesinin diğer kurumları, örneğin bütçe ve kamu harcaması için de geçerlidir. Ancak, vergi dışındaki kurumların, bireylerle doğrudan ve etkisini anında hissettiren fiilî ilişkisi bulunmadığından, bireysel anlamda psikolojisi söz konusu değildir. Örneğin, birey verginin bizzat mükellefi ve ödeyicisi olduğu gibi, vergilemeden ötürü cezaya da çarptırılmaktadır. Bu koşullar altında vergi yönünden bireylerin psikolojisi ve bu psikolojiden kaynaklanan davranışları üzerinde önemle durulması gereken bir husustur. Diğer malî kurumlarla, örneğin bütçe

---

¹Malî kurumlar deyiminin özellikle Fransızca literatürde "institutions financieres" şeklinde kullanılması oldukça yaygındır. Örneğin M. Duverger'nin sonradan "Kamu Maliyesi - Finances Publiques" başlığı altında yayınlanan ünlü eserinin ilk baskılarının başlığı "Institutions Financieres"dir.

ile bireyin doğrudan bir ilişkisi yoktur. Verginin etkisini anında ve doğrudan hisseden birey, bütçenin etkisini orta ve uzun vadede, ancak dolaylı olarak hissedebilir. Hattâ bu etkiyi algılayamaması da olasıdır. Verginin birey yönünden psikolojik, toplum yönünden de sosyal psikolojik yönünün sınırlarını net olarak belirlemek oldukça güçtür. Çünkü, bu ikisi çoğu kez birlikte oluşmakta ve birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir.

Yukarıdaki açıklamaların ışığı altında, vergilemenin teorisinin, tekniğinin ve ekonomik etkisinin yanı sıra sosyal psikolojik yönünü de gereğince incelemenin yararlı hattâ zorunlu olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü, vergilemenin malî amacı, vergiden optimal hâsılanın sağlanmasıdır. Diğer kural ve koşulların yanı sıra, psikolojik ve sosyolojik koşulları da göz önünde tutmaksızın gerçekleştirilecek vergileme işlemleri ile vergiden optimal hâsılanın sağlanması mümkün olamaz. Nitekim, vergileme ile ilgili uzmanların yanı sıra psikolog ve sosyologların da görev yapması gerektiğine inanan ünlü İtalyan maliyecisi Francesco Forte, bu hususta şu görüşü ileri sürmüştür: "...Sir John Hicks'in dediği gibi, iktisatçı kendi tahliline ara vermeli ve sosyologu - ve bizce siyaset bilimciyi ve hukuk uzmanını - devreye sokmalıdır: kolektif tercihler alanında disiplinler arası bir çalışma mümkün olabilir".²

Türkçe literatürde, verginin sosyal psikolojik yönünü inceleyen yayınların sayısı; verginin tekniğini, teorisini, hukukunu ve iktisadî etkilerini irdeleyen eserlere oranla oldukça sınırlıdır. Saptayabildiğimiz kadarıyla yabancı dillerdeki yayınlar içinde söz konusu husus ile başlangıçta (1950'li ve 60'lı yıllarda) daha çok Alman yazarlar - özellikle G.Schmölders - ilgilenmişlerdir. İngiliz ve Fransız yazarların ilgisi başlangıçta görece olarak daha azdır. Günümüzde ise ABD'de, Kanada'da ve çeşitli Avrupa ülkelerinde konuya ilişkin çalışmalar

²Francesco Forte ve Emilio Giardina, "The Crisis of the Fiscal State", Reforms of Tax Systems, Eds. Karl W. Roskamp ve Francesco Forte, IIPF 1979 Kongresi Tebliğler Kitabı, Wayne State University Press, Detroit, 1981, s.8-9.

yürütülmektedir. Biz bu çalışmamızda ilke olarak, Türkçe literatüre vergilemenin psikolojik yönüne ilişkin bir katkıda bulunabilmeyi amaçlamış bulunuyoruz. Ancak, önceden bazı kısa açıklamalar ve sınırlamalar yapmakta yarar görmekteyiz. Şöyle ki: Çalışmamızın başlığını "Vergilemenin Sosyal Psikolojik Sınırı" olarak saptamış bulunmaktayız. Vergileme, vergi, harç, resim ve parafiskal yükümlülük gibi kamusal ödentilerin tümünü kapsayan üst bir kavramdır.³ Bu durumda bedel, fiyat, ücret v.b. kavramlar vergileme deyiminin dışında kalmaktadır.

Yukarıda vergilemenin zorunlu bir ödenti türü olduğunu belirttik. Zorunlu olan herşeye karşı hem bireysel hem de toplumsal bir tepkinin oluşması doğaldır. İçinde bulunulan koşullara göre bu tepki açıklanabilir ya da açıklanamayabilir. Ancak, açıklanamayan tepkiler dahi bazı sosyal ve ekonomik sonuçların doğmasını engelleyemez. Örneğin, vergiye karşı olumsuz duyguları olan birey bu hususta bir toplumsal tepkinin öznesi olabileceği gibi vergi konusu olan faaliyet ile ilgisini keserek, örneğin yatırım yapmaktan vazgeçerek, verginin tamamen dışında da kalabilir. Bireyin böyle bir davranışı, toplum yönünden de bazı iktisadî sonuçların doğmasına, örneğin azalan yatırımlar sebebiyle üretimin, dolayısıyla millî gelirin ve sonuçta vergi hâsılatının düşmesine sebep olabilir. Bu durumda, vergi salma yetkisine sahip olanların söz konusu tepkileri nazara almaksızın, bir diğer ifade ile sosyal psikolojik etkenleri göz önünde tutmaksızın vergilemeye başvurmaları en azından vergiden optimal hâsılayı sağlama amacından uzaklaşılmasına neden olabilir. Şu halde, sosyal psikolojik etkenler, hukukî yaptırımları bulunmasa da, vergilemeyi sınırlayan önemli birer faktördür ve bu nedenle de vergileme yetkisinin kullanılmasında ilgili otoriteler tarafından göz önünde bulundurulmalarında yarar vardır. Çalışmamızda esas itibarıyla, vergilemenin sebep olabileceği sosyal psikolojik etkilerin vergilemeyi

---

³Türkçe'deki vergileme sözcüğü İngilizce'deki taxation, Fransızca'daki fiscalite ve Almanca'daki Besteuerung sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.

sınırlayıcı yönünün irdelenmesine gayret edilecektir. Vergilemeyi sınırlayan faktörler aslında çeşitlidir. Sosyal psikolojik faktörlerin yanı sıra, hukukî, iktisadî, siyasal ve toplumsal bazı faktörler de vergileme yetkisinin kullanılmasını, içinde bulunulan koşullara göre değişik ölçülerde olmak kaydıyla, sınırlayabilmektedir. Biz bu sonuncuları çalışmamızın birinci bölümünde, sınırlamaya bütünlük kazandırabilmek amacıyla kısaca incelemekte yarar görmüş bulunmaktayız. İkinci bölümde ise, sınırlayıcı bir faktör olarak sosyal psikolojik etkenler daha ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünü vergilemeye karşı tepkiler oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde ise, vergi kaçakçılığı ahlâkî ve toplumsal bir sorun olarak ele alınacak, malî psikolojinin kullandığı kimi kavramlar tartışılacak ve vergi kayıp ve kaçaklarını önlemede malî psikolojiden nasıl yararlanılabileceği irdelenecektir.

Konumuz ile ilgili bir diğer hususu da önceden açıklamakta yarar görmekteyiz. Daha önce de belirttiğimiz gibi vergilemeye karşı tepkiler esas itibariyle verginin zorunlu bir ödeme, daha yaygın olan bir deyimle cebri olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tepkiler, sonuçta, diğer faktörlerin yanı sıra vergileme yetkisinin kullanılmasını da sınırlayabilen bir faktör olmaktadır. Ancak, daha sonraki ilgili bölümde ayrıntılı bir biçimde açıklayacağımız üzere, verginin kesin olarak cebri bir nitelik kazanması XVII.yüzyılda, Fransa'da XIV.Louis'nin o dönemin baş vergisi (capitation) ile âşarı (dixieme, tithe) kendi otoritesine dayanarak tahsil etmesi ile gerçekleşmiştir. Örneğin Ortaçağ'da verginin karakteri "ihtiyarî" oluşundadır. Buna karşın Roma'da vergi cebri niteliktedir. Tarihsel gelişim içinde verginin sözü geçen yönü zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Bu nedendir ki, Fransız maliyeci Henri Laufenburger⁴, verginin zaman içinde değişen bu özelliğini belirtmek için "Romalılar döneminden bu yana bir ilerleme, bir gerileme; bir gelgit (med ve cezir) vergi tarihini karakterize etmiştir" demiştir. Burada,

⁴Henri Laufenburger, Histoire de L'impôt, que-sais-je Yay., Paris, 1959, s.11. Bu eser Ragıp Hanyal tarafından "Vergiler Tarihi" adı altında Türkçe'ye de çevrilmiştir.

şöyle bir sorunun cevabını araştırmakta yarar vardır: Verginin ihtiyarî olduğu dönemde acaba vergilemeye karşı bir tepki doğmamış mıdır? Verginin tarihi ile ilgili araştırmalar; verginin ihtiyarî olduğu, dolayısıyla tebanın krala veya derebeyine kendi rızası ile yaptığı bir yardım gibi telâkki edildiği dönemlerde tebanın yaptığı ödemenin dayanağının ya ahlâkî, ya dinî, ya geleneksel ya da psikolojik (korku nedeniyle itaat gibi) olduğunu göstermiştir. Kısacası, maddî ve hukukî bir müeyyidesi olmasa da bir manevî cebir söz konusudur. Bu durumda manevî cebirin de bir tepkiye neden olmaması mümkün değildir.

Ancak, biz çalışmamızda verginin bu yönü ile ilgilenmedik. Araştırmamızın amacı günümüzdeki uygulamasıyla verginin cebri niteliğinden kaynaklanan tutumların sebep olduğu sınırlamayı açıklığa kavuşturabilmektir. Vergilemenin bu yönüne toplumun bütün katmanlarından gösterilen tepki sanıldığından da kapsamlı ve önemlidir. Örneğin, XX.yüzyılın ikinci yarısından sonra vergi tarihine ve literatürüne kitle psikolojisi ile yakından ilgili olan iki önemli toplumsal olay intikal etmiştir. Bunlardan ilki 1950'li yıllarda Fransa'da meydana gelen Poujadizm eylemi, diğeri ise 1980'li yılların sonunda, İngiltere'de başgösteren ve sonuçta başarıya ulaşan baş vergisi (poll tax) başkaldırısıdır. Her iki olay da, daha sonraki bölümlerde, ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu arada, Fransız yazarı H.Laufenburger'nin⁵ "vergi nedir?" sorusuna verdiği cevap da oldukça düşündürücüdür: "Bir angaryadır, hiç kuşkusuz.... Vergi yükünün millî gelirin üçte birine ulaştığı, hattâ aştığı bir dönemde, hiç kimse, verginin devletin yaptığı hizmetlerin bir karşılığı olduğu yolunda klâsik teori tarafından ileri sürülen görüşü ciddiye almamıştır".

Yukarıdaki kısa açıklamamızda da görülebilmektedir ki, toplumun her kesiminde vergiye karşı bir tepki mevcuttur. Bu tepkinin şiddetinin derecesi ile devletin o sıradaki güçlülüğünün ve kararlılığının derecesi ise vergilemedeki sınırlamanın yönünü ve düzeyini belirlemektedir.

---

⁵a.g.e., s.5.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VERGİLEMENİN HUKUKİ, SİYASAL, İKTİSADİ VE TOPLUMSAL SINIRLARI

1.1. Vergilemenin Hukukî Sınırı

Verginin cebrî niteliğinin meşruiyeti, devletin egemenliğine dayanılarak salınmış bir yükümlülük olmasından kaynaklanır. Vergileme yetkisine ilişkin olarak günümüzde artık ne ferdiyetçi görüşe dayanan J.J.Rousseau'nun Sosyal Mukavele (Contrat Social) Teorisi'nden esinlenen görüşler, ne de devleti toplumdan ayrı ve onun üstünde gören Organik Devlet Teorisi geçerlidir. Verginin meşruiyetinin dayanağı devletin egemenliğine dayanılarak alınmış olmasıdır. Devlet, insanların toplum halinde yaşamalarının bir sonucu olarak doğmuş siyasal bir organizasyondur. Tek taraflı ve üstün emretme ve zorlama gücü ise devletin egemenliğinin simgesidir ve onu toplum içindeki diğer güçlerden ayıran belirgin bir özelliktir. İşte, cebrî olan verginin meşruiyetinin menşei devletin egemenliğine dayanılarak alınmasındandır. Bu husus, siyasal bir organizasyon olduğunu belirttiğimiz devletin anayasalarında da açıklanmış ve hükme bağlanmıştır. Şu halde söz konusu cebrîlik keyfi değil, hukukîdir. Çünkü, anayasalarda vergi ödemenin kişiler için bir "ödev" olduğu açıkça hükme bağlanmıştır. Bu durumda, kişi için hukuken ödev olan bir husus devlet için bir haktır. Ancak, devlet, meşruiyetinden kaynaklanan bu hakkı dilediğince kullanabilir mi? Bu hakkın kullanılmasında bir sınır söz konusu mudur?

Her hak gibi vergi salma hakkının da bir sınırı olması gerekir. Çünkü, hak, sınırsız ve koşulsuz değildir. Her hak gibi vergileme hakkının kullanılmasında da kişinin ve toplumun karşılıklı haklarını göz önünde tutmak gerekir. Nitekim, 1961 Anayasası'nın 61., 1982 Anayasası'nın da 73. "vergi ödevi" başlıklı maddelerinin ilk paragrafı aynen şöyledir: "Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür."

Anayasa'nın yukarıdaki hükmü, vergi salma yetkisine yasal bir sınır getirmiştir. Bu sınır kişinin "malî gücü"dür. Şu halde vergileme yetkisi kullanılırken bu sınırın aşılması gerekmektedir. Bu hükme göre, herkes (buradaki herkes deyiminin kapsamına tabiyetine bakılmaksızın gerçek ve tüzel tüm kişiler dahildir) kamu harcamalarına devletin gerçekleştirdiği hizmetlerden yararlanıp yararlanmadığına veya hangi ölçüde yararlandığına bakılmaksızın, vergi yolu ile katılacaktır. Ancak bu katılım "malî güce" göre olacaktır.

Malî güç ne demektir ve nasıl ölçülecektir? Bu konuda ne 1961, ne de 1982 Anayasası'nda bir tanım mevcuttur. Şu halde Anayasa'daki hüküm bir direktiftir ve bunun somuta dönüşmesi ise ya yasal düzenlemelerle ya da içtihatlarla gerçekleşebilecektir. Ancak, bu hususta, bugüne kadar ne yasal bir düzenleme yapılmış ne de bir içtihat teessüs etmiştir. Hemen belirtmemiz gerekir ki malî güç net olmayan ve ölçülebilmesi son derece güç bir kavramdır. Nitekim, 1961 Anayasası'nın 61. maddesinin Kurucu Meclis Komisyonu'ndaki müzakeresinde bazı temsilciler "malî güç" yerine "ödeme gücü" (İngilizce'deki "ability to pay" deyiminin karşılığı olarak) deyiminin kullanılmasını önermişlerdir. Anayasa Komisyonu sözcüsü ise bu görüşe karşı çıkarak "... bir şahıs bütün parasını gayri menkule yatırır ve parasız kalırsa ödeme gücünün pek az olduğunu iddia edebilir. Ama malî gücü yüksektir" savını ileri sürmüştü ve önerinin reddini sağlamıştır. Anayasa Mahkemesi bir kararında (E.1965/25, K.1965/57) "... Anayasa'ya uygunluğu sağlamak için malî güç konusunun kanunla düzenlenmesi zorunludur" hükmünü tesis etmiş ise de bugüne kadar

böyle bir yasal düzenleme yapılmamıştır.¹ Böyle bir düzenlemenin yapılmamış olmasının isabetli olduğu belirtilmekte ve şu görüş ileri sürülmektedir: "... zira, yüzyıllardır tartışılan, ancak üzerinde görüş birliğine varılamayan malî güç kavramının kamu vicdanını tatmin edecek veya en az tepkiye sebep olacak biçimde yasa ile düzenlenmesi son derece de güçtür. Böyle bir düzenleme, şayet çok isabetle yapılmazsa, ahlâkî sonuçların doğmasına sebep olabilir. Bu sebeptendir ki, sorunun uygulamada içtihatlarla çözülmesi yönteminin daha isabetli olacağına ....".² Gerçekten, Anayasa Mahkemesi ve Danıştay vergilemeye ilişkin kararlarında malî güç konusunda içtihad oluşmasına yardımcı olacak bazı kararlar vermektedirler. Ancak, bunların incelenmesi çalışmamızın sınırını aşmaktadır. Yine de, gerek akademik çalışmalarda, gerekse Yüksek Mahkemelerin kararlarında malî gücün saptanabilmesi için kişinin elde ettiği gelirin, elden çıkardığı gelirin yani harcamasının ve mülkiyetine sahip olduğu servetin gözönünde tutulduğunu belirtmek isteriz.

1.2. Vergilemenin Siyasal Sınırı

İktisat öğretisinde üreticinin davranışını kârı maksimize etmek, tüketicinin davranışını ise faydayı maksimize etmek amaçlarının belirlediği kabul edilir. Buna paralel olarak, siyaset biliminde de, siyasal partilerin karar ve davranışlarında oylarını maksimize etmek amacının rol oynadığı kabul edilmektedir. Gerçekten, özgürlükçü demokrasilerde siyasal partilerin nihaî amacı, seçimleri kazanıp iktidar olabilmektir. Bunun için de seçimlerde en çok oyu alabilmeleri gerekmektedir. Verginin ve vergilemeye ilişkin her türlü kararın seçmenin tercihini etkilediğine kuşku yoktur. Bu nedenledir ki, siyasal partiler, seçimden önceki dönemde programlarının belirlenmesinde,

¹Halil Nadaroğlu, "Vergilemede Adalet", Hukuk Araştırmaları, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 5: 1-3, İstanbul, 1990, s.9-10.

²a.g.m., s.10.

seçimden sonraki dönemde de karar ve uygulamalarında oylarının azalmasına sebep olacak davranış ve eylemlerden kaçınmak zorundadırlar. Oyların eriştiği maksimumdan (vergilemeye ilişkin nedenlerle) azalmaya geçebileceği nokta özgürlükçü demokrasilerde vergilemenin siyasal sınırı olarak kabul edilebilir. Ancak bu sınır nasıl saptanacaktır? Bu konuda somut bir ölçü ve kesin sonuç verebilecek bir yöntem mevcut değildir. Evvelce, seçmen davranışına ilişkin ampirik bazı gözlemlere dayanarak karar ve davranışları belirlemek yöntemi geçerli olmuştur. Nitekim, "vergiler ayakkabı gibidir; yenisi ayağı sıkar eskisi rahatsızlık vermez" türündeki sloganlar bu dönemlerin ürünüdür. Bugün de hâlâ geçerli ve bir ölçüde doğru olan bu kanıdan ötürü çoğunlukla yeni vergiler seçimi izleyen ilk bir-iki yıl içinde konulmakta, seçim yılında, hattâ bir yıl öncesinde bile, büyük bir zorunluluk olmazsa, yeni bir vergi veya vergiler getirilmemektedir. Ancak, günümüzde kamuoyu yoklama tekniklerinde sağlanan gelişmeler sayesinde oyların ne zaman ve hangi nedenden dolayı düşmeye başladığının çok az hata payı ile saptanabilmesi mümkün olmaktadır. İşte bu düşme noktasından önceki fiilî durum verginin siyasal sınırıdır. Bu sınırın aşılp aşılmadığı ise seçimlerin sonuçlarına ve siyaset bilimcilerin seçmen davranışını değerlendiren tahlillerine göre belirlenebilir.

Günümüz toplumlarında yönetenlerin oy toplama kaygısıyla hareket etmesinin, toplumsal yarar yerine kişi ya da grup çıkarlarının gözetilmesine yol açtığı, bunun da demokrasinin gerçek değerlerinden uzaklaşmak anlamına geldiği ileri sürülmektedir. Çıkar gruplarının isteklerinin ön planda tutulması yüzünden, devletin kısa dönemli politikalara yöneldiği ve uzun dönemli amaçları ihmal ettiği savunulmaktadır.³

---

³Vural Savaş, Anayasal İktisat, Beta Yay., İstanbul, 1989, ss.1-12.

1.3. Vergilemenin İktisadî Sınırı

Daha önce açıkladığımız hukukî ve siyasal sınırların mevcut olmadığı varsayımı altında dahi, vergileme yetkisinin istenildiğince kullanılmasını önleyen bir diğer önemli sınır vardır: iktisadî sınır. İktisadî sınır ne demektir? Bu sınırın alt ve üst uçlarını belirleyen somut bir ölçü ya da kriter var mıdır?

Vergi, iktisadî açıdan devletin millî gelirden hukukî cebir altında ve karşılıksız olarak aldığı pay şeklinde tanımlanmaktadır. Bu durumda, vergilemenin, millî gelirin bütününe kapsayan noktaya kadar sürdürülebileceği düşünülebilir. Ancak, teorik bir varsayım olmaktan öteye gitmeyen bu görüş, bugüne kadar hiç bir yerde gerçekleştirilememiştir. Bundan sonra da gerçekleştirilebileceğini düşünmek mümkün değildir. Çünkü, millî gelirin tamamının vergi olarak alınması, devletin kendi varlığını sürdürmesi için gerekli olanların yanı sıra, toplumu oluşturan bireylerin bütün özel ihtiyaçlarını da karşılamasını, bir diğer deyişle, devletin ekonominin kamusal ve özel bütün fonksiyonlarını üstlenmesini gerektirir. Sosyalist temele dayalı ekonomilerde bile böyle bir uygulama hiçbir zaman gerçekleştirilememiştir. Rekabete ve kâr dürtüsünün itici gücünden kaynaklanan bireysel girişimciliğe dayalı piyasa ekonomilerinde ise, millî gelirin tamamını kavrayacak bir vergileme yönteminin uygulanabileceğini düşünmek bile mümkün değildir. Zira böyle bir durum, bireyin hiçbir kişisel gelire sahip olmaması ve hem verginin verimliliğinin giderek azalması hem de devletin toplumun tüm kamusal ve özel ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalması anlamına gelecektir.

Vergilemenin ekonomik sınırı, vergi kapasitesinin en etkin biçimde kullanılabileceği nokta olarak tanımlanmıştır. Bu noktada, vergileme haddi, ekonominin bütününe zarar vermeden maksimuma ulaşacaktır.⁴

⁴Halil Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, 7.b., Beta Yay., İstanbul, 1989, s.286.

Bir ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sistem ve siyasal rejim, vergilemenin sınırının kesinleşmesinde, öncelikli ve önemli bir etkidir; şöyle ki: Piyasa ekonomisi aslında bir firma ekonomisidir. Bir diğer deyişle, piyasa ekonomisindeki temel üretici birimler gerçek ve tüzel kişilerden oluşan özel firmalardır. Bu tür ekonomilerde, devlet de kurduğu işletmeler aracılığı ile ve sınırlı ölçüler dahilinde piyasa faaliyetlerine katılabilir. Ancak, bu katılımın gerekli görülen durumlarda ve sınırlı alanlarda oluşması, hattâ geçici bir süre için devam etmesinin daha doğru olduğu inancı günümüzde giderek yayılmaktadır.

Böyle bir görüşün egemen olduğu bir iktisadî sistemde, iktisadî gelişme ve büyüme için gerekli olan yatırımların esas itibariyle firmalar tarafından yapılması icap edecektir. Yatırımın yapılabilmesi için de tasarruf gereklidir. Bilindiği gibi, gelirin iki fonksiyonu vardır: tüketim ve tasarruf. Piyasa ekonomisinin tümüyle egemen olduğu bir ülkede, sayet yüksek oranlı vergilerle vergi yükü ağırlaştırılırsa faktör gelirleri, bir diğer deyişle tüketimde kullanılabilir gelir azalacaktır. Gelir azaldıkça marjinal tüketim eğilimi yükseleceğinden, tasarruf seviyesi düşecektir. Tasarruf azalınca, yatırım ve ona bağlı olarak da üretim azalacak, yani millî gelir ya düşecek, ya da en azından sabit kalacaktır. Şu halde, böyle bir ekonomik sistemde, vergilemenin sınırının tasarrufu ve ona bağlı olarak yatırımı azaltacak optimal noktayı aşmaması gerekecektir.

Bir karma ekonomi modelinde durum biraz daha farklı olabilir. Çünkü, karma ekonomi sisteminde, iktidardaki siyasal partinin programına ve tercihlerine göre değişen ölçülerde olmak kaydıyla devlet de, kurduğu işletmeler aracılığı ile, bizzat girişimci olarak piyasada faaliyette bulunabilmektedir. Nitekim, böyle bir sistem ve uygulama, vazgeçileceğinin açıklanmış olmasına rağmen, halen Türkiye'de ve Fransa gibi bazı ülkelerde devam etmektedir. Bu durumda, iktisadî gelişme ve büyüme için gerekli yatırımların bir bölümü devlet tarafından yapılacak ve bu yatırımların cebri tasarrufla, yani vergilerle finanse

edilmesi gerekecektir. Bu koşullar altında, vergileme sınırının karma niteliği olmayan piyasa ekonomisinin uygulandığı ülkelerdekinden daha yukarılara çekilmesi icap edecektir. Şu halde, piyasa ekonomisinde vergilemenin iktisadî sınırı, karma ekonomilere oranla daha aşağı seviyelerde belirlenmektedir.

Yukarıda kısaca belirtmeye çalıştığımız hususun fillî gerçeklik kazanması, sonuçta bir siyasal tercih meselesidir. Sorunun bu yönünü, 1962 yılının ilk aylarında DPT tarafından yapılan davet üzerine Türkiye'ye gelen ve zamanın başbakanına "Türk Vergi Sistemi Hakkında Rapor" başlıklı bir rapor sunan İngiliz iktisatçı N.Kaldor şu şekilde açıklamıştır: "İktisadî kalkınma konusunda vergileme meseleleri birbirinden tamamen farklı iki ayrı görüş açısından ele alınırlar: Teşvik tedbirleri ve kaynaklar. Yatırımların ve kalkınmanın yetersiz oluşunun asıl sebebinin gerekli teşvik tedbirlerinin yokluğu olduğu inancında olanlar, kamu gelirleri üzerindeki olumsuz etkisine bakmaksızın, vergileme meselelerini teşvik tedbirlerini arttırıcı ve islâh edici açıdan incelerler. Yatırımların ve dolayısıyla kalkınmanın seviyesinin düşüklüğünün esas itibariyle kaynakların kıtlığının bir sonucu olduğuna inananlar ise, meseleyi, ilave vergileme yolu ile yatırılabilecek kaynakların arttırılması yönünden ele alırlar" (N.Kaldor, önerilerinde ikinci görüşü benimsemiştir).⁵

N.Kaldor'un sözünü ettiği teşvik tedbirleri, vergilemenin sınırlarını aşağıya çeken ve günümüzde "arz yanlı iktisat"⁶ akımını savunanlar tarafından da benimsenen görüşleri ifade etmektedir. Kaldor'un benimsediği ve tavsiye ettiği ikinci yaklaşımda ise, yatırımlar için gerekli kaynaklar ilâve vergilerle devlet tarafından yaratılacak ve gerçekleştirilecektir. Böyle bir siyasal tercihin benimsenmesi, vergilemenin uygulanabileceği ekonomik sınırı doğal olarak daha

---

⁵a.g.e., s.411-412.

⁶Selahattin Tuncer, "Verginin Sınırları, Vergi Optimumu veya Laffer Eğrisi", Maliye Yazıları, 7, Haz.-Tem. 1987, ss.15-28.

yukarılara doğru itecektir. Ancak bu itişin hangi noktaya kadar süreceğini kesin ve matematiksel olarak belirlemek mümkün değildir. "Bir vergi sisteminin fiskal verimliliği, yükümlü kılınan vergi kaynaklarının sürekli olarak kullanılması bakımından geçerli olan sınırlar ile belirlenir. Söz konusu bu sınırlar herşeyden önce, sosyal hasılası ve serveti ile vergilerin finanse edilmesini sağlayan millî ekonominin reel iktisadî potansiyelinde yatmaktadır. <Vergi kaynağı> kavramından maksat, vergi ödemelerinin gerçek iktisadî esasını oluşturan ekonomik değerler akımı veya stokudur... <Optimal vergi noktası>, vergilemenin bu maksimal sınırı içinde kalmaktadır; psikolojik şartların belirlediği dar kapsamlı bu sınır, bütün milletlerde farklı olup, halkın devlete karşı tavrı ve fedakârlık duygusuna yani <vergi zihniyetine> bağlıdır. Fertlerin tüm vergi sistemi ve <baskı yapıcı> niteliği bilhassa etkin olan münferit vergiler karşısında almış olduğu - çok yönlü ve sadece uzun vadede değişebilen - bu temel vaziyet, <vergi mukavemetini> , dolayısıyla verginin tarh ve tahsil tekniği ile vergi idaresi ve denetiminin sebebiyet verdiği masrafları etkilemektedir.

Vergilemenin iktisadî bakımdan maksimum sınırlarının ne olduğu sorusunun cevabını ararken, herşeyden önce göz önünde bulundurulması gereken husus, kamu gelir ve giderlerinin millî gelir veya millî servetin bir kısmı olduğu ve bu nedenle her iki büyüklüğün hacminin netice itibarıyla millî gelirin seviyesiyle sınırlı olduğudur; Hiçbir zaman, mevcut olandan daha fazla dağıtılamaz. Ne var ki bu mutlak sınır, sadece teori açısından geçerlidir; çünkü, uzun vadede tüm vergi sisteminin verimliliğini azaltmaksızın vergilemenin uygulanabileceği ekonomik sınır, özellikle piyasa ekonomisinde oldukça daha aşağıda bulunmaktadır".⁷

Yukarıda da görüldüğü gibi, kesin bir açıklama yapılamamaktadır. Gerçi vergilemenin maksimum sınırının ne olması gerekeceği

⁷Günther Schmolders, Genel Vergi Teorisi, çev. Salih Turhan, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1976, s.101-102.

hususunda bir kısım yazarlar sayısal bazı tahminlerde bulunmuşlardır. Ancak, bunlardan hiçbiri ne uygulamaya intikal edebilmiş, ne de akademik çevrelerde benimsenmiştir; şöyle ki: Fizyokratlar, alınacak verginin kesinlikle yükümlünün şahsî gelirin %20'sini geçmemesi gerekeceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak, temennî niteliğindeki bu görüşün dayanağı hakkında hiçbir açıklama yapmamışlardır. Koyu bir liberal olan Fransız yazar Paul-Leroy Beaulieu'nün aynı doğrultudaki görüşü ise, söz konusu oranın %15'i aşmaması gerekeceği şeklindedir. Amerikalı iktisatçı Colin Clark bu hususta farklı bir yöntem benimsemiş ve daha öncekilerden farklı olarak, vergi sınırını yükümlünün şahsî geliri ile irtibatlandırarak belirlemek yerine, millî gelir ile irtibatlandırarak saptamaya çalışmıştır.⁸ Colin Clark'a göre, vergileme sınırının millî gelirin %25'ini aşmaması gerekmektedir. Aksi halde, girişimcinin gücü zayıflayacağından, enflasyonist bir konjunktüre girilecektir. Bu durum, borçlu olanları avantajlı hale getirecek, emekçiler ise ücretlerinin yükseltilmesi için baskı yapmaya başlayacaklardır. Bütün bu açıklamalara rağmen, Clark da araştırmasında vergileme oranının neden %25'de kalması gerektiğini açıklayacak kanıtları ortaya koyamamıştır. Aynı konuyla ilgili olarak, Fransa'da, ampirik yöntemlerle yapılan araştırmalarda, parafiskal yükümlülükler de dahil olmak üzere vergiler toplamının GSMH'nin %40'ını geçmemesi gerektiği sonucuna varıldığı ifade edilmiş, ancak bunun gerekçesi açıklanmamıştır.⁹

Bütün bunlardan hareketle, vergilemenin bir iktisadî sınırı bulunduğu, ancak, bu sınırı önceden, sayısal olarak belirlemenin mümkün olmadığı söylenebilir. Bu sınır, içinde bulunulan iktisadî konjunktüre, ülkenin ekonomik ve siyasal rejimine, iktidardaki siyasal partinin programına ve toplum psikolojisinin ortaya koyduğu vergi mukavemetine göre, yetkili otoritelerce belirlenmektedir. Ancak, belirlenen sınırın isabetini önceden tahmin etmek mümkün değildir.

⁸H. Nadaroğlu, a.g.e., s.283.

⁹a.g.e., s.283 (M.Duverger'ye atfen).

Bu, zaman içinde vergi hasılatında görülen gelişmeye, toplumsal tepkilere ve seçim sonuçlarına bakılarak değerlendirilebilmektedir.

1.4. Vergilemenin Malî Sınırı

Vergilemenin iktisadî sınırı ile malî sınırını ayırdetmek aslında oldukça zordur. Hattâ iktisadî sınır başlığı altında ikisini birlikte incelemek daha rasyonel olabilir. Ancak, sayısal bir yönü ve vergi politikasının belirlenmesinde özel bir önemi olduğu için, malî sınırı ayrı bir paragrafta incelemeyi yeğlemekteyiz.

Topluma egemen olan genel bir kaniya göre, ya mevcut vergilerin oranlarının yükseltilmesi ya da yeni vergilerin konulması vergi hasılatını yükseltmek için yeterlidir. Sorunun çözümünün bu kadar basit olup olmadığını irdelemekte yarar vardır.

Klasik iktisatçılar, belli bir sınırı aşan vergi oranlarının vergi hasılatı üzerindeki etkisini gözlemlemiş ve talebi esnek olan mallar üzerindeki vergi oranları yükseltildiğinde, hasılat kaybı olabileceğini belirtmişlerdir.

Vergi oranlarındaki her artış, arttırılan oranda ilâve gelir sağlayamaz. Hatta belli bir noktadan sonra azalmaya da neden olabilir. Bu durumu David Hume şu ünlü cümlesi ile açıklamıştır: "Vergilemede çoğu zaman iki kere iki dört değil, bir eder". G.Schmölders, bu sözün ilk kez J.Swift tarafından, 1728 yılında yayınlanan bir eserinde söylendiğini belirtmiştir.¹⁰ G.Schmölders'e göre, Swift, "ipek ve şarap üzerinden alınan gümrükleri örnek göstererek, vergilendirilen malların fiyatını aşırı derecede arttıran gümrük oranlarının iki katına çıkarılmasının daha önceye kıyasla daha çok değil, aksine daha az gelir

¹⁰G. Schmölders, a.g.e., s.105 (F.Neumark da aynı kanıdadır ve D.Hume ile A.Smith'in bu görüşü kaynak göstermeden tekrar ettiklerini ileri sürmektedir. Bkz.H. Nadaroğlu, a.g.e., s.205).

sağlanmasına yol açtığını kanıtlamaya çalışmıştır; zira, tüketiciler, gümrüklerdeki artış sonucunda pahalanan malları satın alamayacak duruma düşmektedirler."¹¹

Klasik maliye ve vergi teorisi, vergi sınırlarını kesin ve sayısal olarak belirlemenin güçlüğü üzerinde durmuştur. Bu sınırlara ulaşıldığının hangi belirtilere bakılarak anlaşılacağını ise W.Gerloff şöylece açıklamıştır: En önemli belirti, vergi hasılatının azalmasıdır. Bu, iki yasaya uygun bir seyir izler:

(1) Vergi masrafları yasası (vergilerin artan masrafları yasası): Yükümlülüğün genişletilmesi sonucunda, verginin safi hasılatı, tarh-tahsil giderlerine göre daha yavaş yükselir. Yükümlü sayısının artması prosedürleri ve giderleri arttırırken, yükümlülerin direnci de yükselecek, böylece hasılatın bir bölümü giderler ve yükümlü tepkileri nedeniyle kaybedilecektir.

(2) Vergi hasılatı yasası: Vergi idaresi, vergi oranlarını optimal bir sınırın üstünde arttırmaya devam ederse, vergi hasılatı zamlı orantılı olarak değil, daha düşük oranlarda artacak, zira yükümlüler yüksek vergiler karşısında yasal ya da yasa dışı kaçınma olanaklarını daha fazla zorlayacaktır.¹²

1980'li yıllarda popüler olan arz yanlı iktisat yaklaşımı, vergilemenin sınırları konusunda yeni görüşlerin gelişmesine yol açmıştır. Arz yanlı iktisat, bir ekonomide arz yönünde oluşan engellerin kaldırılmasını savunur. Buna göre, vergi indirimleri iktisadî dinamizmi teşvik etmektedir. Vergi indirimleri yüzünden hükümet başlangıçta geçici bir hasılat kaybına uğrayabilir. Ancak, vergiden artan fonlar yeni tasarruflar doğuracağı ve faiz hadleri düşeceği için, sonuçta ekonomide üretim ve verimlilik artacaktır.¹³ Arz yanlı iktisat görüşünden etkilenen

¹¹a.g.e., s.105.

¹²Selahattin Tuncer, a.g.m., s.18-19.

¹³a.g.m., ss.19-21.

A. Laffer vergi hasılatı ile vergi oranları arasındaki ilişkiyi bir diyagramla tarif etmiştir. "Laffer Eğrisi" diye anılan bu diyagram, oranlar belli bir yüksekliğe eriştiğinde vergi hasılatının düştüğünü gösteren, sola yatık bir çan eğrisi görünümündedir. Eğrinin iki ucunda vergi geliri sıfır'dır. Sol uçta vergi oranı sıfır'dır yani kimse vergi ödememektedir. Vergi oranının %100 olduğu sağ uçta ise kimse vergilenebilir gelir için çalışmayacağından hasılat yine sıfır'dır. Şu halde kişiler, bu iki uç arasında gelir elde edecek ve vergi ödeyecektir. Vergi hasılatını azamiye çıkaracak (optimal) oran 0 ile %100 arasındaki bir noktadır ve vergi hasılatı bu noktadan itibaren düşecektir. Laffer'e göre, yüksek vergi oranları çalışma şevkini, geliri ve üretim düzeyini düşürmekte, düşük vergi oranlarında ise gelir ve üretim düzeyi yükselmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar da göstermektedir ki, vergilemenin malî sınırı bir ölçüde elastikîdir. Ancak bu elastikiyet, vergi oranlarındaki artışla veya yeni konulan vergilerle düz orantılı değildir. Bu durumun nedenleri talep elastikiyeti, ikame imkânı ve bir ölçüde de vergilemenin sebep olduğu toplum psikolojisidir. Çünkü, yeni bir vergi konulduğunda, yükümlü, ya tüketimden vazgeçmekte ya da, imkânı varsa, daha düşük vergiye tabi ikame yollarına başvurmaktadır. Her iki davranışın da mümkün olmadığı durumlarda ise vergi kaçakçılığı eğilimi başgöstermektedir. Bütün bu açıklamalar, ilk kez kim tarafından söylenmiş olursa olsun, "vergilemede iki kere iki çoğu zaman dört değil bir eder" savının isabetini kanıtlamaktadır. Şu halde, vergilemenin bir de malî sınırı vardır. Bu sınır, mevcut bir verginin oranı arttırıldığı halde hasılatta artık bir artışın sağlanamadığı, ya da yeni konulan bir vergiye rağmen hasılatta bir değişikliğin olmadığı noktadır.

1.5. Vergilemenin Toplumsal ve Kültürel Sınırları

Toplumların gelişmişlik düzeyleri ve yapısal özellikleri ile vergi yapıları arasında bir bağlantı vardır.¹⁴ Toplumlara gelişmişlik düzeylerine göre tanımlarken yaygın olarak kullanılan ayırimlardan biri; "geleneksel toplum", "geçiş toplumu" ve "modern toplum" ayırımıdır. Bu üç toplum tipinin yapısal özellikleri şöylece özetlenebilir:

Geleneksel toplumda, nüfusun büyük bölümü tarımla, geri kalanlar ise geleneksel zanaatlar, küçük ticaret v.b. işlerle uğraşır. Doğum ve ölüm oranları yüksek, nüfus coğrafi ve toplumsal yönden oldukça hareketsizdir. Kültürel açıdan dışa kapalı olan geleneksel toplumun dış ekonomik ilişkileri de hammadde ihracatı ve mamul madde ithalatı üzerinde yoğunlaşır. Toplumsal ilişkiler cemaat düzeyindedir. Siyasal ve kültürel yapılanmalarda geleneklerin egemenliği belirgindir.

Geçiş halindeki toplumlarda kısmî sanayileşme vardır. Ülke ekonomisi hala büyük ölçüde tarıma dayandığı halde, ithal tarım teknolojisi toprakta çalışan nüfusu işsizlik sorunu ile yüzyüze getirir ve kentlerde nüfus yığılmasına yol açar. Doğum oranlarının geleneksel toplumdaki kadar yüksek olmasına karşın, değişen yaşam koşulları ve ithal tıbbî teknoloji nedeniyle, ölüm oranları hızla düşer ve nüfus artışı yüksek oranlarda seyreder. Bu nedenle, iktisadî büyüme, çoğunlukla nüfus artışı karşısında önemini yitirir. Sanayileşme kentleşmenin hızına yetişemediği için, kentsel nüfusun önemli bir bölümü kent ekonomisinin ana sektörlerinde değil, gündelik işlerle geçim temin eden, sosyal güvenceden yoksun ve vergi ödemeyen enformel sektörde yer alır. Geçiş toplumunda, kültürel açıdan geleneksel ve modern yanyana bulunur. Hızlı toplumsal hareketlilik ve ekonomik sorunlar, siyasal yaşama istikrarsızlık şeklinde yansır.

¹⁴Bu konunun ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Fethi Heper, Toplumsal Yapı ile Vergi Yapıları Arasındaki İlişkiler, Eskişehir İTİA Yay., No.126/148, Eskişehir, 1981.

Modern toplum ise sanayileşmiş, kentleşmiş ve bu tür yaşamın gerektirdiği örgütleri kurmuş toplumdur. Nüfus artış hızı çok düşük (bazen negatif) seyrederek. Bu toplumda, geleneksel zanaatlar ve küçük ticaretin yaşam alanı çok dardır. Tarımsal faaliyet teknoloji-yoğun niteliktedir; dolayısıyla köylülük de hızla tarihe karışmaktadır. Genelde, bir işveren toplumundan söz edilebilir: Kentsel nüfusun en büyük bölümü, kamu sektörü veya özel sektörde teknik ya da bürokratik işler yapan, uzmanlaşmış ücretlilerdir. Bu toplumda insanlar arası ilişkiler cemiyet düzeyindedir. Gelenekselliğin etkisi pek dar alanlarda hissedilir. Siyasal yaşam çoğunlukla istikrarlıdır.¹⁵

Vergi yapılarına bakıldığında, geleneksel toplumun devlet gelirlerinin yüksek olmadığı ve başlıca vergi dışı gelirlerden (harçlar, devlet arazilerinin kiralanması gibi); geleneksel dolaysız vergilerden (baş vergisi, arazi vergisi v.b.); ve dolaylı vergilerden (gümrükler, harçlar, tüketim vergileri) oluştuğu söylenebilir. Vergi yükünün büyük bölümünün tarım kesiminin üzerinde olması, çoğunlukla karine usulü ile toplanması da toplam vergi gelirinin düşüklüğünde rol oynamaktadır.

Geçiş toplumlarında, devletten geleneksel toplumun gereksinim duymadığı çeşitli yeni hizmetler beklenir. Bu da vergi gelirlerinin artmasını gerektirir. Böylece, yeni vergiler getirilir. Ancak, özellikle kentlerdeki enformel sektörün genişliği, hızlı artış nedeniyle nüfusun büyük bölümünün üretken yaşın altında olması, örgütsel denetimlerin yeterince gelişmemiş olması gibi nedenlerle, vergi hasılatı beklenen ölçülere ulaşamaz.

Modern toplumlarda ise, vergilerin devlet gelirleri içindeki payı oldukça yüksektir. Toplumun işveren toplumu (bağımsız ve kendine yeterli küçük esnaf, tüccar v.b.nin bulunmadığı, çalışan kesimin büyük

---

¹⁵Robert Perrucci ve Dean D. Knudsen, *Sociology*, West Publishing Co., St.Paul, Minnesota, 1983, ss.380-392.

ölçüde ücretli olduğu bir toplum) özelliğini taşıması nedeniyle, vergi denetimi ve toplanmasında etkinlik sağlamak daha kolaydır.

Şu halde, nüfusun yaşı ve sektörel dağılımı vergilemeyi sınırlayan toplumsal etkenlerdir. Bunların yanında, örgütlerin gelişmişlik düzeyleri de bir rol oynamaktadır. Gelişmiş sanayi toplumları için tipik sayılan, büyük bölümü üretken yaşta olan, gelirlerini devlette ya da büyük firmalarda çalışma karşılığı elde eden bir nüfus, vergi toplama olanaklarını yükseltir. Gelişmekte olan ülkelerde görülen, çoğunluğu üretken yaşta olmayan, işgücünün büyük bölümü tarım ve küçük ticaret alanlarında kalan bir nüfustan elde edilecek hasılat ise kısıtlıdır.

Öte yandan, vergilemenin sınırının saptanmasında ırksal ve kültürel özelliklerden kaynaklanan direnç ve tepkilerin de önemli bir etken olduğu düşüncesi vardır. Bu bağlamda en yaygın, hatta adeta klasikleşmiş bir iddia, Latin ırkının vergiye karşı büyük tepki gösterdiği, Anglo-Saxon ve Nordik halkların ise vergiyi daha anlayışla karşıladıkları şeklindedir.¹⁶ Doğruluğu kanıtlanmamış olmakla birlikte, ampirik bazı gözlemler bu kanının bir ölçüde gerçeği yansıttığını göstermektedir. Dolayısıyla, çeşitli kültürlerin ve bunların oluştuğu toplumların tarihsel, coğrafi ve etnik kaynaklı bazı ortak özelliklere sahip oldukları düşünülmektedir (örneğin, Akdeniz havzası kültürlerinde yetişen insanların sıcak kanlı, fevrî ve kriminal eğilimli olduğu yolunda bir kanı vardır). Bu tür toplumsal ve kültürel özellikler de vergilemeye bir sınır getirebilir.

Çeşitli ülkelerde hakim olan vergi zihniyetinin bu ülkelerin dillerinde vergiler için kullanılan isimlere yansıdığı belirtilmiştir. Buna göre, tüm Latin ulusları her resmî mercie, özellikle de vergi daireleri ve memurlarına geleneksel bir kuşku ile bakarlar ve vergiye verdikleri adlar (Fransızca: impôt; İtalyanca: imposto; İspanyolca: impuesto) verginin rahatsız edici bir yük olduğunu ifade eder. Anglo-Saxon ve İskandinav

¹⁶H.Nadaroğlu, a.g.e., s.277.

kökenli uluslar ise, sağlam bir devlet bilincine ve bundan kaynaklanan tam bir vergi disiplinine sahip buldukları gibi, dilleri de vergiyi görev, yardım ya da aidat olarak algıladıklarını ve devletin vazgeçilmezliği ile bağlantılandıklarını gösterir (İngilizce: tax, duty; Almanca: Abgabe, Steuer; İsveççe: skat).¹⁷ G.Schmölders, Türkiye'de yaptığı bir konuşmada "vergi" sözcüğünün kendiliğinden bağışlanan tutarları, "salma" sözcüğünün ise zorlama yoluyla hazineye temin edilen tutarları ifade ettiğini hatırlatarak, Türk kültürünün genelde vergiye sadık ve uygar olduğunu, bunda İslamî zekât yükümlülüğünün de etkisi bulunduğunu ileri sürmüştür.¹⁸

1960'lı yıllarda, Almanya'da yapılan bir survey araştırmasında farklı uluslar hem vergi zihniyeti hem de vergi toplama yöntemleri açısından karşılaştırılmışlardır.¹⁹ Bu araştırmada, ülkelerde gelir ve kârların vergilenmesi için kullanılan teknikler incelenmiş ve Fransa, İspanya ve İtalya'da iş dünyasının, büyük korporasyonlar dışında, sözünü etmeye degecek bir kâr ya da gelir vergilemesine tabi olmadığı görülmüştür. Bu garip durumun açıklaması, değerlendirme işlemleri incelendiğinde, kolaylıkla bulunmuştur: Bu ülkelerde, muhasebe defterleri güvenilir biçimde tutulmamakta, denetim beceriksizce yapılmakta, vergi idaresiyle yükümlü arasında işbirliği bulunmamakta ve yasal yaptırımlar da minimal düzeyde uygulanmaktadır. Araştırmada bu bulgu da Latin halklarının resmî kuruluşlara karşı duydukları güvensizliğe bağlanmıştır.

Aynı araştırmada, Avrupa'daki farklı vergi sistemlerinin temel özellikleri şöyle saptanmıştır: Alman vergi sistemi etkin, fakat çok pahalıdır. Devletin uyguladığı çok etkin denetim ve yaptırımların vergiye

¹⁷G.Schmölders, a.g.e., s.113.

¹⁸Günther Schmölders, "Vergi Yönetiminin Vergilemenin Etkinliği Üzerindeki Etkisi", çev. Ömer Faruk Batirel, Yeni Vergiler Yasa Tasarısı ve Vergi Güvenlik Önlemleri Semineri Tebliğler Kitabı, İTİA Ekonomi Fakültesi, Kamu Maliyesi Enstitüsü Yay., No.1, İstanbul, 1980, ss.161-170.

¹⁹Günther Schmölders, "Survey Research in Public Finance - A Behavioral Approach to Fiscal Theory", Public Finance/ Finances Publiques, XXV: 2, 1970; ss.300-306.

itaatin yüksek bir düzeyde olmasını sağladığı görülmektedir. Öte yandan, tutum araştırmaları, yurttaşların kendilerini devlete yabancı hissettiklerini ve vergi idaresiyle işbirliğine isteksizce girdiklerini göstermiştir. Bu bulgu, etkin denetimin, olumsuz tutumlara yol açaşa bile, fiiliyatta vergi görevine itaati sağlayabileceğini düşündürmektedir.

İngiltere'de, vergi sistemi özellikle işadamları ve profesyonellere çok esnek davranmakta, bu da idare ile yurttaşlar arasındaki ilişkiyi sorunsuz hale getirmektedir. Sistem, oldukça ucuz, fakat Almanya'ya kıyasla etkinlikten hayli uzaktır. Fransız, İtalyan ve İspanyol sistemleri ise hem pahalı, hem de etkinlikten uzaktır. Pahalılığın nedeni değerlendirme tekniklerinden ve elde edilen gelirin beklenene kıyasla çok düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, yasalarla fiili uygulamalar arasındaki fark, keyfi vergileme ve bireylerin vergi yükümlülükleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları da vergilemeye karşı tutumları bozmaktadır.

Bu araştırma bulgularının bir kısır döngüye işaret etmekte olduğu söylenebilir: Eğer vergiye karşı tutumlar bir toplumun kültür mirasının bir parçası ise, vergiyi geleneksel olarak bir yük ve eza kabul eden toplum içinde vergileme işlemlerinden sorumlu olan mercilerin de konuya halkın geri kalanı kadar olumsuz yaklaşmaları ihtimali vardır. Bu durumda, vergileri koyanlar ve uygulayanlar, zaten ödemeye isteksiz olan ykmllleri daha da olumsuz tutumlara itecek hatalar yapabilirler.

İKİNCİ BÖLÜM

2. VERGİLEMENİN SOSYAL PSİKOLOJİK SINIRI

Vergilemenin bir önceki bölümde değinilen sınırları yanında psikolojik bir sınırı da mevcuttur. Ödeme gücüne ilişkin yönüyle vergi konusu, amoral (lâ ahlâkî) bir disiplin olan iktisadın kapsamı dışına çıkmakta, adalet kavramı nedeniyle de malî sınırlar aşılmakta ve vergiyi psikolojik ve politik bağlamlarda da incelemek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.¹

Vergileme konusunda psikolojik yaklaşımın öncülerinden olan Schmolders², optimal vergi noktasının psikolojik şartlar tarafından belirlenen vergileme sınırlarının içinde kaldığını, bu sınırların tüm toplumlar için farklı ve halkın devlete karşı tavrı ve fedakârlık duygusuna yani vergi zihniyetine bağlı olduğunu belirtmiştir. Yazar vergi zihniyetinin önemi konusunda o kadar iddialıdır ki, vergilemenin sınırlarının "herşeyden önce psikolojik" olduğunu bile ileri sürmüştür.³

Gelir ve servetlerinin bir bölümünü vergi olarak ödeyen bireyler, bu durum karşısında çeşitli tepkiler gösterirler. Bu tepkiler,

---

¹Ercan Dülgeroğlu, "Vergilemenin Psikolojik Etkileri", Akademi, IV: 2-3, 1975, s.225.

²G. Schmolders, Genel Vergi Teorisi, a.g.e., s.101.

³a.g.e. s.114.

vergilemenin amaçlarına ulaşmasını engelleyecek boyutlara varabilir. Bunu önlemek için, vergilemenin psikolojik sınırını ve vergilerin yurttaşlar tarafından nasıl algılandığını bilmekte yarar olabilir. Bu husus, bir vergi psikolojisinin ortaya çıkışında temel etken olmuştur. Konuya ilk eğilen araştırmacılardan biri olan Réynaud⁴, psikolojik yaklaşımın önemini şöyle vurgulamıştır: "Vergi, bu yükü yeni bir gayretle telâfi etmek isteyen mükellef için teşvik edici mahiyette midir? Yoksa, ağırlığı bir çok mükellefi <hazine için çalışmamaya> sevk edecek kadar cesaret kırıcı mıdır? Nihayet maliyenin iki büyük prensibinin, yani verimlilik ve adalet prensiplerinin geniş ölçüde psikolojik hususlara bağlı olduğunu idrak etmek gerekir."

2.1. Vergi Psikolojisi

Vergi psikolojisi, başlı başına bir bilim dalı değil, bireyler ve grupların vergileri algılayışı, değerlendirişi ve gösterdikleri tepkilere eğilen bir araştırma alanıdır. Kullandığı yöntemler sosyal psikolojik; araştırdığı kavramlar ise kısmen malî kısmen psikolojik olduğu için, vergi psikolojisinin her iki branştan araştırmacıların işbirliğini gerektirdiği söylenebilir.

Vergi karşısında yükümlünün gireceği davranışları iki biçimde ele almak mümkündür: Birincisi; insanın dikkatli, rasyonel ve tüm ekonomik koşulları hesaba katabilecek bilgi ve beceriye sahip olduğunu ve başlıca amacının kendi kazanımlarını azamiye ulaştırmak olduğunu varsaymak; bir başka deyişle yükümlüyü *homo economicus* olarak ele almaktır.

İkinci yaklaşım biçimi ise, insan davranışı hakkında sabit varsayımlarda bulunmayıp, bu davranışın altında yatan psikolojik etkenleri irdelemektir. İkinci yol tercih edildiğinde psikolojik

⁴Pierre-Louis Réynaud, "İktisadî Psikoloji ve Maliye", İstanbul Üniversitesi Maliye Enstitüsü Konferansları, 12. Seri, İstanbul, 1966, s.20.

yöntemlerin kullanılması kaçınılmazdır. Burada amaç, verginin nasıl algılandığını ve davranışın oluşmasında hangi tutumların rol oynadığını kavramaktır. Bu amaç benimsendiğinde, vergi psikolojisinin çalışma alanına girilmiş olur. Bu bağlamda, rasyonel davranışın insan için anormal bir hal olduğu ve ancak belli zorlamalarla elde edilebileceği bile ileri sürülmüştür.⁵ Bu görüş uyarınca, insanın "normal" psikolojik durumunda, davranış hesaplı ve amaca yönelik değildir. Aksine, duygular ve değerler tarafından yönlendirilir; çelişkilidir ve büyük ölçüde grup etkisine bağlı olarak oluşur. Bu görüş, Psikanaliz Okulu ile başlayan ve insanı temelde irrasyonel olarak kabul eden yaklaşımla tutarlıdır. Çağdaş psikoloji açısından insan, önce biyolojik bir varlıktır ve dürtü, duygu ve hareket biçiminde dışa vurulan ihtiyaçlarla donanmıştır. Rasyonel davranış ise, gelişme süreci içinde, dış gerçeklere uyum sağlamak ve onlarla başa çıkmak için öğrenilir. İnsanın belirli bir durumda tümüyle rasyonel davranabilmesi için o durumu yaratan koşullar ve durumun gerekleri hakkında kusursuz bir bilgiye sahip olması yeterli değildir. Aynı zamanda rasyonel davranışın gerektirdiği bir takım fedakârlıkları da (içgüdülerin ya da karşıt yöndeki isteklerin bastırılması gibi) göze alabilmesi gerekir.

Maliye teorisinde vergilemeyi haklı çıkarmaya çalışan çok sayıda görüş bulunduğu, fakat vergi ödeme işinin yükümlülerde olumlu bir heyecan uyandırdığına dair en küçük bir belirti görülmediği ileri sürülmüştür.⁶ Devlet otoriteleri, inatla kamu gelirlerinin neden arttırılması gerektiğini ve bireyin devlete bağımlılığını vurgularlar. Bu konuda ileri sürülenler mantıklı ama soyut saptamalardır. Bireyin vergi ödemekle elde ettiği kazançlar pek belirgin değildir ve çoğunlukla parasal olarak ifade edilemez. Öte yandan, vergileme konusundaki araştırmalar yükümlülerin duygu ve düşünceleri hakkında bir ipucu

⁵Amitai Etzioni, "Rationality is Anti-Entropic", Journal of Economic Psychology, 7, 1986, ss.16-37.

⁶Günther Schmolders, "Survey Research in Public Finance - A Behavioural Approach to Fiscal Theory", a.g.m., s.300.

vermemektedir. Vergi gelirine ilişkin rakamlar, yükümlülerin vergi görevini adaletsiz ve baskıcı bulup bulmadıklarını ve vergiden kurtulmaya çalışıp çalışmadıklarını göstermemektedir. "...fakat gerçekte bu, vergi etkilerine ilişkin her kuram açısından vergilemenin en önemli veçhelerinden biridir; fiilî (de facto) maliye politikasının gerçek boyutu burada belirlenmektedir."⁷ İşte bu mantıktan hareketle, 1950'li ve 60'lı yıllarda ortaya çıkan yeni bir yaklaşımla yükümlü davranışları anket araştırmalarıyla incelenmeye başlanmıştır.

Yükümlü psikolojisine ilişkin Almanya'daki ilk araştırmalar 1958 ve 1963 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Daha sonra, anket yöntemiyle geniş çaplı bir araştırma yapılarak; İngiliz, Fransız, İspanyol ve İtalyan yükümlülere vergi zihniyeti, vergi tazyiki ve vergi ahlâkı konularında sorular sorulmuştur. Her ülkeden yaklaşık biner kişiye anket uygulanan bu çalışmanın amacı vergileme konusunda farklı toplumların farklı tahammül düzeylerini saptamaktır.⁸

G. Schmölders'in yaptığı araştırmalar vergi psikolojisine bugünkü çizgisini kazandırmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren başta İngiltere ve Batı Almanya olmak üzere, çeşitli Avrupa devletlerinde ve ABD'de yükümlülerin vergilemeye ilişkin görüş ve tutumlarını irdeleyen, ağırlıklı olarak sosyal psikolojik yöntemler kullanan çalışmalar yapılmıştır.⁹

Vergi psikolojisi, çalışmamızın dördüncü bölümünde de değineceğimiz malî psikolojinin bir bölümüdür. Bu araştırma alanı, gerek konusunun çok sınırlı olması, gerekse metodolojik sorunları

---

⁷a.g.m., s.300.

⁸Bu çalışma, vergilemenin psikolojik sınırına ilişkin ilk ve en önemli çalışmalardan biridir. Ancak kültürler arası karşılaştırmalar getirdiği için, ayrıntılı özetine burada değil, "Vergilemenin Toplumsal ve Kültürel Sınırları" başlıklı paragrafımızda yer verilmiştir.

⁹Bu çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alan Lewis, The Psychology of Taxation, Martin Robertson Co. Ltd., Oxford, 1982, Bölüm II.

itibariyle çok fazla araştırmacının ilgisini çekmeyebilir. Türkiye'de de bu konudaki çalışmalar şimdilik sınırlıdır.¹⁰

Vergi psikolojisinin amaçları şöylece sıralanabilir:¹¹

(a) Vergi politikalarının etkinliğini arttırma amacı: Vergi ile amaçlanan hedeflere ulaşmak için oluşturulacak politikaların saptanmasında, kişilerin bu politikalara gösterebileceği tepkileri göz önünde bulundurmak önemlidir. Bir başka deyişle, vergi konulmadan önce, yükümlünün böyle bir vergiyi nasıl algılayacağı ve ne tepki vereceği yoklanmalıdır.

(b) Vergi harmonizasyonlarını kolaylaştırma amacı: Malî terminolojide, farklı vergi uygulamalarından kaynaklanabilecek olumsuzlukları ortadan kaldırmaya yönelik çabalar, harmonizasyon sözcüğüyle tanımlanmaktadır. Bir ekonomik birliğe katılan ülkelerin vergi yapılarının aynı olması, harmonizasyon için ilk koşuldur; fakat tek başına yeterli değildir. Zira aynı vergi yapısını benimseyen iki ülkede yükümlü davranışları farklı olduğu takdirde, bu ülkelere birinde başarılı olan vergileme diğerinde tepki ile karşılaşabilir. Bunun için, harmonizasyona gidilmeden önce, farklı ülkelerdeki yükümlü davranışlarının incelenmesinde yarar vardır.

(c) Toplumsal ilişkileri düzenleme amacı: Toplum içinde kimi sınıflar daha ağır bir vergi tazyiki hissettikleri takdirde, devlete ve diğer

¹⁰İlk anda akla gelenler Hakkı Karamete'nin "Türkiye'de İktisadî Sistem, İktisadî Zihniyet, Vergi Sistemi ve Vergi Mantalitesi" (1956; orijinali Almanca) başlıklı doktora tezi; Yenal Öncel'in "Vergiye Karşı Tepkiler ve Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı" (1974) başlıklı doçentlik tezi; Hayrettin Aktaşoğlu'nun "Vergi Psikolojisi" (t.y.) başlıklı doktora tezi; Doğan Şenyüz'ün "Etkin Bir Vergileme İçin Yükümlü Psikolojisi" (1984) başlıklı doktora tezidir. Şamil Ünsal'ın "Vergi Kaçakçılığında Sosyal Etkiler" (1987) başlıklı doktora tezinde de vergi psikolojisine değinen bölümler vardır. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü Halkla İlişkiler Şubesi, 1972 ve 1975 yıllarında iki anket çalışması yapmıştır. Bu yıl da Maliye Bakanlığı - PİAR işbirliği ile bir yükümlü anketleri çalışması gerçekleştirildiği açıklanmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarının da yakında yayınlanması beklenmektedir.

¹¹Doğan Şenyüz, Etkin Bir Vergileme İçin Yükümlü Psikolojisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1984, ss.16-19.

sınıflara karşı cephe alabilirler. Vergi psikolojisi çalışmaları, farklı grupların sübjektif vergi yüklerini ve bunlara ilişkin tavırlarını saptayarak, toplumsal huzursuzlukların önünün alınmasında yardımcı olacak öneriler geliştirebilir.

Sıralanan bu amaçlardan birincisi, vergilemeye karşı tepkilere ilişkin olduğu için, çalışmamızı yakından ilgilendirmektedir. Vergi kayıplarını önlemede malî psikoloji ve vergi psikolojisinin oynayabileceği rol çalışmamızın dördüncü bölümünde ele alınacaktır. Aşağıda vergilemeyi sınırlayan psikolojik etkenler tanıtılmaya çalışılacaktır.

2.2. Vergilemeyi Sınırlayan Psikolojik Etkenler

Vergileme, yükümlü davranışlarında malî verimliliği azaltacak değişimlere yol açmaya başladığında, vergilemenin psikolojik sınırlarına varılmış olur. Nitekim, "eski vergileri çoğaltmak, yahut yeni vergiler koymak istendiği zaman, büyük bir dikkat ve itina ile vergiye karşı ruhi mukavemetin en az olduğu noktayı seçmek zarureti vardır."¹² Vergi yükümlülerinin davranışı ise, vergi zihniyeti ve vergi ahlâkınca belirlenir.¹³

Vergi zihniyeti "yurttaşların bizzat vergileme ve vergileme ile kendilerine yüklenilen özel mükellefiyetler karşısında takındıkları genel tavır" olarak, vergi ahlâkı ise "vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında alınan vaziyet" olarak tanımlanmıştır.¹⁴,

¹²Pierre-Louis Réynaud, Vergi Konusunda Mükellefin Ruh Haleti, çev. Celal Erçoklu, Maliye Tetkik Kurulu Neşriyatı, No.1955-5: 66, Ankara, 1955, s.3.

¹³Salih Turhan, Vergi Teorisi ve Politikası, Der Yay., İstanbul, 1987, s.225.

¹⁴G. Schmölders, Genel Vergi Teorisi, a.g.e., s.107.

Günümüzde vergi ahlâkının genel ahlâka göre çok daha düşük düzeyde olduğu ileri sürülmüştür.¹⁵ Vicdan sahibi kişilerin de vergi kaçakçılığı yapmaları, kısmen verginin zorlayıcı niteliğinden kısmen de vergileri toplayan ve kullanan devlete karşı güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Bu saptama, bağımsız bir araştırma alanı olarak vergi psikolojisinin gerekliliğini bir kez daha ortaya çıkartmaktadır. Vergi ahlâkının genel ahlâktan nispeten bağımsız olduğu düşünülüyorsa buna ilişkin davranışların da kişilerin diğer davranışlarından ayrı olarak ve derinlemesine incelenmesinde yarar olduğu söylenebilir.

Kuşkusuz, verginin psikolojik sınırlarını yalnız vergi ahlâkı ve zihniyeti değil, bunların da belirlenmesinde rol oynayan sübjektif vergi yükü de tayin eder. Sübjektif vergi yükü (ya da vergi tazyiki) vergi ödevinin yükümlü tarafından hangi ağırlıkta algılandığını gösterir. Kuşkusuz bu algılama, bireyin toplumsal durumuna, bilgi düzeyine, vergiye ilişkin tutum ve tecrübelerine ve en önemlisi genel psikolojik durumuna bağlıdır. Sübjektif vergi yükünün, yükümlünün entellektüel durumuna göre de değiştiği ileri sürülmüştür.¹⁶ Entellektüel düzeyi rasyonel değerlendirmeye müsait olan yükümlünün sübjektif vergi yükü, objektif yükünden çok farklı değildir. Aynı düzeyde olmayan yükümlü ise, vergiyi gerçekte olduğundan çok farklı algılayabilir. Bu nedenle, verginin nasıl tanıtıldığı çok önemlidir. Taksitle alınan ya da fiyat addedilebilen vergilere tahammül etmek, bir defada alınan ve fiyat addedilmeyen vergilere tahammül etmekten kolaydır. Sübjektif vergi yükü, objektif vergi yükünden farklı olarak, ancak yükümlü anketleriyle saptanabilmektedir.

Vergiye karşı direncin yalnızca vergi ahlâkının düşüklüğü ya da vergi tazyikinin şiddetinden kaynaklandığını düşünmek de yeterli

---

¹⁵a.g.e., s.108.

¹⁶P.Reynaud, İktisadî Psikoloji ve Maliye, a.g.e., s.21.

değildir. Vergileme yetkisini elinde tutan ve toplanan gelirleri kullanan siyasal otoritenin nasıl algılandığı da son derecede belirleyicidir. Eğer bireyler ödedikleri vergilerin hizmete dönüştüğüne ve bu hizmetlerin adil bir biçimde bölüştürüldüğüne inançlarını kaybetmişlerse, vergi ödemeyi gereksiz addedebilirler. Bu noktada, insanın herhangi bir alandaki duygu ve düşüncelerini olduğu gibi komşu bir alana transfer etme eğilimi göz önüne alınmalıdır. Bu eğilim yüzünden, demokratik sistem içinde tercihlerini mevcut iktidar lehinde kullanmamış olan kişi ve gruplar iktidarın çeşitli tasarruflarını (malî tasarruflar dahil) fazla incelemeden, duydukları genel hoşnutsuzluğa dahil ederler.

Vergilemenin psikolojik sınırları aşıldığında, kişilerin ödeme güçlerinin kalmadığını hissedecekleri ve toplanabilen verginin çok azalacağı vurgulanmıştır.¹⁷ Vergiye karşı olumsuz tepkilerin üç düzeyinden söz edilebilir:¹⁸

(a) Katılmama: Burada birey kendini topluma yabancı hisseder. Kayıtsızlığı nedeniyle, vergi ödemez. Ayrıca çok çalışkan ve üretken de değildir.

(b) Hakkının gaspedildiği hissi: Burada birey, kayıtsız değil, öfkelidir. Kendi adına ya da mensup olduğu grup adına kasdî düşmanlık ve haksızlığa kurban gittiğini düşünür ve tepki olarak vergisini ödemez.

(c) Vergi allerjisi: Burada, vergiye tahammülsüzlük had safhadadır. Vergilemeye ilişkin her konu tepki yaratır. Örneğin Fransa'da gelir vergisinde %30 indirim yapan 1953 tasarısı, yükümlülerde hiç bir hoşnutluk uyandırmadığı gibi, uygulamadaki gecikmeler şiddetli eleştirilere konu olmuştur.

Vergi zihniyetinin oluşmasında üç temel faktörün vergi adaleti, verginin amacı ve vergi ahlâkı olduğu belirtilerek ve son yıllarda

¹⁷G.Schmölders, a.g.e., ss.112-114.

¹⁸P.Réynaud. a.g.e., s.23.

yapılan tutum araştırmaları temel alınarak, bireyin vergi zihniyetinde bir yandan ödeme gücünün, diğer yandan da vergi yüküne ilişkin göreli algılamasının belirleyici olduğu ileri sürülmüştür.¹⁹ Birey, katlandığı yükü kendi ekonomik gücüne, diğer yükümlülere kıyasla ne durumda olduğuna ve nihayet sağlanan kamu hizmetlerine göre değerlendirir. Greli yükünün ağır olduğuna hükmederse, vergi yapısını adaletsiz bulma ve bu mazerete sığınarak vergiden kağmaya çalışma olasılığı artacaktır. şu halde, etkin vergileme için gerekli sosyal baskı ve denetim, ancak ayrıcalıklardan arınmış, yaygın ve adil bir vergi sistemi ve bu sistemi gereğince uygulayan bir idare ile mümkündür. "Zira, diğer ekonomik konuların aksine, vergi konusunda <adalet> ile <etkinlik> ilkeleri çatışmaz, fakat birbirini tamamlar. Gerek sistem gerek idarede vergi adaletinin bozulduğu her koşulda, vergi kaybı denetlenemez boyutlara ulaşır."²⁰ Vergi zihniyetinin geliştirilmesi temel bir ihtiyaç olarak öne sürülmekte, bunda sistem kadar vergi idaresinin de rolü olduğunu hatırlatılmakta ve bu konuda propaganda ve eğitici faaliyetin de yararlı olacağı vurgulanmaktadır.

Yukarıda verginin psikolojik sınırlarının sosyal psikolojik yöntemlerle saptanabileceği belirtilmiştir. Çalışmanın bu noktasında söz konusu yöntemler ile "tutum" kavramı hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılacaktır.

2.3. Sosyal Psikolojik Yaklaşım

Sosyal psikoloji "insanların başkalarının inançları ya da düşünceleri üzerindeki etkileri" biçiminde tanımlanmaktadır.²¹ Buna göre, sosyal etkileme, düşünürleri çok eski çağlardan beri meşgul eden

¹⁹İzzettin nder, "Vergiye Psikolojik Direniş", Görüş, Mayıs 1992, ss.50-52.

²⁰ a.g.m., s.52.

²¹Elliot Aronson, The Social Animal, W. H. Freeman and Co., San Francisco, 1972, ss.1-8.

bir konudur. Sosyal etkilemenin prensiplerini ilk formüle eden düşünür de Aristo'dur.

Sosyal bilimler içinde, bireyin davranışını temel araştırma konusu olarak seçen tek disiplin sosyal psikolojidir. Ekonomi, siyaset bilimi, sosyoloji v.d., büyük grupların davranışlarını inceler ve bu davranışlara ilişkin genellemeler oluşturmaya çalışır. Ayrıca bu disiplinler, bireyi bir bütün olarak kavramaya değil, onun davranışlarının belirli bölümlerini anlamaya çalışırlar. İktisattaki "homo economicus"un davranışları ya da siyaset biliminde sıklıkla irdelenen "seçmen davranışı" gibi kategoriler, bireyin toplum içindeki davranış yelpazesinin ancak küçük birer bölümü olabilir. Sosyal psikoloji ise, tüm bu davranış yelpazesıyla, "sosyal insan"ın bütünüyle ilgilenir. Bu nedenle de, sosyal psikolojide en temel kavramlar bireyin toplumsal çevreyi algılaması, ondan etkilenmesi ve onu etkilemesi gibi süreçleri ifade eden kavramlardır. Burada psikolojinin diğer branşlarının analiz birimi olarak toplumsal çevreden soyutlanmış bir bireye yöneldikleri yanılgısına düşmemek gerekir. Psikoloji için birey, her zaman ait olduğu sosyal ortamla birlikte tanımlanır; ancak sosyal psikolojinin farkı, bireyin grup içindeki davranışı üzerinde odaklaşması ve grup-birey etkileşimini irdelemesidir. Ayrıca, sosyal psikoloji için, bireyin davranışı ancak belli bir sosyal kategorinin (sınıf, tabaka, meslek grubu v.d.) davranışını temsil ettiği takdirde ilginçtir. Tek ve özgül bireyin davranış nedenlerini anlamaya çalışan uygulamalı klinik psikolojinin daha yaygın olarak tanınması (bunda medyanın bu disipline gösterdiği aşırı ilgi de rol oynamaktadır) genelde psikolojinin sosyal bilim özelliğinin yeterince algılanmasına fırsat vermemiştir. Halbuki bu disiplin, elindeki araştırma imkânlarıyla toplumsal ve ekonomik olayların kavranmasına yeni bir boyut getirebilmekte ve bu olayların esas aktörü olan bireyi bazı varsayımlara indirgenmekten kurtarabilmektedir.

Sosyal psikoloji, sosyal bilimler içinde deneysellik niteliğini kazanabilmiş olmasıyla da özel bir yere sahiptir. Sosyal psikolojideki

pek çok kuram ve kurallar gerçek insan deneyleriyle sınanmıştır.²² Sosyal psikoloji, deneysel yöntem yanında, özellikle örnekleme araştırması (survey)²³ yöntemini sıklıkla kullanır.

Survey yönteminde amaç, geniş bir nüfusu (araştırma evreni) temsil eden bir örneklem üzerinde uygulanan anketler aracılığıyla bu nüfusun belli bir konudaki özelliklerini, görüşlerini ve tutumlarını saptamaktır. Bu yöntemde tasvirî veriler toplandığı gibi, hipotez de sınanabilir. Örnekleme araştırması sosyologlar ve siyaset bilimciler tarafından da kullanılmaktadır. Vergi psikolojisinde de en çok kullanılan araştırma yöntemi budur.

2.3.1. Tutum

Sosyal psikolojinin alanını ve sınırlarını belirlemeye çalışırken bir kaç kez tutum kavramını kullandık. Bireyin gelişme süreci içinde; çevresindeki belirli nesnelere ilişkin zihinsel işlemleri, duyguları ve davranışsal eğilimleri tutum adı verilen, kalıcı sistemler içinde organize olur.²⁴ Bu tanıma göre birey, çevresindeki her nesneye belirli bir algılama biçimi, belirli düşünce, inanç ve yargularla yaklaşır. O nesne için belirli duyguları da vardır ve bu zihinsel ve duygusal donanım onu söz konusu nesneye karşı belirli biçimlerde davranmaya yöneltir. Tüm bunların oluşturduğu tutarlı ve kalıcı sistem "tutum" (attitude) olarak

²²Deneysel yöntemin ayrıntıları için bkz. Çiğdem Kağıtçıbaşı, İnsan ve İnsanlar, Sosyal Bilimler Derneği Yay., G: 8, Ankara, 1976, ss.31-39.

²³İngilizce bir sözcük olan survey deyimi, anlam olarak anket yoluyla bilgi edinilmesini ifade eder. Türkçedeki sosyoloji ve psikoloji ile ilgili yayınlarda bu sözcük aynen İngilizce yazılışıyla kullanılmaktadır. İktisat yazınında ise bu sözcüğün aynen kullanılması pek yaygın değildir. Biz, çalışmamızın sosyal-psikolojik ağırlıklı olmasından ötürü, bu tür Türkçe yayınlardaki benimsenmiş yaklaşıma uyarak survey sözcüğünü aynen kullanmakta yarar görmüş bulunuyoruz. Türkçe yayınlarda surveyi aynen kullananlara bir örnek olarak bkz. Çiğdem Kağıtçıbaşı, İnsan ve İnsanlar, a.g.e., s.31; ss.42-45.

²⁴David Krech, Richard S. Crutchfield ve Egerton L. Ballachey, Individual in Society, McGraw-Hill Inc., New York, 1962, s.139.

adlandırılmaktadır. Örneğin belirli bir etnik grubun üyelerinin genelde saldırgan olduğuna inanan bir insan bunlara antipati duyacak ve - saldırganlıktan sakınmak amacıyla - bu grup mensuplarından uzak durmaya, ilişki kurmamaya gayret edecektir.

Sosyal psikologlar insanın toplum içindeki davranışlarının tutumları tarafından belirlendiğini vurgularlar. Aslında sosyal yaşamı mümkün kılan da tutumların varlığıdır. Bireyler tutumlarıyla tanınır. Gösterecekleri davranışlar da bilinen tutumlarından hareketle tahmin (gerekliyse da kontrol) edilir.²⁵ Bu nedenle de tutumların saptanması ve ölçülmesi, özellikle ABD'de adeta bir sanayi haline gelmiştir. Siyaset adamları, kararlarını ve propagandalarını halkın tutumlarına göre yönlendirir; üreticiler, mallarını üretir ve satarken, tüketici tutumlarını göz önüne alırlar; belli bir konuda halkı eğitmek isteyen kurumlar, öncelikle o konuya ilişkin tutumları saptarlar.

Çoğu halde vergi yükümlüsünün, verginin kendisi için doğuracağı kayıpları hiç hesaplamadan, âdeta refleks şeklinde tepki verdiği, bu tepkinin de genelde olumsuz, nadiren olumlu olduğu ileri sürülmüştür.²⁶ Hiç kuşkusuz, bu otomatik tepki, vergilemeye karşı genelleştirilmiş bir tutumun varlığını düşündürmektedir. Örneğin bir birey, yaşadığı ülkedeki vergi yasalarının adaletsiz olduğuna inanıyorsa, şiddetli bir vergi tazyiki hissedebilir ve bu tazyikten kurtulmanın yollarını arar. Bu anlamda, vergilemeye karşı gösterilen tepkilerin (bkz. Üçüncü Bölüm) olumsuz vergi tutumlarından kaynaklandığı söylenebilir (Kuşkusuz, olumsuz bir vergi tutumunun inanç boyutunu mutlaka "adaletsizlik" mülâhazasının oluşturması da gerekli değildir).

Tutumlar vergi sistemlerinin geliştirilmesi ve bireysel ödeme gücü üzerine temellendirilen daha incelikli sistemlere dönüşmesinde önemli bir rol oynayabilir.²⁷ Hükümete ve vergi uygulamalarına karşı

---

²⁵a.g.e., ss.137-146.

²⁶P. Reynaud, Vergi Karşısında Mükellefin Ruh Haleti, a.g.e., s.5-6.

²⁷G. Schmolders, "Survey Research in Public Finance", a.g.m., s.304.

tutumların düşmanca olmadığı bir ortamda; yasalardaki ve fiiliyattaki uygulamalar arasındaki farkları, adaletin olmadığı yolundaki duyguları ve güvensizliği, ve vergilemeye karşı düşmanca davranışları ortadan kaldırmak nispeten kolay olacaktır. Vergilemenin davranışsal bir problem olduğu ve bu konuda başarının birey ve grupların işbirliğine bağlı olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenlerle vergilemeye karşı tutumları saptayacak araştırmalar malî politikalara katkıda bulunabilir.

Tutumları ölçmek için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir.²⁸ Ancak bireyin tutumlarının sonsuz sayıda olmadığını unutmamak gerekir. Bireyin bir nesneye karşı tutum geliştirebilmesi için, öncelikle o nesnenin varlığından haberdar olması zorunludur. İnsanlar bir soruya ya da teste herhangi bir biçimde yanıt verebilirler. Tutum araştırmalarının yanıtıcı olmaması için önce kendisine ilişkin tutumların araştırıldığı nesnenin bireyler tarafından tanınıp tanınmadığı bilinmelidir. İleride tekrar değinileceği gibi, örneğin vergilemenin detayları konusunda insanların tutumlarını anlayabilmek için, öncelikle bunların vergilemenin detaylarından haberdar olup olmadıklarını saptamak zorunluluğu vardır.

Kuşkusuz, bu tür çalışmalarda sosyal bilim yöntemlerinin geçerlilik ve güvenilirlik sorunu akla gelmektedir.²⁹ Survey çalışmalarının objektif sonuçlar almaya değil de önceden belirlenmiş sonuçlar almaya yönelik olarak, kolayca çarpıtılabileceği ifade edilmiştir.³⁰ Örneğin, vergilere karşı tutumların olumlu görünmesi isteniyorsa, sorularda vergi sisteminin birey için kazançlı olan yönleri (emekli maaşlarının ödenmesi gibi) sık sık tekrarlanarak cevaplayıcıya hatırlatılabilir. Olumsuz tutumları olduklarından daha güçlü

---

²⁸Bkz. Ek 1.

²⁹Bkz. Ek 1.

³⁰A. Lewis, a.g.e., s.50.

göstermek içinse, sorularda vergilemenin birey için kazançlarına hiç değinilmeyebilir ya da verginin cevaplayıcıyı hiç ilgilendirmeyen kazançlarını (örneğin muhacirlere yapılan yardım harcamaları) hatırlatan sorular sorulabilir. Aynı şekilde, devlet harcamalarına karşı tutumların olumlu görünmesi için, harcamanın bedeli olan vergiden hiç söz edilmeyen sorular hazırlanabilir. Aynı konuda bariz biçimde olumsuz tutumların ortaya çıkmasını sağlamak içinse, sorularda sık sık vergileri hatırlatan ifadelere yer verilebilir. Gerek teknik gerekse ahlâkî açıdan bir tutum ölçeğini hazırlarken yönlendirici ya da tutumları olduğundan daha şiddetli gösterecek sorular hazırlamamaya dikkat edilmelidir. Ayrıca, vergi yükümlülerinin açıklamalarına başvurularak yapılan çalışmaları değerlendirirken dikkatli olmak gerekir. Böyle çalışmalarda cevaplayıcıların samimi olmaması ve araştırmacıyı yanıltacak cevaplar vermesi her zaman mümkündür. Bazen sadece cevaplayıcı seçimi (örneğin belli meslek gruplarının tercih edilmesi) araştırma sonucunu gözle görülür biçimde etkileyebilmektedir.³¹

Vergi açısından bireysel ve toplumsal zihniyet ve yaklaşımların araştırılmasının, vergi kaçak ve kayıplarını önleyecek uygulamaların oluşumuna ışık tutmak yanında, ikinci bir yararı daha olabilir: Bu araştırmalar, gerçek toplumsal ortamdan soyutlanmış halde ve belirli varsayımlar altında geliştirilmiş normatif iktisat ve maliye kuramlarını doğrulayabilir veya doğrulamayarak yeniden gözden geçirilmelerine imkân verebilir.³²

Aşağıda, yükümlülerin vergilemeye karşı tutumlarını irdeleyen çalışmalardan bazı örnekler verilecektir.

---

³¹Bu sorun hükümet istatistikleriyle bir surveyin karşılaştırmasına dayanan bir araştırmada belirgin olarak ortaya serilmiştir. Bkz. Peggy A. Hite, "An Examination of the Impact of Subject Selection on Hypothetical and Self-Reported Taxpayer Noncompliance", *Journal of Economic Psychology*, 9, 1988, ss.445-466.

³²İzzettin Önder, "Vergi Ahlakı, Vergi Psikolojisi, Hayat Standardı Esası", *Yayınlanmamış Tebliğ Metni, Birinci Ulusal Vergi Kongresi, İstanbul, 1992.*

2.4. Vergi Konusundaki Tutum ve Görüşlere Değinen Bazı Survey Araştırmaları

Vergilerin, yükümlülerin iktisadî imkânlarını kısıtladıkları için, hemen her zaman belli ölçüde isteksizlik uyandırdıklarına yukarıda değinmiştik. ABD'de, 1957 yılında yapılan bir Gallup araştırmasında cevaplayıcıların %61'i ödedikleri vergi miktarının fazla yüksek olduğunu söylemiştir. 1976'da yapılan benzer bir araştırmada ise, aynı görüşü açıklayanların oranı %72'yi bulmuştur. Bir başka araştırma kurumu da, 1969 ve 1978 yıllarında iki survey araştırması yaparak, cevaplayıcı ABD yurttaşlarına vergiler konusunda tahammüllerinin sınırına gelip gelmediklerini sormuştur. 1969'da bu soruyu evet diye yanıtlayanlar %54'ü bulurken, bu oran 1978'de %66'ya yükselmiştir.³³

Vergiye karşı görüşlerin nasıl oluştuğunu anlayabilmek önemlidir. Bireylerin vergileri âdil sayıp saymamaları, bu görüşleri önemli ölçüde etkileyebilir. Kimi araştırmalar, "görülen" vergilerin diğerlerinden daha sevimsiz sayıldığını ortaya çıkartmıştır. Örneğin 1977'de, California'da yapılan bir araştırmada cevaplayıcıların %60'ı emlak vergisini aşırı yüksek bulduklarını açıklamışlardır. Yükümlülerin vergi adaletini algılama biçimleri yatay ve dikey eşitliğe ilişkin objektif ölçülerden ziyade, verginin dolaylı ya da dolaysız niteliğine bağlı olabilir. Başka bir deyişle yükümlü, aslında çoğunlukla daha az artan oranlı olmalarına ve çoğunlukla geriye doğru yansımalarına karşın, dolaylı vergileri daha âdil sanabilir.³⁴

---

³³A. Lewis, a.g.e., s.41.

³⁴a.g.e., s.42.

2.4.1. Malî Bağlantı

Gelirler ve harcamalar ya da kamu harcamalarının "bedeli" olan vergi ile verginin "karşılığı" olan kamu hizmetleri arasındaki ilişkilere "malî bağlantı" (fiscal connection) adı verilmiş ve pek çok araştırma sorusunun bireylerin bu bağlantının yeterince farkında olmadıklarını gösterdiği belirtilmiştir.³⁵

Bu konuda yapılan ilk çalışmalardan biri 1963 yılında, ABD'de gerçekleştirilmiştir.³⁶ Bu çalışmada cevaplayıcılara bir harcamalar listesi sunulmuş ve devletin her bir harcama kalemine daha fazla mı, daha az mı, yoksa aynı miktarda mı para ayırması gerektiği sorulmuştur. Cevaplayıcıların %70'i yaşlı insanlara daha fazla yardım edilmesini ve %60'ı da yoksullar için daha fazla para ayrılmasını istemiştir. Ancak, bu iki harcama programına verilen destek, kişilere bu iki harcama kalemini yükseltmek için vergilerin artırılmasına razı olup olmadıkları sorulunca yarı yarıya azalmıştır (daha fazla vergi ödemek pahasına da olsa yaşlılara yapılan yardımın artmasını isteyenler %34, yoksullara yapılan yardımın artmasını isteyenler %26).

Küçük bir grup İngiliz yükümlü üzerinde yürütülen bir çalışmada da, amaçları açıklandığı takdirde vergilemenin daha olumlu gözle görüldüğü saptanmıştır.³⁷

Tutumlara ilişkin çok ilginç ve kapsamlı bir çalışma da 1980'de gerçekleştirilen "İdeoloji, Kamuoyu ve Refah Politikası" başlıklı çalışmadır.³⁸ Bu çalışmada Batı Almanya, İsveç, Danimarka,

---

³⁵a.g.e., s.42.

³⁶Eva Müller, "Public Attitudes Toward Fiscal Programs", *Quarterly Journal of Economics*, 77, 2, ss.210-235.

³⁷Alan Lewis, "An Empirical Assessment of Tax Mentality", *Public Finance*, 2, 1979, ss.245-257.

³⁸Bkz. A. Lewis, *The Psychology of Taxation*, a.g.e., s.44.

Fransa, Avustralya, Kanada, ABD ve İngiltere'de refah programları ve harcamalara karşı gösterilen tutumlar karşılaştırılmıştır. Çalışmanın ilginç yönü, ülkeler arasındaki önemli ekonomik, siyasal ve tarihsel farklılıklara karşın, pek çok tutum benzerlikleriyle karşılaşılmış olmasıdır. Bu ülkelerde, devletin sağlık hizmetlerine daha çok kaynak ayırması ve yaşlılar ile çocuklu ailelere daha çok malî destek vermesi yolunda yaygın bir istek vardır.

İngiltere'de yapılan çeşitli araştırmalarda halkın, özellikle sağlık hizmetlerinin devamı için vergi ödemeye razı olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁹ Bu araştırmalarda "daha az hizmet olsun, ama vergiler de azalsın" şeklinde görüş bildirenlerin oranı %20-25'i geçmemektedir.

2.4.2. Malî Bilgi

Malî bilginin önemini ortaya koyan ilk çalışmacılardan biri Reynaud'dur⁴⁰. Yazarın elindeki anket sonuçları, o dönem Fransa'da bulunan yükümlülerin %62'sinin ülke maliyesi ile ilgili yasama olaylarıyla hiç ilgilenmediğini, yükümlülerin 2/3'sinin devlet bütçe tutarını hiç bilmediğini, geri kalanların ise yalnız bildiğini göstermiştir.

Tutum araştırmaları ve kamuoyu yoklamalarında işe yarar bilgiler toplanabilmesi için, öncelikle halkın sözü edilen konular hakkında bilgisi olması gerekmektedir.⁴¹ Örneğin, İngiltere'de halkın çoğunluğu gerek ödedikleri vergilerin mahiyeti ve amaçları gerekse vergi-hizmet bağlantısı (malî bağlantı) hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Daha önce de işaret edildiği gibi, insanın bilmediği bir nesneye karşı bir tutumu oluşamaz. Az bilinen şeylere karşı ise tutumlar tutarsız

---

³⁹A. Lewis, a.g.e., s.47.

⁴⁰P. Reynaud, "İktisadî Psikoloji ve Maliye", a.g.m., s.21.

⁴¹A. Lewis, a.g.e., s.47.

olacaktır. Bu da vergilemeye ilişkin tutumlardan önce malî konulardaki bilgi düzeyinin araştırılması zorunluluğunu gündeme getirmektedir.

Belçika'da bir yerel yönetim tarafından düzenlenen geniş çaplı bir survey araştırmasında⁴² şu tür sorulara cevap aranmıştır: Malî konulara ilişkin bilgiler nüfus içinde nasıl dağılmıştır?; Kamu sektörünün genişlemesini isteyen kimlerdir?; Hangi vergiler en "sevimsiz" görülen vergilerdir?. Bu araştırmada elde edilen veriler, salt ekonomik açıklamaların da, salt psikolojik açıklamaların da malî davranışı kavramak için yeterli olmadığını düşündürmektedir. Sonuçta önerilen modelde, bireyler subjektif olarak belirledikleri çıkarlarını azami dereceye ulaştırmak çabasıdadır, fakat sosyal ve psikolojik ortamdan kaynaklanan çeşitli nedenler onların davranışlarını çeşitli biçimlerde kısıtlamaktadır.

Öte yandan, 1978'de, ABD'de yapılan bir araştırma⁴³, yükümlülerin vergiler ve diğer malî konular hakkında sanılandan daha bilinçli olabileceklerini göstermiştir. Gerçi bu çalışmada bir vergi ahlâkı ölçümü kullanılmış ve 0'dan 100'e kadar derecelenen bir ölçek üzerinde ortalama yükümlünün vergi ahlâkı 60.3 (araştırmacılara göre "ancak geçer düzeyde") olarak saptanmıştır. Araştırmacılar, bu bulguyu, genel kamu ahlâkının 1940'lardan itibaren sürekli düştüğünü gösteren Gallup yoklamaları ve iktidarsızlık (toplumsal süreci etkileme yetersizliği), şüphecilik ve yabancılaşıma duygularının 1966'dan itibaren sürekli yükseldiğini gösteren Harris yoklamaları⁴⁴ ile birlikte değerlendirerek, vergi ahlâkının, eğer esaslı tedbirler alınmazsa, gelecekte daha da düşeceği tahmininde bulunmuşlardır. Yine de, cevaplayıcıların vergi idarelerini yeterince etkin buldukları, vergilerin

---

⁴²Erik Schokkaert, "Fiscal Preferences and Fiscal Knowledge at the Local Level", *Journal of Economic Psychology*, 9, 1988, ss.29-46.

⁴³Young-dahl Song ve Tinsley E.Y. Arbrough, "Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey", *Public Administration Review*, Eylül-Ekim 1978, ss.442-452.

⁴⁴a.g.m., s.451.

ödeme gücüne göre ödenmesi gerektiğine inandıkları, kendileriyle benzer durumlardaki kişilerden daha fazla vergi ödemek istemedikleri ve devlet hizmetlerinden aldıkları payın, yaklaşık olarak ödedikleri vergileri karşıladığını düşündükleri görülmüştür. Bu çalışma malî bilgi ve bilincin vergi ahlâkını yükseltmek için tek başına yeterli olmadığını göstermesi açısından ilginçtir.

Vergi eğitimi konusunu çalışmamızın dördüncü bölümünde daha detaylı olarak ele almaya çalışacağız. Ancak, gerek bu eğitimin gerekse tutum araştırmalarının tasarlanabilmesi için, öncelikle malî konulardaki mevcut bilgi düzeyinin belirlenmesi gerekecektir.

Malî bilgi eksikliği, pek çok kişinin malî konulardaki tercihlerinin tutarsız olmasına yol açmakla birlikte, yine de malî tutumların hangi etkenlerle bağlantılı olduğunu netleştiren kimi araştırmalar yapılabilmektedir.

2.4.3. Malî Tutumları Etkileyen Faktörler (Gelir, Yaş, Eğitim Düzeyi, İş/Meslek)

Vergi yükümlüsü, eğer vergi-hizmet bağlantısının yeterince bilincindeyse, devletten aldığı hizmetin ödediği vergilere değer vermediğini tartacaktır. Bu noktadan hareketle, daha yüksek vergi ödeyen, ama devletin çeşitli yardım ve sosyal güvenlik harcamalarından daha az pay alan yüksek gelirli yükümlülerin vergiler ve kamu harcamaları konusunda daha tutucu olmaları beklenebilir. İsveç'te yapılan bir araştırmada, yüksek gelir grubunun %65.8'i "aldığınız hizmetleri göz önünde bulundurarak, ödediğiniz verginin miktarının makul olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna hayır cevabını vermiştir. Düşük gelirliiler arasında bu soruyu hayır diye cevaplayanların oranı ise %39.6'dır.⁴⁵

⁴⁵A. Lewis, a.g.e., s.52.

Batı Almanya, Fransa, Danimarka ve İngiltere'yi karşılaştıran bir araştırmada da, her dört ülkede de en düşük gelir gruplarının büyük çoğunluğunun vergiler yükselse de refah programlarının arttırılmasını istediği, gelir yükseldikçe vergi tutumlarında olumsuzlukların arttığı, ancak arada düz bir ilişki olmadığı (en olumsuz tutumların hep en yüksek gelir grubunda toplanması gibi) görülmüştür.⁴⁶

Vergi tutumları ile yaş, eğitim düzeyi ve iş/meslek arasındaki bağlantı da araştırılmıştır.⁴⁷ ABD'de yapılan bazı çalışmalar genç insanların hizmetlerin arttırılmasını daha çok desteklediğini, 55 yaşın üstündekilerin ise malî konularda daha tutucu olduğunu ve hem vergiler hem de harcamaların kısılmasını istediğini göstermiştir.

1978'de, ABD'nin Michigan eyaletinde yapılan ve 2001 cevaplayıcıyı kapsayan bir survey çalışmasında⁴⁸, bireylerin neden çeşitli vergi azaltma programlarının lehinde ya da aleyhinde oy verdikleri sorulmuştur. Sonuçlar, çoğu kişinin ne vergilerde ne de kamu harcamalarında büyük indirimler istemediğini göstermiştir. Öte yandan, vergilerin indirilmesi lehine oy verenlerin, sanıldığı aksine, devlet memurlarını cezalandırmak ya da maaşların artmasını engellemek gibi gelir dağılımını özel kesim lehine değiştirecek amaçlara sahip olmadığı görülmüştür. Vergilerin azaltılmasını en hararetle savunanlar, bu kısıtlamanın hükümet üzerindeki seçmen kontrolünü ve/veya hükümetin etkinliğini arttıracığını umanlardır. Bu da, vergilemenin siyasal sınırlarını bir kez daha gündeme getiren tutumsal (attitudinal) bir veri olarak değerlendirilebilir.

---

⁴⁶A. Lewis, a.g.e., ss.52-55.

⁴⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. a.g.e., ss.56-63.

⁴⁸Paul N. Courant, Edward M. Gramlich ve Daniel L. Rubinfeld, "Why Voters Support Tax Limitation Amendments: The Michigan Case", National Tax Journal, XXXIII: 1, ss.1-20.

Çeşitli Avrupa ülkelerinde yapılan çalışmalar⁴⁹ ise vergi yükümlüsünün eğitim düzeyi yükseldikçe malî tutumlarının da daha olumlu olduğunu göstermiştir. Burada, eğitimsiz kişilerin vergilemeye karşı olumsuz tutumları, özellikle malî konulardaki eğitimsizliklerine bağlı olarak şiddetlenmektedir. Bu bulgu, malî konulardaki bilginin önemini vurgulamakla birlikte, yüksek geliri olan, dolayısıyla transfer harcamalarından fazla pay almayan kişilerin vergiler konusunda daha tutucu olduğunu gösteren araştırma sonuçlarıyla çelişkilidir. Zira daha yüksek eğitilmiş kişiler, çoğunlukla daha iyi gelire de sahiptir. Sonuç olarak, gelir düzeyi ile malî tutuculuk arasındaki bağlantının, eğitim düzeyinin de yüksek olduğu hallerde, zayıfladığını söyleyebiliriz.

İş/meslek ile vergi tutumları arasındaki bağlantıya ilişkin, Avrupa'da yapılmış çalışmalar da vardır⁵⁰. Bunlar, serbest meslek sahipleri ile ücretliler arasında önemli farklar saptamıştır. Serbest çalışanlar, meslekleri ne olursa olsun, daha olumsuz tutumlar sergilemektedir. Bu kesim vergi gelirlerinin doğru kullanılmadığını, vergi yükünün fazla ağır olduğunu belirtmeye daha eğilimli görünmektedir. Bunun iki nedeni olabilir. Birinci neden, serbest çalışanların vergi ödemek için katlandıkları maliyetin (compliance costs) yüksekliği olabilir. İkinci muhtemel neden ise, ücretlinin daha çok eline geçen net gelirin bilincinde olması, beyanname vermediği için vergileme olgusunu unutmaması ya da gözardı etmesidir.

Vergilemeye karşı tutumlar, zaman içinde, değişen ekonomik koşullara bağlı olarak da değişiklik gösterebilmektedir. ABD'de İdarelerarası İlişkiler Danışma Komisyonu 1972'den itibaren halkın ülkede toplanan vergilerin etkinliği ve adaleti konusunda görüşlerini almıştır. Bu araştırmalarda yaşa ve gelir grubuna göre de karşılaştırma yapılmıştır. Sorulan soruların en önemli ikisi şöyledir: (1) "Sizce en

---

⁴⁹A. Lewis, a.g.e., ss.57-60.

⁵⁰a.g.e., ss.60-63.

kötü, yani en adaletsiz vergi hangisidir?" (2) "Sizce hangi düzeydeki idareden paranızın karşılığını en iyi şekilde alıyorsunuz, federal yönetimden mi, eyalet yönetiminden mi, yerel yönetimden mi?". Bu sorulara 1972 ve 1981 yıllarında verilen yanıtlar karşılaştırıldığında tutum ve tercihlerin çok büyük ölçüde değiştiği görülebilmektedir.⁵¹

1985 yılında, İsrail'de yapılan bir çalışmada⁵² vergilere ilişkin algılama ve tutumların sosyal temelleri bir kez daha irdelenmiştir. Araştırma üç temel husus üzerinde odaklaşmıştır: Vergi bilinci (bir verginin varlığından haberdar olmak ve bunu kendiliğinden hatırlamak şeklinde tanımlanmış olan bu kavram, malî bilgi kapsamındadır); vergi sisteminden hoşnut olup olmamak ve vergi sisteminin adaletine ilişkin algılamalar... İsraili 360 aile reisi üzerinde sürdürülen araştırmanın bulguları, araştırılan konuların o güne kadarki kaynaklarda öne sürüldüğünden daha karmaşık olduğu sonucunu vermiştir. Örneğin vergi bilinci, sadece sanıldığı gibi vergi toplama işlemleriyle bağlantılı değildir. Öte yandan, vergilerden hoşnut olup olmamak, bunların "görünürlüğünden" ya da adaletinden ziyade sosyo-ekonomik statü, eğitim düzeyi, aile geliri ve etnik köken gibi bir takım sosyal etkenlere bağımlıdır. Son olarak, vergi adaletinin algılanışı, objektif adaletten ziyade yine sosyo-ekonomik statü, gelir düzeyi, iş durumu gibi bir takım sosyal olgulardan etkilenmektedir.

Vergilere ilişkin tutum araştırmalarının bir eksiğine parmak basılarak, vergiye direnmenin nedenleri üzerinde bir çok kez durulduğu, vergi görevine itirazsız boyun eğme davranışının nereden kaynaklandığının ise irdelenmediği belirtilmiştir.⁵³ Araştırmacıların yaptıkları çalışma bu açığı kapatmak amacına yöneliktir. Araştırmanın

⁵¹Bkz. J. Richard Aronson, Public Finance, McGraw-Hill Inc., New York, 1985, s.326.

⁵²Miriam Dornstein, "Taxes: Attitudes and Perceptions and Their Social Bases", Journal of Economic Psychology, 8, 1987, ss.55-76.

⁵³James W. Harvey ve Kevin F. McCrohan, "Voluntary Compliance and the Effectiveness of Public and Non-Profit Institutions: American Philanthropy and Taxation", Journal of Economic Psychology, 9, 1988, ss.369-386.

temel beklentisi, hayır işlerinde gönüllü olarak görev alan kişilerle, yine gönüllü uyum gerektiren vergi ödevini ihmal etmeyen kişiler arasındaki ortak özellikleri yakalamaktır. Bu amaçla, resmî sosyal yardım kurumlarına gönüllü olarak zaman ve para ayıran 715 kişiyi bu tür işlere zaman ve para ayırmayan 1245 kişiyle karşılaştırmışlardır. Sonuçta, hayır işlerine katılanların ortak özelliklerinin vergiden kaçmayan yükümlünün tarifine uyduğu görülmüştür. Araştırmacılara göre, vergi konusunda uyumlu davranışı bir tür yardım olarak ele almak, büyük ölçüde bu uyuma bağımlı olan sistemin anlaşılabilmesi açısından yararlıdır. Uyumlu yükümlülerin incelenmesi, bu kişilerin vergileri devletin meşru bir talebi olarak kabul ettiklerini ve verginin amacını iyi anladıklarını göstermektedir. Çok önemli bir diğer özellik, bu kişilerin gösterdikleri fedakârlığın takdir edileceğine inanmak konusundaki ciddi istekleridir. Bu son bulgu, vergi otoritesinin dürüst yükümlüyü desteklemesinin önemini vurgulamaktadır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde (paragraf 3.7.2.) kısaca tanıtılacak olan bir araştırmada⁵⁴ tutum ölçekleri kullanılmamıştır. Yine de bu çalışma yükümlülerin vergi adaletini algılayışlarında ve vergilemeye karşı tepkilerinde vergi bağışıklığının oynadığı rol konusunda fikir veren, ilginç bir denemedir.

Son olarak, Türkiye'de küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerinde gerçekleştirilen bir anket araştırmasının⁵⁵ bir bulgusuna, ülkemizde vergiler konusundaki görüşler için örnek oluşturabileceği düşüncesiyle değinmek istiyoruz. Çalışmanın bir sorusunda işletmelerin mevcut vergi sistemi hakkındaki görüşleri istenmiş ve cevaplayıcıların %76.6'sı sistemin kötü, zorlayıcı, adaletsiz, yetersiz, ağır, gerçekçilikten uzak ve liberal ekonomiye aykırı olduğu şeklinde görüşler bildirmiş ve sistemin daha iyi olmasını dilemişlerdir.

⁵⁴Metin Taş, "Vergisel Bağışıklıkların Vergi Kaçakçılığına Etkileri Üzerine ", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 4500, Eylül 1991, ss.49-51.

⁵⁵İlhan Uludağ ve Vildan Serin, Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, İstanbul Ticaret Odası Yay., No.1991-25, İstanbul, 1991, s.84.

Bu noktaya kadar, tutum kavramını ve vergilemeye ilişkin tutum araştırmalarında elde edilen bulguları açıklamaya çalıştık. Bu noktada, kuramsal bir konuya, yani tutumlar ve davranışlar arasındaki bağlantıya geçmek istiyoruz. Hem yukarıda sunulan çalışmaları daha eleştirel bir yaklaşımla tartmak, hem de gelecekte ne gibi hususların ampirik araştırmalara konu edilebileceğini düşünmek için biraz problemlili olan bu bağlantının kavranmasında yarar olabilir.

2.4.4. Davranışlar ve Tutumlar Arasındaki Bağlantı*

Yukarıdaki paragraflarda, tutumların davranışları belirlediği benimsenmiştir. Ancak, bilimsel tartışmalarda bu noktaya varmak kolay olmamıştır. Bilindiği gibi, insan tabiatına ilişkin en önemli tartışmalardan biri, insanın ne denli içten, "özü sözü bir" olduğu yolundadır. Çağlar boyunca, çeşitli felsefi ve dinî doktrinler ve tüm pedagojik yaklaşımlar insanlara düşünceleriyle davranışlarının tutarlı olması gerektiğini öğretmeye çalışmıştır. Bu prensipten hareketle, insanlara doğru ya da yararlı sayılan yeni bir davranış aşılanmak istendiğinde de, o davranışa temel olabilecek düşünce ve inançları değiştirilmeye çalışılmıştır.

Başlangıçta, sosyal psikologlar da tutumlar ve davranışlar arasında kesin bir bağlantı bulunduğuna inanmaktaydılar. 1960'larda yapılan bir dizi araştırma ise, kişilerin açıkladıkları tutumlarla gösterdikleri davranışların pek tutarlı olmadığını, dahası, tutumları değiştirmeye yönelik eğitsel mesajların da davranışları değiştirmeye yetmediğini ortaya çıkarttı. Öte yandan, yine aynı yıllarda şahsiyet psikologları da patolojik davranışların kişiliği tahlile yönelik yöntemlerle iyileştirilemediğini, kişilikle uğraşmak yerine gözle görülen davranışı düzeltecek yöntemler aramak gerektiğini ileri sürmeye

---

* Bu paragraftaki kısa tartışmanın kaynağı olarak bkz. David G. Myers, Social Psychology, McGraw-Hill Inc., New York, 1987, ss.35-73.

başladılar. Böylece, çok kısa bir süre için de olsa, tutum kavramı gözden düştü. Ancak, sonraları yapılan daha ayrıntılı araştırmalar, o güne dek yapılan tutum ölçümlerinde sadece "ifade edilen" tutumların kaydedilmiş olduğunu, bu sübjektif ifadelerin ise dış etkenler yüzünden sapmaya (distortion) uğradığını ortaya çıkarttı. Varılan sonuç, araştırmayla saptanan tutumların üç koşulda gerçek davranışın tahminine yardımcı olacağı yolundaydı:

(a) İfade edilen tutumu saptıracak dış etkenlerin asgariye indirilmesi koşulu (bu, araştırma soruları ve deneysel ortamların hazırlanışına ilişkin teknik bir problemdir);

(b) İfade edilen tutum ile gözlemlenen davranışın gerçekten birbirine ait olduğunun saptanması koşulu;

(c) Tutumun yeterince güçlü (kişi için önemli ve uzun süredir onun tarafından benimsenmiş) ve bilinçte (yani hatırlanıyor) olması koşulu.

Bu koşulların varlığında, saptanan tutumların davranışı tahmine yardımcı olabileceği, örneğin vergilemeye karşı olumsuz bir tutumun vergiden kaçınma ya da vergi kaçakçılığı davranışlarına yol açma ihtimalinin güçlü olduğu söylenebilir.

Ancak, tutum-davranış bağlantısının bir ilginç yönü daha vardır: Kimi zaman da davranışlarımız tutumlarımızı belirler. Örneğin olaylar bizi daha önce hiç ilgi duymadığımız bir toplumsal ya da siyasal hareket içinde yer almaya sevkederse, kısa sürede söz konusu harekete karşı yoğun bir sempati duyabiliriz. Bu olgunun en tipik örnekleri, gayri ahlâkî sayılan davranışlarda ortaya çıkar. Örneğin, savaşlarda askerlerin düşman halka haysiyet kırıcı muamelede bulunmaları ve bunun hak edildiğine inanmaları; çocukları anî bir öfkeyle döven yetişkinlerin aslında daha da şiddetli cezalar gerektiğine inanarak baskıyı arttırmaları gibi... Bu durumu açıklamak için ortaya atılan başlıca kuramlardan biri, "kendini doğrulama" (ya da kendini haklı

çıkarma) kuramıdır.⁵⁶ Bu kurama göre insan, bilinçsizce, ya da koşulların zorlamasıyla gösterdiği bir davranışı kendi kendisine makul gösterebilmek için, tutumlarını o davranışı destekler şekilde değiştirir. Aksi halde, dayanılmaz bir iç çatışma yaşayacaktır. Çalışmamızın dördüncü bölümünde, vergi kaçakçılığı bağlamında bu hususa yeniden değinilecektir. Zira, vergi kaçakçılığına karşı olumlu tutumlar sergileyenlerin, aslında önce vergi kaçırıp sonra bu tutumları formüle etmiş olmaları ihtimali üzerinde de durulmaktadır.⁵⁷

Özet olarak, günümüzde, tutumların belli koşullar altında davranışları belirleyebildiğine inanılmaktadır. Öte yandan, bir davranışı haklı çıkartmak için sonradan formüle edilen tutumlar da vardır ve bu ikinci durum, özellikle gayri ahlâkî davranışlar için geçerlidir. Şu halde, vergileme ve vergi kaçakçılığı konusundaki tutumlar ve bu tutumları değiştirmeye yönelik eğitim çalışmaları söz konusu edildiğinde, tutumların bu özelliğini de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

2.5. Vergileme ve Çalışma Motivasyonu

Daha önceki paragraflarda özetlenmeye çalışılan araştırmalar vergilemeye karşı tutumlara ilişkindir. Yukarıda da belirtildiği gibi, eğer tutum ve davranış arasında kesin bir bağlantı bulunduğu, yani tutumlara bakılarak davranışların tahmin edilebileceği varsayılıyorsa, olumsuz tutumların egemen olmaya başladığı noktada vergilemenin psikolojik sınırının belirlediği söylenebilir. Çalışmamızın bu noktasında vergi psikolojisi kapsamında ele alınan bir diğer konuyu, vergileme ile çalışma motivasyonu arasındaki bağlantıyı irdelemek istiyoruz. Zira, vergilemedeki değişikliklerin bireylerin çalışma motivasyonuna yapacağı etki de vergilemenin psikolojik sınırları açısından önemli kabul edilebilir. Ancak çalışma motivasyonu konusundaki araştırmalar

⁵⁶Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aronson, a.g.e., ss.89-139.

⁵⁷Bkz. paragraf 4.4.1.

hakkında bilgi vermeden önce, motivasyon kavramını kısaca tanımlamakta yarar olabilir.

2.5.1. Motivasyon

İnsan, ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve tehlikelerden kaçınabilecek şekilde hareket etme becerisine sahiptir. Motivasyon, içten gelen itici bir kuvvetle belli hedeflere yönelen, maksatlı insan davranışlarını tanımlamak için kullanılan bir sözcüktür.⁵⁸ İnsan davranışlarının ardında yatan nedenleri açıklamada motivasyon temel bir kavramdır. Motivler olumlu, yani insanı belli bir hedefe yönelten ya da olumsuz, yani insanın belli bir durumdan kaçınmasını sağlayan nitelikte olabilir. İnsanın türe has bir özellik olarak, doğuştan sahip bulunduğu motivasyonlar vardır. Açlık, üreme ya da savunma gibi temel ihtiyaçlardan kaynaklanan bu motivasyonlar yaşam boyu sürerken, daha sosyal nitelikli motivasyonlar (başarı kazanmak, dostlar edinmek, belirli bir sosyal rolün gereklerine uyabilmek v.b.) çevreyle iletişim ve öğrenme süreçleri içinde, zamanla edinilir; çeşitli değişimlere uğrar; bazen de terkedilir.

Motivasyon ile eylem arasındaki ilişki karmaşıktır: Benzer eylemler farklı motivasyonlara hizmet edebileceği gibi, farklı eylemlerin arkasında aynı motivasyon yatıyor olabilir. Ayrıca birey, davranışlarının kaynaklarını her zaman bilmeyebilir. Bunun anlamı, bazı motivasyonlarımızın bilinç dışı olmasıdır. Dolayısıyla, insanın görünür davranışları, motivasyonu hakkında yeterli bilgi vermez. Psikolojik yaklaşımda, görünür eylemlerin izlenmesi, sübjektif açıklamaların değerlendirilmesi ve projektif teknikler (insanın bilinç dışı istek ve

---

⁵⁸Motivasyon kavramının tanımı ve ilişkin kuramların ayrıntılı bir tanıtımı için bkz. Suna Tevrüz, Davranışlarımızdan Seçmeler, Emek Ofset, Yalova, 1989, ss.59-83.

ihtiyaçlarını yansıtmalarını sağlayan testler) birarada kullanılarak, motivasyon ölçümü yapılır.⁵⁹

Bu kısa açıklamadan sonra, motivasyon kavramından vergi psikolojisinde nasıl yararlandığını görelim.

2.5.2. Vergileme ile Çalışma Motivasyonu Arasındaki Bağlantı

Kamu maliyesi literatüründe vergilemenin çalışma isteği üzerindeki etkisi her zaman önemli bir konu olmuştur. "Yüksek vergiler, kişilerde daha az çalışma isteği meydana getirebilir ve yönetim sorumluluğu alma, maliyetleri denetleme, tasarruf etme, yatırım yapma arzularını azaltır. Zira, vergiler bu faaliyetlerin ekonomik karşılığını azaltır."⁶⁰

Yükümlüler vergiyi ya ödememek, ya da yükünü bizzat taşımamak isterler. Bu konuda yükümlünün girebileceği iki davranış biçimi tarif edilmiştir⁶¹:

(a) Birey, vergisindeki bir artışın gelirinde ve tüketim olanaklarında yol açtığı azalmayı telâfi için daha fazla ya da daha rasyonel çalışmayı seçebilir. Buna "verginin gelir etkisi" adı verilmektedir.

(b) Birey, daha fazla çalışmanın daha fazla vergi ödemek anlamına geleceğini görerek, zamanının daha azını çalışmaya ayırmaya

⁵⁹Motivasyon ölçümü için bkz. D. Krech, R. Crutchfield, E. J. Ballachey, a.g.e., ss.87-89.

⁶⁰Richard Goode, "Vergilemenin Sınırları", çev. Ömer Faruk Batirel, Çağdaş Vergilemedeki Son Gelişmeler, İTİA İktisat Fakültesi Kamu Maliyesi Enstitüsü Yay., No.2, İstanbul, 1980, s.250.

⁶¹H. Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, a.g.e., s.261.

ve tüketimini kısımaya karar verebilir. Buna "verginin ikame etkisi" adı verilmektedir.

Verginin gelir etkisi, yani vergileme ile çalışmanın teşvik edilebileceği ve emek arzının arttırılabileceği düşüncesi klasik iktisatta önemli bir yer tutmuştur. Bugün ise, böyle teorik savların ampirik olarak desteklenmesi gerektiği kabul edilmektedir. Ayrıca, emek arzının değişkenlik olanakları kısıtlıysa (örneğin bir fabrikada makinenin ritmine uygun çalışanların durumu gibi) vergilemeye bağlı olarak çalışma gayretinin artması ya da azalması söz konusu olamaz. Yahut da kişiler asgari geçimin pek az üstünde bir gelir elde ediyorlarsa, vergileme nedeniyle emek arzının düşmesi söz konusu olamaz. Bu teorik bağlantının sınanması için, ampirik çalışmaların yapılması şarttır.

İktisatçıların vergileme ile çalışma motivasyonu arasındaki ilişkiyi değerlendirmede kullandıkları başlıca yöntemler, piyasa gözlemleri, deneyler ve tutum araştırmalarıdır. Sonuncu tür araştırmalara iktisat literatüründe nispeten daha az rastlanmaktadır.⁶² Aşağıda görüleceği gibi, psikologlar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar da iktisadî varsayımların bir kez daha gözden geçirilmesini teşvik eder niteliktedir.

Kuşkusuz, herhangi bir ekonomide ücretler ve vergi oranlarının çalışma motivasyonunu ne yönde etkilediğini bilmek önemlidir. Çalışma motivasyonu; iş seçimi, işe verilen emeğin yoğunluğu, işe harcanan toplam süre gibi pek çok boyutu olan bir olgudur. Bu olguyu somutlaştırmak ve ölçülebilir hale getirebilmek için, işte geçirilen saat sayısı emek arzının göstergesi olarak benimsenebilir. Bu göstergelyi bağımlı değişken olarak alan bazı ampirik çalışmalar, ücretler arttıkça bireylerin daha kısa süre çalıştığını ortaya çıkartmıştır. Bu durumda, vergiler ücretleri azalttığına ve muhtemelen bireyleri daha uzun çalışmaya zorladığına göre vergilemenin emek arzını teşvik ettiği öne

---

⁶²A. Lewis, a.g.e., s.198.

sürülebilir.⁶³ Fakat ABD'de yapılan bir dizi deney ve survey vergilemenin (çalışma saatleriyle gösterilen) çalışma motivasyonu üzerindeki etkisinin sanılandan çok daha az olduğunu göstermiştir. Başka bir deyişle, bireylerin artan gelirler karşısında çalışma saatlerini azaltmalarında vergilere ilişkin mülâhazalar rol oynamamaktadır. Bu çalışmalar, hem düşük hem de yüksek gelirli çalışan grupları üzerinde tekrarlanmış ve arada önemli bir farka rastlanmamıştır.⁶⁴

Bu araştırmaların yöntemleriyle ilgili başlıca sorun, bağımlı değişkenin "çalışma saatleri" olmasıdır. Çalışma motivasyonu için başka bir gösterge seçilebilse, sonuçlar farklı olabilirdi. Örneğin emek arzı nicelik değil nitelik açısından ele alınsa, belki üretilen mal ve hizmetlerin kalitesinin vergilemeye bağlı olarak düştüğü ya da yükseldiği görülebilirdi. Yine de, sözü geçen araştırmalar iktisatçıları davranışsal varsayımlar konusunda daha dikkatli olmaya sevkedebilir. Zira, ekonominin yasaları, ekonomik yaşama katılan bireylerin davranış ve tutumlarına bağımlıdır. Bu bireylerin tüketici ya da vergi yükümlüsü sıfatı ile benimsedikleri tutumlar ya da davranışlarında oluşan değişiklikler, ekonomik yasalarda da değişiklikleri kaçınılmaz kılacaktır.

Vergilemenin çalışma arzusu üzerindeki etkilerini daha dolaylı bir biçimde ele almak da mümkündür. Burada, bireyin ücretlere karşı tutumuna öncelik verilebilir. Başka bir deyişle, bireyin ücretleri algılayış biçimiyle çalışma arzusu arasında bir ilişki kurularak, vergilemenin ücrette yarattığı değişiklik dolayısıyla çalışma arzusunu nasıl etkilediği irdelenebilir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, bireyin vergi adaleti ve vergileme yoluyla gelirin yeniden dağılımı gibi konuları nasıl algıladığı da ön plana çıkmaktadır.

---

⁶³a.g.e., s.199.

⁶⁴Çalışmaların ayrıntıları için bkz. a.g.e., s.199-200.

Bu noktada, çalışma psikolojisi ve örgütsel davranış⁶⁵ alanlarında yapılan çalışmalar, vergileme ile çalışma motivasyonu arasındaki bağlantının irdelenmesine ışık tutabilir. Öncelikle, çeşitli araştırma sonuçlarına göre, bireyin çalışma arzusunu güdüleyen etkenler arasında, ücretin birinci sırada olmadığını; yapılan işin önemsenmesi, iş ilişkileri ve iş tatmini gibi psikolojik nitelikte etkenlerin daha ön planda olduğunu belirtmekte yarar vardır.⁶⁶

İş tatmini (job satisfaction) bireyin yaptığı işe karşı beslediği olumlu duyguların toplamı olarak tanımlanabilir. Çalışan bir kişinin iş tatmininin yüksek olması, yaptığı işi genelde ilginç ve değerli bulduğu ve bu işe olumlu duygularla devam ettiği anlamına gelir. İş tatmininin düzeyini ve kaynaklarını değerlendirmek için geliştirilmiş çeşitli psikolojik ölçekler vardır. Bu ölçeklerin yardımıyla, işe karşı beslenen olumlu duyguların başlıca altı etkene bağlı olduğu saptanmıştır. Bunlar (önem sırasına göre) (1) ücret; işin içeriği (2) ilerleme imkânları; süpervizyon (3) çalışma grubu; ve çalışma koşullarıdır.⁶⁷

İş tatmini ile çalışanın performansı arasındaki ilişkiyi irdeleyen araştırmalar, beklendiğinin aksine, birincinin sonuncuya yol açtığını kanıtlamamıştır. Aksine, yüksek performans gösteren çalışanların, hem kazandıkları maddî ödüller aracılığıyla, hem de insanın başarılı olduğu konuya daha olumlu duygular geliştirmek eğilimi nedeniyle, iş tatminlerinin yükseldiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, iş tatmini düşük olan kişilerde iş değiştirme ve işten uzak kalma (çeşitli mazeretlerle sık sık izin alma) davranışları belirginleşmektedir.⁶⁸

---

⁶⁵Bunlar, temellerini kısmen sosyal psikoloji kısmen de şahsiyet psikolojisine dayandıran disiplinlerdir.

⁶⁶A. Lewis, a.g.e., s.205.

⁶⁷Daniel C. Feldman ve Hugh J. Arnold, Managing Individual and Group Behavior in Organizations, McGraw-Hill Inc., Singapore, 1983, ss.86-90.

⁶⁸a.g.e., ss.92-94.

Şu halde, yukarıdaki verileri bir mantık silsilesi içinde toparladığımızda ücretin, çalışma arzusunu güdüleyen birinci etken olmadığı; ücretten daha ön planda bulunan iş tatmini yeterli düzeyde olduğunda, performans artmasa bile, işe verilen zamanın (ki bu vergi psikolojisi çalışmalarında başlıca bağımlı değişkendir) arttığı ortaya çıkmaktadır. Ücret, ancak iş tatminine yaptığı etki nedeniyle önemlidir. Ancak, iş tatmininde ücret kadar önemli olan bir diğer etken işin içeriğidir; ve daha az ağırlıkla da olsa iş tatminini belirleyen dört ayrı etken daha vardır. Tüm bunlar bize, çalışma motivasyonu ile ücret arasında dolaysız bir ilişki olmadığını, bu nedenle de vergilemenin ücrette yaratacağı değişikliğin de çalışma güdüsü ve emek arzında dolaysız ve birebir yansımaları beklememek gerektiğini düşündürmektedir.

Öte yandan, ücretin çalışmayı teşvik etmesinin büyük ölçüde performans ile ücret arasında kurulan bağlantıyla ilgili olduğu da gösterilmiştir: Eğer işletme, ücret düzeyleri ve artışlarını performansa bağımlı kılmaz ve çalışanların da bu bağlantıyı algılamalarını sağlamazsa, ücretin çalışma üzerinde birinci dereceden bir özendiriciliği olmamaktadır.⁶⁹

Ayrıca, ücretin teşvik edici özelliği kültürel olarak da belirlenmektedir. Bunun anlamı, bir verginin farklı uluslar tarafından, ülkelerindeki vergi yapısı ve yaygın malî tutumlara bağlı olarak farklı algılanmasıdır. Örneğin, Fransa'da terfiler, ciddi maaş artışları getirecekleri için sevinçle karşılanırken, yüksek artan oranlı bir vergi yapısı olan İsveç gibi bir ülkede aynı heyecanı uyandırmayabilir. Ya da bir tüketim ekonomisinde net gelir artışı en büyük başarı simgesi olarak görülerek, uğrunda çabalanırken, sosyalist bir ekonomide insanlar para için değil, "kahraman emekçi" övgüsüne ve bunun sağlayacağı prestije kavuşmak için çalışabilirler.⁷⁰

---

⁶⁹a.g.e., ss.171-185.

⁷⁰A. Lewis, a.g.e., s.206.

Öte yandan, kazanca verilen önem bireylerin iş seçimini de etkileyecektir. Dolayısıyla, farklı çalışma alanlarındaki kişiler, vergilemeden farklı etkilenecektir. Bu da yalnızca yapılan işin niteliğine değil, o kişilerin çalışma ve kazanç kavramlarına yaklaşımlarına bağlı olacaktır. Ücreti değil de işin manevî tatminini (ya da iş koşullarını, iş ilişkilerini v.b.) önemseyen bir kişinin, vergi oranlarındaki küçük bir değişmeye vereceği bir tepkinin, işini sadece kazanç kriterine göre seçen bir kişinin tepkisinden çok farklı olması beklenebilir.

Bu tartışmaya psikolojinin bir katkısı da eşitlik (equity) kuramıdır. Bu kuram, temelde, insanların kuralları koyan sistemin adaletine inandıkları ölçüde kurallara uyma davranışı göstereceği ilkesine dayandırılmıştır. Mübadeleye dayanan ilişkilerde eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, bireyin temel bir isteğidir ve böyle ilişkilerde eşitliği sağladığına inanıncaya kadar, kendi katkılarını azaltır ya da artırır. Bunun çalışma yaşamına yansımaları, her çalışanın işe yaptığı katkıyla (job inputs) işten elde ettiklerini (job outcomes) karşılaştırması şeklindedir. Bu karşılaştırmada, kişinin kendi durumunu bir başkasınıninkine göre değerlendirdiği ve ancak kendi katkı-kazanç dengesi o başkasınıninkine aynı olduğunda, sistemi eşitlikçi bulduğu kabul edilmektedir. Karşılaştırmaya konu olan diğer kişi, çalışanın çevresindeki somut bir kişi olabileceği gibi, zihninde yarattığı hipotetik bir kişi, ya da doğrudan ilişkide bulunmadığı, uzak birisi olabilir.

Eşitlik kuramına göre, işinde eşitsizlik yaşadığına inanan kişi, eşitliği sağlamak için başlıca altı yöntemden birini seçer:⁷¹

(a) Katkılarını değiştirmek: Kişi, işi için daha fazla ya da daha az çaba harcamaya karar verir.

---

⁷¹D. C. Feldman ve H. J. Arnold, a.g.e., s.117-118.

(b) Kazanımları değiştirmek: Ürettiği mal ya da hizmet birimi üzerinden ücret alan kişi, daha düşük kalitede ve daha yüksek miktarda üreterek kazancını arttırabilir.

(c) Katkıları ya da kazanımları zihinsel olarak değiştirmek: Kişi, katkılarını ya da kazanımlarını gerçekte olduklarından farklı değerlendirmeye başlar; böylece eşitsizlik duygusundan kurtulur (Örneğin, kendisinden daha çok çalışan biriyle aynı kazanımları elde ediyorsa, kendisini, gerçekte olduğundan daha ağır çalıştığına inandırır).

(d) Terk etmek: Eşitsizlik duygusuna kapılan kişi işinin değiştirilmesini isteyebilir ya da çalıştığı kuruluşu terk eder.

(e) Karşılaştırma konusu olan kişinin katkı ya da kazanımlarını değiştirmeye çalışmak: Bu bazen somut biçimde yapılır; örneğin, kişi diğerine daha az çalışması için baskı yapar. Bazen de bu işlem zihinsel düzeyde tutulur; örneğin, kişi diğerinin aslında pek sıkı çalışmadığına kendisini inandırır.

(f) Karşılaştırma için farklı bir kişi seçmek: Karşılaştırmanın ve eşitsizliğin yarattığı olumsuz duygulardan kurtulmak için, kişi, durumu kendisinininkine daha yakın olan birini seçer.

Eşitlik kuramından yola çıkan kimi araştırmalarda, saat ücretine tabi olan ve fazladan para alan işçilerin, eşitsizlik duygusundan kurtulmak için, daha sıkı çalıştıkları ve daha kaliteli mallar ürettikleri görülmüştür.⁷² Bu da ücretin çalışmayı teşvik edebileceğini, ama artan çalışmanın daha fazla para için değil, kişilerin içindeki bir adalet arayışından dolayı ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, daha çok çalışan ve daha yüksek ücret alan insanların daha yüksek oranda vergilendirilmesinin çevrelerindeki çalışmaktan ürkütmesi şart değildir: Eğer eşitlik duygusu ön plandaysa, kişiler, özendikleri gelir düzeyinin gerektirdiği çalışma temposuna razı olabilmektedir.⁷³

⁷²A. Lewis, a.g.e., s.208.

⁷³Eşitlik teorisinin vergi kaçakçılığını açıklamak için model olarak kullanıldığı bir deneysel çalışmamızın dördüncü bölümünde yer verilecektir. Bkz. paragraf: 4.4.1.

Çalışma motivasyonu ile ücretler ve vergiler arasındaki bağlantıları ele alan kimi araştırmacılar da konuyu İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı açısından ele almışlardır.⁷⁴ A. Maslow tarafından geliştirilen bu kurama göre, insanı motive eden ihtiyaçlar beş temel kategoride toplanır. Bu kategoriler, temel gereksinimlere ilişkin olanlar altta, kişiliğin geliştirilmesine ilişkin olanlar daha yukarıda yer almak üzere, bir hiyerarşi içinde sıralanmaktadır: (1) Fizyolojik ihtiyaçlar; (2) Bedensel ve ruhsal güvenliğe ilişkin ihtiyaçlar; (3) Başkalarıyla temas, ait olma ve kabul görme gibi sosyal ihtiyaçlar; (4) Saygınlık ve prestij ihtiyaçları; (5) Kişiliğin geliştirilmesi, insanın tüm potansiyelini başarıyla kullanması ve özerk bir benliğe kavuşması ihtiyacı...

Araştırmacılara göre para, fizyolojik gereksinimler ve güvenlik gereksinmesi için gereklidir. Hatta kapitalist toplumlarda bazı sosyal ihtiyaçların karşılanmasının ve prestij ile statünün de büyük ölçüde paraya bağımlı olduğu söylenebilir. Ancak, benliğin geliştirilmesi ya da özerklik gibi bütünüyle psikolojik ihtiyaçlar para ile karşılanamaz. Bu nedenle de, ücret ve vergilemenin bunda yaptığı değişiklikler, belli bir gelir çizgisinin altında olanlar için daha önemlidir. Yüksek kazanç elde edenler, özellikle de profesyoneller⁷⁵ için ücret fazla önemli değildir; dolayısıyla vergiler de bunların çalışma motivasyonunu pek etkilemez.⁷⁶

Sonuç olarak, vergilemenin çalışma motivasyonu ile bağlantısının büyük ölçüde psikolojik olduğu ve bu nedenle de yükümlülerin ihtiyaçları ve tutumları hakkında daha fazla bilgiye gereksinim bulunduğu söylenebilir.

---

⁷⁴D. C. Feldman ve H. J. Arnold, a.g.e., ss.108-110.

⁷⁵ Psikolojide mesleğe, kişiliğin geliştirilmesi ve bireysel kimliğin oluşması açısından özel bir anlam atfedilmektedir. Buna göre, profesyonel, işini yaparken temel ihtiyaçlarının karşılanmasından çok gelişme, kendini kabul ettirme, başarı gibi varoluşsal amaçlara yöneliktir.

⁷⁶A. Lewis, a.g.e., s.209.

Çalışmamızın bu bölümünde, vergilemenin bir de psikolojik sınırı olduğunu göstermeye gayret ettik. Bu konudaki çalışmaların hayli yeni tarihli oluşu yanında, sosyal psikolojinin bir özelliği de konunun toparlanmasını güçleştirmektedir: Sosyal psikolojide yerleşik ekollerden (Psikanaliz ya da Gestalt gibi) ziyade münferit paradigmlar ve bunların çeşitlemeleri vardır. Vergilemeye ilişkin çalışmalarda da, farklı paradigmalardan yola çıkılmıştır (Eşitlik Kuramı, İhtiyaç Hiyerarşisi Kuramı v.b.). Bu yüzden, elde edilen sonuçları genel bir referans çerçevesine oturtmak mümkün olmamaktadır. Dahası, çalışmalar - tüm psikoloji araştırmalarında olduğu gibi - deneklerin insan olmasından kaynaklanan sınırlamalara tabidir: Araştırmacının insanları deneysel amaçlarla maruz bırakabileceği durumlar kısıtlıdır; sosyal yaşamın labaratuardaki kurgulanması ister istemez yapay olacaktır ve insanların kendilerine sorulan sorulara doğru cevap vermekten - bilinçli ya da bilinçsiz olarak - kaçınmalarının önünü almak çok zordur.

Psikolojinin, kendine özgü bu yöntem sorunları yanında, iktisatla teorik planda işbirliği yapması da çok güçtür. İktisatçıların varsayımlarla ve modellerle çalışma yöntemine ayak uydurmak, davranışa ilişkin en küçük önermenin bile ilke olarak ampirik teste tabi tutulmasına alışık olan psikolog için hiç kolay olmasa gerektir. Yine de, bu bölümde ele aldığımız kavram ve çalışmaların zamanla daha bütüncül açıklamalar içinde biraraya getirilebileceği ve vergileme konusundaki kararları alanlara belirli öneriler sunacak düzeye ulaştırılabileceği umulmaktadır.

Çalışmamızın bir sonraki bölümünde, yükümlülerin vergileme karşısında gösterdikleri tepkileri ele alacağız. Bu tepkiler, bazen tamamen teknik bir düzlemde (muhasabe teknikleri gibi), bazen de siyasal hareketlerle ortaya koyulmaktadır. Ama her birinde vergilerin algılanış biçiminin ve gerek vergilere gerekse farklı tepki seçeneklerine karşı benimsenen tutumların belirli birer payı bulunduğu da inanılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VERGİLEMEYE KARŞI TEPKİLERİN NEDENLERİ VE TURLERİ

3.1. Ön Açıklamalar

Vergi salmanın, devletin otoritesine dayanarak yerine getirdiği ve bireylerin iktisadî imkânlarını daraltan bir işlev olmasından ötürü, çeşitli tepkilerle karşılaşmasının doğal olduğu daha önce açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde, yükümlülerin vergiler karşısında gösterdikleri somut tepkilerin nedenleri ve türleri ele alınacaktır. Unutmamak gerekir ki, vergiye karşı direncin asgarî düzeye indiği toplumlarda bile, bireylerin vergiyi etkin yasal yaptırımlardan ve çevre baskısından çekinerek mi, yoksa kişiliğe maledilmiş (psikolojideki deyimle içselleştirilmiş) bir inanç ve yurttaşlık bilinci ile mi ödedikleri tartışmalıdır.¹

Vergilemeye karşı gösterilen tepkiler, esas itibariyle verginin yükünden kısmen ya da tümüyle kurtulmak amacına yöneliktir. "Vergilemenin karşılaştığı psikolojik tepkiler ve <eski vergiler iyi yeniler kötüdür> şeklindeki yaygın görüş dolayısıyla, yeni verginin yükümlülerce sempatik görülmesi fevkalâde önemlidir. Bu sebeple, kanun koyucu, yükümlülerin vergiye karşı reaksiyonlarını azaltmak için

---

¹Bu konuya çalışmamızın dördüncü bölümünde değinecektir. Bkz. Paragraf 4.4.1.

mümkün olduğu kadar kulağa hoş gelen isimlerden yararlanır ve - gerçek bir vergi söz konusu olsa bile - tercihan harç, aidat, zorunlu fedakârlık veya yardım gibi kavramlar kullanır."² Verginin konulması, kaldırılması ya da oranlarının değiştirilmesi konusunda zamanlama çok önemlidir. Zira vergi yükümlülerinin fedakârlık eğilimi döneme ve koşullara bağlıdır. Örneğin, konjonktürün genişlediği dönemlerde vergi ödeme eğilimi artar, depresyon dönemlerinde ise düşer. Ya da dış tehlikelerin yol açtığı savunma giderleri daha büyük tahammülle karşılanabilir.³

Vergiye karşı tepkinin nedenleri kadar bu tepkinin somuta dönüşmesi de çok yönlüdür. Aşağıdaki paragraflarda önce konuya ilişkin bazı kavramlar kısaca açıklanacak sonra da çeşitli tepki türleri irdelenecektir.

3.2. Vergi Kavramının Evrimi

İnsanlar toplu yaşama geçtikten sonra, idare edenler, bir diğer ifade ile otoriteyi ellerinde bulunduranlar, toplumun kollektif ihtiyaçlarını karşılamak için vergi salma yoluna gitmişlerdir. Fakat, vergilemenin nitelikleri, amaçları, iktisadî ve sosyal önemi tarihsel gelişim içinde büyük değişimlere uğramıştır. Bu değişimler ekonomik ve sosyal yapılarıdaki, devlet anlayışındaki, ahlâkî ve ideolojik yaklaşımlardaki değişimlerle bağlantılıdır. Tarihsel gelişim içinde zaman zaman - özellikle Ortaçağ'da - gönüllü bir ödeme niteliği taşıyan vergiler, zamanla zorunlu ödemelere dönüşmüştür. Küçük topluluklarda çoğu kez hükümdara bir yardım ya da hediye gibi sunulan vergi, gelişen toplumsal yapılanmalar içinde devletin çeşitli kesimlere başvurusu ile ödenir olmuş ve nihayet, merkezî devletler artan kamu hizmetlerinin finansmanı için vergiyi biçimsel ve maddî bir

²Salih Turhan, Vergi Teorisi ve Politikası, s.47-48.

³a.g.e., s.48.

yükümlülüğe dönüştürmüştür. Verginin bu dönüşümü dile de yansımış; "yardım", "rica", "hediye" türü kavramların yerini "görev", "özveri", "sorumluluk" gibi kavramlar almıştır. Verginin niteliği değişirken, buna bağlı olarak vergi tekniği de değişmiştir. Uzun süre aynı nitelik taşıyan, olağanüstü zamanlarda toplanarak belli amaçlara tahsis edilen vergi, zamanla kamu giderlerinin normal finansman kaynağı durumuna gelmiş, fiskal olmayan amaçlar için de kullanılmaya ve nakit olarak toplanmaya başlanmıştır.⁴

Ortaçağ'da kentlerin iktisadî yaşamda giderek ağırlık kazanması, verginin niteliğindeki dönüşümün önemli bir nedenidir. XII. yüzyıldan itibaren soylular, kentlilerin malî katkılarına giderek daha çok ihtiyaç duymuşlar, bu nedenle prenslerin danışma kurullarına kent temsilcileri de çağırılmaya başlanmıştır. Böylece kentli sınıf, soylular ve ruhbanlardan sonra en nüfuzlu sınıf olma özelliğini kazanmıştır. Bu dönemde kentliler, aristokrasiye malî desteklerini çeşitli ödünler ve siyasal güvenceler karşılığında veriyorlardı. Zira, derebeylik hukuku, prenslere hiçbir koşulda kenti keyfî olarak vergileme yetkisi tanımamaktaydı.⁵

Merkezî devletlerin ortaya çıkması ile birlikte, vergi cebri bir nitelik kazandı. Zira geniş topraklar üzerinde kurulan bu siyasal organizasyon, düzenli maaş ödeyeceği bir memur kitlesine muhtaçtı. Bu kitlenin ilk işlevlerinden biri de - kendi geçim kaynağını da oluşturacak olan - nakdî vergileri toplamak oldu. Verginin cebri nitelik almasıyla birlikte, devletin cebir kullanma hakkının gerekçesi de tartışılmaya başlanmıştır.⁶ Örneğin J.J. Rousseau'nun Sosyal Mukavele Kuramı'ndan esinlenen yaklaşımlar vergiyi devlet hizmetlerinden

⁴Verginin tarihsel evrimi için bkz. Halil Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, a.g.e., ss.207-211.

⁵Henry Pirenne, Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yay., İstanbul, 1990, s.161-162.

⁶Veysi Seviğ, Türkiye'de Vergi Yargısı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1991, s.5.

yararlanmanın bedeli olarak tanımlamışlardır. Devleti toplumdan ayrı ve onun üstünde bir varlık sayan Organik Devlet Teorisi, vergiyi devlet için hak, birey için ise görev addetmiştir. Günümüzde kabul gören Devletin Egemenliği Yaklaşımı ise, vergiyi devletin egemenliği açısından meşru addetmektedir. Buna göre, devlet toplumsal yaşamı mümkün kılan siyasal bir organizasyondur ve toplumun sivil bölümünden emretme gücü ile ayrılır. Devlet, bu egemenlik hakkını anayasalardan almakta, verginin meşruiyeti de aynı anayasal belirlemelerden kaynaklanmaktadır. Kesin olarak saptanamamakla birlikte, denilebilir ki, vergiye karşı reaksiyoner davranışlar ilk kez vergi vermenin cebrî hâle gelmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Bu durumun sosyolojik ve ekonomik temelleri kadar, psikolojik temelleri de önemlidir.

3.3. Sübjektif Vergi Yüğü

Verginin kuramsal tanımı ne olursa olsun, mükellef üzerinde belirli bir yük oluşturması kaçınılmazdır. Vergi yükü gerçi pek açık olmayan bir kavramdır. Ancak, vergi ödeyenin iktisadî gücünde bir azalma yarattığı için iktisadî yönden bir yük sayılmaktadır. Nitekim, daha önce belirtildiği gibi, yükümlünün ödediği vergiden ötürü hissettiği ağırlık sübjektif vergi yükü ya da vergi tazyiki olarak tanımlanmaktadır.⁷ Gerçek (objektif) vergi yükü ise, hesaplanabilen bir orantıdır (ödenen vergi/gelir). Bir ekonomideki toplam vergi hâsılatı ile millî gelir arasındaki orantı hesaplanarak, toplam vergi yükü saptanabilir. Bireyi ilgilendiren sübjektif vergi yükü ise sayısal olarak saptanamaz, ancak psikolojinin inceleme konuları içine girebilir.⁸

⁷H. Nadaroğlu, a.g.e., s.259-260.

⁸Vergi tazyikine ilişkin psikolojik değerlendirmelere çalışmamızın "Vergilendirmenin Psikolojik Sınırı" başlıklı ikinci bölümünde yer verilmiştir.

Vergi yükümlülerinin davranışlarında objektif vergi yükünden ziyade sübjektif algılamının önemli olduğu belirtilmiştir.⁹ Sübjektif yükümlülük duygusu aşırı zorlandığında, Gerloff'un "Vergi Tepkilerinin Artışı" kanunu geçerli olmaya başlar ve yükümlüler, en hafifi kaçınma olmak üzere, vergiye karşı tepki göstermeye başlarlar.

Vergi tazyiki konusu şöyle dile getirilmektedir: "Verginin kullanıldığı alan ne kadar yararlı olursa olsun, çoğu kişiler vergilemeyi bir yük olarak hissederler. Çok az kişi < vergi ödemeyi severim, vergi ile medeniyet elde ederim > diyen büyük Amerikan Hâkimi O.W. Holmes kadar ileri görüşlüdür. Vergilerin hızla arttırılması ve bu artışın aşırı olarak kabul edilmesiyle ortaya çıkan direnmeyle vergilendirme gerçekten sınırlandırılır. Özellikle büyük çapta mükelleflerle işbirliğine ve mükelleflerin gönüllü yükümlülüğüne bağlı gelir, kazanç ve servet üzerindeki dolaysız vergilerde direnme vergi kaçakçılığı biçiminde ortaya çıkabilir." ¹⁰

3.4. Yükümlülerin Vergilere İntibak Çabaları

Kapitalist ve karma ekonomili ülkelerde vergilerin devlet gelirleri içindeki payı %70 - %90 gibi oranlara ulaşmaktadır.¹¹ Bireyler geliri, tüketim imkânları ve servetleri ödedikleri vergiler miktarında azaldığı için, bu zorunlu ödemeleri olabildiğince azaltmak ve reel gelirlerini yükseltmek isterler.

"... Vergilerin oluşturduğu bu tür davranış değişikliklerinin yönü hakkında bilgi edinilmesi, âdil bir vergi sistemi kurmayı amaçlayan

⁹G.Schmölders, Genel Vergi Teorisi, a.g.e., s.112.

¹⁰Richard Goode, "Vergilemenin Sınırları", çev. Ziyaeddin Bildirici, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, II: 1, Ocak 1984, s.18.

¹¹S. Turhan, a.g.e., s.265.

pratik vergi politikası bakımından son derece önemlidir; çünkü özellikle tasarlanan vergi reformları açısından yükümlülerin ne şekilde tepki göstereceklerinin bilinmesi zorunludur."¹²

Vergilerde ortaya çıkabilecek üç temel değişiklik, yükümlülerin davranışlarını ayarlayarak uyum çabasına girmelerine yol açar. Bu değişiklikler, yeni bir verginin konması, eski bir verginin yerine hâsılatı eşit ya da farklı olan bir başka verginin ikame edilmesi ve bir vergi artışı ya da indirimidir. Yükümlülerin intibak davranışları ise, üç aşamalıdır:

(a) Bilgi edinme ya da hissetme aşaması: Bu aşamada bireyler ya da gerçek kişiler dışındaki mükellefler bir vergileme olayının farkına varır ve yükümlülüğün kendileri için hiç oluşmamasına ya da asgarî düzeyde kalmasına gayret ederler. Buradaki yükümlü davranışı, vergi kaçakçılığı değil, vergiden kaçınma kapsamındadır. Vergiden kaçınma ise, verginin malî amacına zarar verir.

(b) Ödeme aşaması: Yükümlüler, vergiden kaçınmadıkları ve ödemek zorunda kaldıkları zaman, piyasadaki davranışlarını ayarlayarak, kendilerine yüklenen yükü başkalarına devretmeye (yansıtma) ve vergilendirmeye bu yolla uyum sağlamaya çalışırlar.

(c) Yerleşme aşaması: Piyasa sürecinin herhangi bir noktasında vergiyi yansıtma imkânları sıfıra düşer ve vergi yükü belirli kişiler ve gruplar üzerinde kalır. Bu kişi ve gruplar, vergilemenin yol açtığı gelir ve kâr kayıplarını telâfi etmek için iki farklı uyum biçiminden birini seçebilirler: Aktif uyum; yani üretimi rasyonelleştirme veya daha fazla çalışma gibi yolların seçilmesi, ya da pasif uyum; yani tüketim ve tasarruflarını kısıtlamak, hattâ tasarruflarını eritmek gibi yolların seçilmesi...¹³ Malî terminolojide bunlardan ilkinde "gelir etkisi", ikincisine ise "ikame etkisi" adı verilmektedir.¹⁴

---

¹²a.g.e., s.266.

¹³a.g.e., s.267.

¹⁴H. Nadaroğlu, a.g.e., s.261.

Görüldüğü gibi, yükümlüler vergilendirme gerçeğini kendileri için çok çeşitli yollardan olabildiğince zararsız kılmak azmindedir. Vergiye gösterilen tepkilerin bir bölümü vergiyi ödememeye dayanır. Vergiden kaçınma, "vergi cennetlerine" göç etme, vergi kaçakçılığı ve kitlesel vergi reddi bu kapsamda ortaya çıkar. Bir diğer tepki türünde, tahakkuk eden vergi ödenir, ancak mükellef bu verginin yükünü başkalarına aktarır. Bu tepkiler, verginin yansıtılması ve amortismanıdır. Nihayet, vergi yükü belirli bir kişinin üzerine yerleştiğinde, o kişi vergiyi dönüştürerek¹⁵ hissettiği tazyiki azaltmaya çalışır.

Çağdaş toplumlarda ortaya çıkan ve bireysel nitelikte olmayan bir tepki türü de, hem ödenmiş, hem de ileride ödeneceği öğrenilen vergiler karşısında gösterilebilir. Bu tepkiler çoğulcu siyasal yapının imkânlarından yararlanarak, baskı gruplarını belirli vergiler aleyhinde harekete geçirmek ya da büyük sayıda seçmenin siyasal tercihlerini değiştirmesi sonucunda, oyların başka partilere kayması ve iktidarın el değiştirmesi şeklinde ortaya çıkar.

Aşağıda vergilendirmeye karşı gelişen farklı tepki biçimleri açıklanmaya çalışılacaktır.

3.5. Verginin Ödenmesi Halindeki Tepki Biçimleri

3.5.1. Verginin Yansıtılması

Verginin yansıtılması, vergi yükünün iktisadî imkânlardan yararlanılarak, kısmen ya da tümüyle başkalarına aktarılmasıdır.¹⁶ Burada, tahakkuk eden vergi ödenir, fakat yükü arz, talep, fiyat ilişkileri içinde başkalarına devredilir. Yansıtma; ileriye doğru (vergi

---

¹⁵Bu kavramın mahiyeti 3.5.3. paragrafta açıklanacaktır.

¹⁶H. Nadaroğlu, a.g.e., s.260.

konusunu oluşturan mal ya da hizmetin fiyatını arttırmak suretiyle) ya da geriye doğru (malın üretiminde kullanılan hammadde ya da emeğin fiyatını düşürmek suretiyle) gerçekleştirilebilir.

İleriye doğru yansımının olabilmesi için sunulan mal ya da hizmete karşı talebin elastik olmaması ve piyasa yapısının müsait olması gerekir. Talep elastikiyeti yoksa, malı satan kişi vergileri malın fiyatına dahil ederek, alıcıya yansıtır. Malın talebi elastik olduğunda ise, fiyat artışları satışı düşüreceğinden, vergi yükü satıcının üzerinde kalır. Bu durumda, arz koşulları müsait ise, satıcı vergiyi geriye doğru yansıtır.

Yansımada ikinci bir ayırım, sınırlı ve sınırsız yansımaya ayırımıdır. Verginin sınırsız yansıdığı ileri süren görüşler, her verginin ekonominin tümüne dağılarak, etkisini yitirinceye dek yansıdığını savunurlar. Buna karşılık, her verginin yansımaya imkânının, yönünün ve derecesinin söz konusu verginin hem türüne, hem de içinde bulunulan ekonomik ve hukukî koşullara bağlı olarak sınırlandığını benimseyen görüşler de vardır.¹⁷

Yansımının kanunî ve fiilî biçimleri de ayırdedilmiştir. Kanun koyucu bir vergiyi saptarken, yasal ödeyicisi tarafından yansıtılmasını öngörüyorsa, bu kanunî yansımadır. Kanun koyucunun isteği ile değil de arz ve talep koşullarına bağlı olarak gerçekleşen yansımaya ise, fiilî yansımadır.

Yansımaya türleri konusunda son bir ayırım da mutlak ve diferansiyel yansımaya ayırımıdır.¹⁸ Mutlak yansımaya; kamu harcamaları sabit farzedildiğinde, belirli bir vergideki artışın gelir dağılımı üzerinde yaptığı etkidir. Ancak, bu etkiyi vergi artışıyla ortaya çıkan makro

¹⁷Bu görüşlerin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. H. Nadaroğlu, a.g.e., s.264.

¹⁸Ömer Faruk Batırel, Kamu Maliyesi Teorisine Giriş, 3.b., M.Ü. İİBF Yay., İstanbul, 1990, s.121-122.

değişimlerin (toplam talepte azalma, işsizlik gibi) gelir dağılımı üzerindeki etkisinden ayırdetmek güçtür.

Diferansiyel yansıma ise, kamu harcamaları sabit farzedildiğinde, belirli bir verginin bir diğer vergi ile değiştirilmesi halinde gelir dağılımında oluşan değişmeyi ifade eder. Burada, reel hâsılatı aynı olan iki vergiden biri diğerinin yerine geçmekte, dolayısıyla bütçe denkliği bozulmadığı halde gelir dağılımı değişmektedir.

Yansımayı belirleyen faktörler şunlardır:

(a) Verginin mahiyeti: Genelde dolaylı vergiler dolaysız vergilerden daha kolay yansıtılır. Aynı şekilde, geniş kapsamlı vergilerin ileriye doğru yansıtılması dar kapsamlı vergilere göre daha kolaydır. Zira geniş kapsamlı vergilerde ikame imkânı sınırlıdır.

(b) Arz ve talep esnekliği: Yukarıda da belirtildiği gibi, talebi esnek olmayan mallarda verginin ileriye doğru yansıtılması daha kolaydır. Talep esnek olduğunda, vergi geriye, yani üretim faktörlerine yansıtılmaya çalışılır.¹⁹

(c) Piyasa yapısı: Piyasadaki rekabet koşulları (tam rekabet, monopolistik rekabet, oligopol ve monopol) birbirinden farklı yansıma imkânları yaratır.²⁰

3.5.2. Verginin Amortismanı

Dayanıklı tüketim malları üzerine konulan vergiler kimi zaman geriye yansımayı andıran bir duruma yol açarlar. Verginin amortismanı denilen bu durum, malın değerinin azalması ile sonuçlanır.

¹⁹Verginin mahiyeti ve arz ve talep esnekliği ile yansıma arasındaki ilişkilerin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. H. Nadaroğlu, a.g.e., ss.266-268.

²⁰Piyasa yapısı ile yansıma arasındaki ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. F. Batrel, a.g.e., ss. 122-128.

Amortismanın anlamı, malın fiyatının bu mal için ödenecek vergi kadar azalmasıdır. Böylece alıcı, ödeyeceği vergiyi amortize etmiş olur.

Vergi amortismanı şöyle bir örnekle açıklanmaktadır²¹: Carî faiz hadleri %5 iken yılda 100.000 TL irad sağlayan bir gayri menkulün değeri 2.000.000 TL'dir. Eğer gayri menkul sermaye iradları %20 oranında vergilendirilirse, mal sahibinin yıllık kazancı 80.000 TL'na düşecektir. Bu koşullarda gayri menkule alıcı olan kişi binanın eski değeri olan 2.000.000 TL yerine 1.600.000 TL (yani eski fiyatın %20 eksikliğini) öder. Böylece elde edeceği gelirin (80.000 TL) mülke ödediği fiyatın %5'i düzeyinde kalmasını sağlar ve ödediği %20 oranındaki vergiyi amortize etmiş olur. Kuşkusuz burada, ödenen verginin kira arttırımı ile ileriye doğru yansıtılmadığı ve diğer menkul ve gayri menkul yatırımların vergilendirilmediği varsayılmaktadır.

Kamu maliyesi literatüründe bazı yazarlar, verginin amortismanını verginin kapitalizasyonu ile eşanlamli olarak kullanmaktadır.²² Her iki kavramı da ilk kez ayrıntılı bir biçimde açıkladığı bilinen Luigi Einaudi²³, bu iki kavram arasındaki farka şöylece açıklık getirmiştir: "Kapitalizasyon teriminin anlamı, belirli bir genel vergiden kısmen ya da tümüyle muaf olan bir nesnenin değerinin, tasarruf edilen vergi miktarının carî faiz hadlerine göre kapitalizasyonuna eşit miktarda artmasıdır. Bunun tersi olan durum, yani özel bir vergiye konu olan, dolayısıyla verginin kapital değeri kadar değer kaybeden bir nesnenin durumu için ise en uygun terim verginin amortismanıdır. İlk durumda, alıcı, nesne için fiyat olarak orijinal değerini artı kapitalize vergi tasarrufunu, ikinci durumda ise, nesnenin orijinal değerini eksi verginin kapital değerini ödeyecektir."

²¹H. Nadaroğlu, a.g.e., ss. 270-272.

²²Konunun ayrıntılı tartışması için bkz. H. Nadaroğlu, a.g.e., ss.273-275.

²³Luigi Einaudi, Capitalization and Amortization of Taxes, Encyclopaedia of the Social Sciences, ed. Edwin R. A. Seligman, Vol.III, 1950, ss. 211-213.

Verginin yansması ile amortismanının da sık sık birbirleriyle karıştırıldığı göz önüne alınarak, iki olgu arasındaki farklar şöylece şematize edilmiştir²⁴:

YANSIMA	AMORTİSMAN*
- Vergi yükü malların gelecekteki sahipleri üzerindedir.	- Vergi yükü gelir yaratan malların bugünkü sahipleri üzerindedir.
- Fiyat artar.	- Fiyat düşer.
- Fiyat ödenen vergileri telafi için değişir.	- Fiyat ödenmesi düşünülen vergileri telafi için değişir.
- Arzın kısılması aracılığıyla meydana gelebilir	- Arzın kısılmadığı zamanlarda da meydana gelebilir.

3.5.3. Verginin Dönüştürülmesi

Bazı hallerde, üreticilerden alınan vergiler, daha etkin üretim yöntemlerinin geliştirilmesini teşvik edebilir. Vergi nedeniyle maliyetlerinin yükseldiğini gören üreticiler, bunu telâfi etmek için teknolojik ve diğer imkânları araştırarak maliyetlerini düşürmeye çalışırlar. "Verginin dönüştürülmesi" adı verilen bu çaba vergi yükünün mükellef için hafiflemesi ya da tümüyle ortadan kalkması sonucunu

²⁴Doğan Şenyüz, Etkin Bir Vergileme İçin Yükümlü Psikolojisi, a.g.e., s.136.

* Şenyüz, kapitalizasyon ve amortisman kavramlarını eşanlamlı kullandığı için bu başlık orijinal metinde Kapitalizasyon'dur. Ancak bu çalışmada kavramlar farklı anlamda kullanıldığı için başlık değiştirilmiştir.

verebilir. Yükün başka birine aktarılması da söz konusu olmadığı için, dönüştürme verginin yansımından farklı bir tepki biçimidir.²⁵

Verginin dönüştürülmesi işleminin gerçekleşebilmesi için teknolojik koşulların elverişli olması gerektiği unutulmamalıdır. Çağımızda teknolojiye kaydedilen başdöndürücü gelişmeler yeni ve alternatif üretim biçimlerine başvurmanın her zaman kolay olduğu izlenimini verebilir. Ancak, yeni teknoloji belli bir sürede kendini amorti edemeyecek kadar yüksek bir maliyete ulaşıyorsa, verginin dönüştürülmesi açısından bir değer ifade etmeyecektir.

3.6. Verginin Ödenmesi ya da Ödenmemesi ile Birlikte Ortaya Çıkan Tepkiler

3.6.1. Oy Kayması

Oy kayması, seçmen kitlesinin büyük bir çoğunluğunun anî bir davranış değişikliği göstererek, hem seçimlere katılım oranını yükseltmesi, hem de parti tercihlerini değiştirmesidir. Bu durumda, seçimlere katılan partilerin oy dağılımında anî ve büyük bir değişiklik ortaya çıkar. Türkiye'de Demokrat Parti'yi iktidara getiren 1950 seçimleri ile Almanya'da Nasyonal Sosyalist Parti'yi iktidara getiren 1932 seçimleri oy kayması için birer örnektir.²⁶

Oy kayması; seçmenin tercihlerini etkileyen önemli sosyal, politik, ekonomik olayların bir sonucudur. Örneğin, Demokrat Parti'nin yükselişinde kırsal kesim oyları büyük bir rol oynamıştır. Parti özellikle kırsal kesime ve ticaret burjuvazisine hitap eden propagandasında, çeşitli siyasal vaatler yanında hayat pahalılığı, karaborsa, vurgunculuk

²⁵Özhan Uluatam, Kamu Maliyesi, 2.b., S Yay., No.18, Ankara (t.y.), s.215.

²⁶Ersin Kalaycıoğlu, Çağdaş Siyasal Bilim, Beta Yay., İstanbul, 1984, s.268.

ve vergi sisteminin adaletsizliği gibi temaları büyük bir özenle vurgulamıştır.²⁷ Tek Parti Dönemi'ndeki vergi sorunlarına ilişkin olarak CHP devletçiliğinin en önemli parasal kaynağının vergiler olduğu ve bu vergilerin yükünün çok yüksek oranda ücretliler tarafından taşındığı belirtilmiştir. Ayrıca, II. Dünya Savaşı yılları boyunca pek çok dolaylı vergi ile halkın ağır malî yük altına sokulduğunu, özellikle Toprak Mahsulleri Vergisi'nin köylülere ağır bir darbe teşkil ettiğini vurgulanmıştır.²⁸, 1950 seçimlerindeki oy kaymasında, vergiler konusundaki yaygın hoşnutsuzluğun da önemli bir rolü olduğu sonucuna varılabilir.

Oy kaymasının vergilendirmeye bir tepki biçiminde nasıl olduğunu anlayabilmek için, oy vermenin işlevleri ve seçimlerin anlamı üzerinde kısaca durmak gerekir. Bir seçimde verilen oyların genel dağılımı, belirli bir dönem için toplumu yönetecek kişileri belirler. Bu kişiler ise, bir takım idarî, ekonomik ve kültürel politikaları yaşama geçirmek amacıyla iktidara talip olmuşlardır. Demokratik süreç içinde her partinin ya belirli toplumsal tabakaları, ya etnik grupları ya da ideolojileri temsil ettiđi²⁹ göz önüne alınırsa, seçimlerin sonucunda toplumun belli bir kesiminin ihtiyaç ve çıkarlarını ön plânda tutacak bir siyasal kadrolaşmanın oluşacağı açıktır. Her seçmen, kullandığı oy ile bu belirleme sürecinde küçük de olsa bir rol oynar.

Kuşkusuz, oylama süreci seçmenlerle adaylar arasında bir nüfuz mübadelesi niteliği taşır ve seçilmeyi isteyenler, propagandalarını seçmen kitlesinin önemli beklentileri üzerinde temellendirmek zorundadırlar. Seçimin çok önemli bir işlevi de hükûmet politikalarının denetlenmesidir. Seçmenler hükümetlere karşı tavırlarını yalnız genel ve

²⁷Nükhet Turgut, *Siyasal Muhalefet, Birey ve Toplum* Yay., Ankara, 1984, ss.266-268.

²⁸Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1983, ss.109; 193-199,

²⁹Joseph La Palombara, *Politics Within Nations*, Prentice-Hall, New Jersey, 1974, ss.507-553.

yerel seçimlerde değil, kimi siyasal sistemlerde sıkça başvurulan referandum, plebisit ve halkoyuyla azletme (recall) gibi yöntemlerle de ortaya koyabilirler. Yine Batı demokrasilerinde sıkça başvurulan kamuoyu yoklamaları da seçmenlerin hükümetin çeşitli ekonomik ve siyasal girişimleri konusundaki tutumlarını saptamak amacına yöneliktir (bir anlamda yönetim, kamuoyu yoklamaları ile oy kaymasının ve diğer siyasal protesto biçimlerinin ortaya çıkma olasılığını saptamaya ve tasarruflarını bu doğrultuda belirlemeye çalışmaktadır).

Seçmenlerin oy verme davranışlarının sadece yönetimin siyasal ve ekonomik kararlarından ya da yönetime aday olanların siyasal ve ekonomik program vaatlerinden etkilendiğini varsaymak hatalı olur.³⁰ Bir partiyi tüm çizgisi ve tasarruflarıyla izlemek anlamında parti tutma (parti aidiyeti veya parti ile özdeşleşme de denebilir) duygusu ya da belirli bir adaya duyulan güven ve onun tüm sorunları çözeceği inancı³¹ ve nihayet, bir partiyi resmen benimsediği ideolojiden dolayı desteklemek de oy verme davranışının önemli etkenleridir. Ancak, özellikle eğitim ve haberleşme imkânları gelişmiş olan ve çoğulcu demokrasi anlayışının yeterince yerleşmiş bulunduğu toplumlarda seçmenlerin mensup oldukları sosyo-ekonomik tabakanın çıkarları ile özdeşleşen partileri tercih etmesi yaygın bir siyasal davranıştır.

Partilerin ekonomik ve sınıfsal çıkarları temsil ettiği bir sistemde, seçimlerde her partinin ekonomik ve malî programlarının belirleyici rol oynayacağı açıktır. Bir hükümet, vergilendirme politikasının yol açtığı bir oy kayması ile iktidardan uzaklaşabileceği gibi, mevcut vergi sisteminde köklü reformlar öneren bir parti, bir seçimde önemli oy artışı sağlayabilir. Çoğu halde de hükümetler kitle iletişim araçlarında dile gelen tepkileri ve kamuoyu araştırmalarını

³⁰Oy verme ve parti tercihleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. E. Kalaycıoğlu, a.g.e., ss.251-271.

³¹Ülkemizde yakın geçmişte ortaya çıkan "Karaoğlan", "Tonton", "Baba" mitleri buna örnektir.

dikkate alarak oy kaymasını engellemeye çalışır, bunun için - gerekiyorsa - vergilendirmeye ilişkin konularda da tedbir alabilirler.

3.6.2. Baskı Gruplarının Etkinlikleri

Yükümlülerin vergilemeye karşı benimseyebilecekleri bir tepki biçimi de baskı gruplarını harekete geçirerek siyasal karar alma sürecini etkilemektir.

Baskı grupları çoğulcu siyasal yaşamın önemli bir parçasıdır. "Siyasal manevra ve entrikalar, genel ya da özel çıkarların gözetilmesi örgütlü toplum kadar eski olgulardır".³²

Siyaset, çatışmanın kaçınılmaz olduğu bir alandır. Hükümetler sınırlı kaynakları kendi kararları doğrultusunda dağıtırken, pek çok kişi ve grup kaynaklardan alacakları payın kendi arzularınca belirlenmesi için siyasete katılır. Siyasal çatışmanın temelinde de farklı paylaşım talepleri yatar. Kimi zaman, çatışma sistemin özü ile ilgilidir ve çeşitli gruplar sistemde köklü değişiklikler talep ederler. Çoğu halde de çatışma, sistemin özü ile değil, daha dar kapsamlı çeşitli konularla ilgilidir. Bu durumda, çatışan gruplar kökten değişimler için değil, belirli çıkarlar için mücadele etmektedir. Baskı grupları kavramı bu siyasal ve ekonomik paylaşım sürecinin bir ürünüdür. Bu grupların, temsil ettikleri toplumsal kesimin taleplerini siyasal otoriteye yansıtmak ve cevap almak dışında bir amaçları yoktur. İktidar olmaya değil, iktidarı etkilemeye çabalarlar. Bir baskı grubu bu temel niteliğini değiştirerek iktidara talip olduğunda ve amaca yönelik olarak örgütlenmeye başladığında, partileşir.³³

---

³²J. La Palombara, a.g.e., s.323.

³³E. Kalaycıoğlu, a.g.e., s.317.

Baskı grupları; ne için mücadele ettiklerine, gerçek ya da potansiyel üye sayılarına, mücadele biçimlerine ve siyasal partilerle ilişkilerine göre tanımlanırlar. Çıkar çatışmasının toplum kadar eski olduğuna yukarıda işaret edilmişti. Ancak örgütlenmiş bir siyasal mekanizma olarak baskı grubu, kentleşmiş ve sanayileşmiş toplumlardaki kitlesel siyasete özgü bir katılım biçimidir. Bu gruplar, cemaat toplumlarında yeri olmayan ikincil örgütler kapsamındadır. İkincil örgütler, bireyin otorite ile yüzyüze ilişkide olamadığı kitle toplumunda, birey ve devlet arasında arabuluculuk görevini üstlenen örgütlerdir. La Palombara³⁴ baskı grubunu şöyle tanımlamıştır: "İki ya da daha fazla insanın biraraya gelerek, kamusal süreci ya da iktidarın kaynakları bölüştürme biçimini etkilemek yolundaki istemlerini açığa vurmaları durumunda baskı grubundan sözedilebilir."

Baskı grupları, meslek örgütleri; kilise, tarikat gibi dinsel örgütler; askerî ya da bürokratik kurumlar olabileceği gibi, etnik gruplar; kültürel, siyasal ya da ekonomik elitler; aşiret ya da akraba toplulukları olabilirler. Kuşkusuz, bu değişik türler arasında amaçlar, örgütlenme, eylem biçimi ve etkinliği ve süreklilik açısından büyük farklar mevcuttur. Özellikle varlıklarını ve taleplerini ortaya koyuş biçimleri çok farklıdır. Örneğin sendikalar, meslek kuruluşları ya da dernekler tüzel kimlikleri ile ortaya çıkarak taleplerini resmen dile getirirler. Etnik gruplar, soy grupları, elitler ya da dinsel gruplar ise, daha çok kendi aralarındaki gizli ya da açık dayanışmaya, patronaj ilişkilerine³⁵, siyasal kulis ve lobby faaliyetlerine ağırlık verirler.³⁶

³⁴J. La Palombara, a.g.e., s.324.

³⁵Patronaj en geniş anlamı ile zenginlik, statü ve nüfuzun eşitsiz dağıtıldığı ve güçlü tarafın belirli çıkarlar karşılığında güçsüz tarafı maddî ve toplumsal açıdan koruduğu bir ilişki biçimidir. Patronaj, özellikle geçiş aşamasındaki toplumlarda, birey-devlet ilişkilerinde ikincil örgütlerin işlevini üstlenir. Ayrıca "patron" konumundakiler himaye ettikleri grupların ("clientele") siyasal tercihlerini etkileyerek, geniş seçmen gruplarının desteğini belirli siyasal partilere kaydırırlar. Patronaj kavramı için bkz. Ayşe Güner, "Türkiye'de Patronaj İlişkileri", M.Ü. İİBF Dergisi, IV: 1-2, 1987, ss.617-625. Dinsel cemaatlerin patronajı için bkz. Fulya Atacan, Sosyal Değişme ve Tarikat - Cerrahiler, Hil Yay., İstanbul, 1990.

Baskı grupları, gösterdikleri yapısal farklılıklar açısından çeşitli şekillerde sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bu sınıflamalardan en yaygın olarak kullanılanı, örgütlenme derecesi ve biçimini ölçüt alan sınıflamadır.³⁷ Buna göre baskı grupları, "anomik", "kurumsal", "örgütlenmiş" ya da "örgütlenmemiş" olabilir.

(a) Örgütlenmiş baskı grupları: Bunlar belirli kesimlerin çıkarlarını savunmak üzere, düzenli bir örgüt yapısı içinde, sürekli faaliyet gösteren gruplardır. Meslek odaları, sendikalar, dernekler gibi... Bu tür baskı grupları, birincil ilişkiler ve örgütlerin etkinliklerini tümüyle yitirdiği modern toplum için özellikle geçerlidir.

(b) Kurumsal baskı grupları: Siyasal partilerin, şirketlerin, parlamentoların, ordu, bürokrasi, kilise gibi kurumların içinde yer alan ve bu kurumların temel işlevleri kapsamında olmayan çıkarları savunan gruplardır. Resmî bir yapıları olmadığı halde, içinde yer aldıkları kurumun imkânlarını kullanarak, örgütlenmiş baskı grupları kadar etkin olabilirler. Örneğin bürokratlar, yeni siyasaaların oluşturulmasında son derece etkindir. Ayrıca, başka tür baskı gruplarının etkinliklerine izin verilmeyen ortamlarda, kurumsal baskı grupları çok önemli bir rol üstlenebilir. Örneğin dağılan SSCB'de, Komünist Parti içindeki çeşitli gruplar böyle bir etkinliğe sahipti.

(c) Örgütlenmemiş baskı grupları: Bunlar; ırk, dil, bölge, mezhep, meslek, akrabalık gibi temeller üstünde gelişen ve ortak çıkarları ifade etmek ve savunmaya yönelik, örgütsüz gruplardır. Örgütsüz olmaları, siyasal süreç üzerindeki etkinliklerini kısıtlasa bile, tabanları geniş olduğu için, özellikle seçim dönemlerinde isteklerinin göz önüne alınması kaçınılmazdır.

---

³⁶Kitle toplumunda baskı gruplarının türleri, eylem biçimleri ve güç ilişkilerinin sembolizmi için bkz. Abner Cohen, Two Dimensional Man, University of California Press, California, 1974.

³⁷Ayrıntılı bilgi için bkz.E. Kalaycıoğlu, a.g.e., ss.318-321.

(d) Anomik baskı grupları: Hem örgütlenmemiş, hem de sürekliliği olmayan gruplardır. Genelde bir ön hazırlık olmadan, anî olaylar karşısında kendiliğinden oluşur ve amaca ulaştıktan (ya da amaçlarını ilettikten) sonra dağılırlar. Çoğunlukla grup üyeleri birbirini tanımaz. Örneğin bir siyasal olayı protesto için bir anda toplanan ve sonra dağılan bir grup gibi...

Vergi siyasetinin biçimlendirilmesinde baskı gruplarının önemi şöyle vurgulanmıştır: "En geniş anlamda düşünülünce tabii her zaman ve her yerde vergi kanunlarını az veya çok bir başarıyla etkilemeye çalışan gruplar olmuştur.... bunların (baskı grupları) vergi hukuku ve vergi siyasetine yaptıkları bugünkü tesirleri şekil ve ölçü bakımından yeni sayılırlar ve adalet prensiplerine olan fakat bunun yanında vergi hukukunun rölatif basitliğine de olan aykırılıkların çoğu, bu grupların etkilerine bağlanabilir".³⁸ Buna göre "yeni ve ilginç" olan, ekonomik baskı gruplarının daha önce görülmemiş düzeyde etkin örgütlenmeleri, bu yeni örgütlerin bilinen iktisadî kurum ve örgütlerin yanında yer almaları ve bu grupların sadece halkın parlâmentodaki temsilcilerine değil, yüksek düzeyli bürokratlara da yaklaşabilmeleridir. Baskı gruplarının vergi kanunlarının biçimlendirilmesindeki etkileri olumlu karşılanmamıştır. Zira bu kanunlar, eşitlik ve adalet kaygılarıyla tasarlanmışlardır. Oysa, kamuoyundan gelen çeşitli istekler parlâmentolar tarafından göz önüne alınmaya kalkışılırsa, tasarıların yasalaşması gecikir ve bir takım haksızlıklara yol açılabilir. Sonuç olarak, "muhakkak ki vergide genellik, eşitlik ve nisbîliğin ne anlama geldiklerini münferit olarak, somut-müsbet bir şekilde tesbit etmek çok zordur, fakat özel örgütlerin etkilerine dayanan vergi hukuku hükümlerinden hangilerinin muhakkak <haksızlıkları> kapsadığını menfi şekilde söylemek çoğunlukla kolaydır".³⁹

³⁸Fritz Neumark, Vergi Politikası, çev. İclal (Feyzioğlu) Cankorel, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1975, s.79-80.

³⁹ a.g.e., s.81.

İyi örgütlenmiş, ekonomik etkinliği, siyasal yaptırım gücü yüksek düzeyde bulunan baskı gruplarının siyasal iktidara baskı olanaklarının daha fazla olduğuna dikkati çekilmektedir.⁴⁰ Bu durum, toplum içinde etkin örgütlenme sağlayacak ekonomik ve siyasal güce sahip olamayanların seslerini duyurmalarını engelleyerek, dezavantajlarını büyütebilir.

Özellikle parlâmenter demokratik düzeni benimsemiş olan ülkelerde vergi politikasını saptayan organların büyük çapta sendikaların, basın, meslek örgütlerinin, seçmen gruplarının v.d. baskısı altında buldukları, bu nedenle karar almada bağımsız olmadıkları belirtilmiştir.⁴¹

Baskı gruplarının vergi siyaseti üzerindeki etkisi olumsuz olabileceği gibi, olumlu da olabilir. Siyasal organların getirdiği vergiler gerçekten adaletsiz olduğunda baskı gruplarının eylemleri başarıya ulaşıyorsa, bu, olumlu bir netice sayılır. Zira sistemi âdil bulmayan, ancak taleplerini etkin bir biçimde dile getiremeyen yükümlülerin sonuçta kitlesel direnişlere başvurmaları olasılığı da vardır.⁴²

Baskı gruplarının vergi siyaseti üzerindeki etkilerine Türkiye'den iki güncel örnek verebiliriz. Bunlardan ilki, 1992 yılı başlarında DYP-SHP Koalisyon Hükûmeti tarafından ortaya atılan ve yüksek gelir gruplarından bir defaya mahsus olarak bir tür servet vergisi alınmasına dayanan önerinin iş çevreleri ve kimi basın organlarının baskılarıyla çok kısa sürede geri çekilmesidir. Aslında öneri çeşitli ülkelerde zaman zaman uygulanmış olan surtax ya da surcharge yöntemini andırıyordu

⁴⁰Fritz Neumark, Vergi Politikası, çev. İclal (Feyzioğlu) Cankorel, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1975, s.79-80.

⁴¹Halil Nadaroğlu, "Son Zamanlarda Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Reformu", ed. H.Nadaroğlu ve diğerleri, Çağdaş Vergilemedeki Son Gelişmeler, İTİA İktisat Fakültesi, Kamu Maliyesi Enstitü Yay., No.2, İstanbul, 1980, s.277.

⁴²Bkz. "Verginin Reddi", paragraf 3.7.3.

ve sağlayacağı ek gelirin çok yüksek olmayacağı kabul edilmekle birlikte çağdışı bir yöntem olmadığı belirtilmişti.⁴³ Oysa basında vergiyi Tek Parti döneminde toplanan ve adaletsiz bir uygulama olduğu gerekçesiyle eleştirilen Varlık Vergisi ile özdeşleştiren yazılar çıkmıştı.

İkinci bir güncel örnek de, 3 Haziran 1992 günü gazetelerde yer alan, yeni vergi paketinin öncelikle TÜSİAD'ın incelemesine sunulduğu haberidir. Habere göre, T.C. Maliye ve Gümrük Bakanlığı 1993 yılında uygulamayı düşündüğü yeni vergi paketini hükümet üyelerinden önce TÜSİAD'ın görüşüne sunmuştur. Kimi bakanlar, iş adamlarının ülkede en zor vergi alınan kesim olduğunu ve hazırlanan tasarının bu kesim tarafından engellenebileceğini belirtirken, TÜSİAD Başkanı da konuya ilişkin olarak şunları söylemiştir: "Bu konuda kamu kesiminin özel kesimle girdiği diyalog; gelişmeyi, ilerlemeyi sağlayacak bir yöntemdir. Kapalı kapılar ardında alınan kararlardan, yanlışlardan dönülemediğini daha önce gördük. Her uygar Batılı ülkede rutin olarak yapılan bir iştir bu. Bize sorulması demek, bizim görüşlerimizi belirtmemiz demek, bizim dileğimizin olması demek değildir. Olumlu buldukları yerleri alırlar.... Bugüne kadar, pek çok konuda görüş alınmaması hatalı olmuştur."⁴⁴

Bu haber, Bakanlığın bir baskı grubuna danışarak grubun etkinliğini resmen onayladığı biçiminde yorumlanabilir. Aslında, tasarının meslekî, akademik ve diğer çeşitli kuruluşların değil de, öncelikle TÜSİAD'ın görüşüne sunulması, bu derneğin nüfuzunu gözler önüne sermektedir. Dernek Başkanı'nın sözleri ise, grubun kararlara katılma konusundaki talep ve azmini açıkça vurgulamaktadır. Aslında tümüyle hükümetin görev ve yetkileri kapsamında olan vergi tasarısını "kapalı kapılar ardından çıkartmak" iddiası, baskı grubunun kendi nüfuzundan ve "haklılığından" ne ölçüde emin olduğunu ortaya koymaktadır.

⁴³Burhan Şenatalar, "Ek Vergi Çağdışı Değil", Cumhuriyet, 16 Ocak 1992.

⁴⁴Cumhuriyet, 3 Haziran 1992.

19 Haziran 1992'de ise, TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi toplantısında Derneğin, ekonomik istikrarı sağlamak için hükümetin âcilen üzerine eğilmesi gerektiğini düşündüğü konular on maddede sıralanmıştır. Maddelerden ikincisi vergilemeye ilişkindir: "Vergi reformu süratle gerçekleştirilmelidir. Yapılacak vergi reformu kapsamında ekonomide büyük çarpıklık yaratan ücretler üzerindeki yüksek vergiler mutlaka düşürülmelidir".⁴⁵ Ancak bu kez TÜSİAD'ın çıkışı Başbakan tarafından oldukça sert bir dille yanıtlanıyordu. Başbakan'a göre, siyasal iradeye dışarıdan gelen bu müdahale yersiz ve haksızdı. Bir hafta süreyle gazete manşetlerini işgal eden tartımalarda Dernek, Hükümeti uyarma görevini yerine getirdiğini, koalisyona ilk günden beri destek vermiş olduğunu, son uyarının hiç sert sayılmayacağını vurguluyor ve geçmişte gerekli gördüklerinde çok daha sert baskılara başvurduklarını hatırlatmaya özen gösteriyordu.⁴⁶ Bu son örnek ise, hükümetlerin baskı gruplarına her zaman teslim olmayabileceğini göstermektedir.

3.7. Verginin Ödenmemesiyle Sonuçlanan Tepkiler

3.7.1. Vergiden Kaçınma

Vergiden kaçınma kavramı, yükümlülerin yasaları çiğnemedен vergi yükümlülüklerini asgariye indirme çabalarını kapsar. Bu çabalar, yasalar çerçevesinde kaldığı için, ceza gerektirmez. Hattâ kaçınmanın koşulları kimi zaman yasalar tarafından düzenlenebilir (belli

⁴⁵"TÜSİAD İlk Kez Bu Kadar Sertleşti", Sabah Ekonomi, Yıl 1, Sayı 60, 20 Haziran 1992, s.1.

⁴⁶Gazetelerde bu bağlamda, özellikle TÜSİAD'ın 13 Mayıs 1979 tarihinde Bülent Ecevit Hükümeti'ne verdiği "TÜSİAD Muhtırası" hatırlatılıyordu. Dernek, 13 Mayıs-13 Haziran 1979 tarihleri arasında, gazetelerde tam sayfalık ilanlar vererek Hükümetten enflasyonun düşürülmesini, vergi kaçakçılığının azaltılmasını, teşvikler verilmesini vs. talep etmiştir. Bkz. Cumhuriyet, 21 Haziran 1992.

kazançların bir bölümünün vergiden istisna edilmesi gibi). Kişi vergi yükümlüsü olmak için özel bir gayret göstermek zorunda değildir: yasalar belli kazançları vergilendirme dışı bırakıyorsa, bundan yararlanmak herkesin hakkıdır.⁴⁷

Vergiden kaçınma temelde iki ayrı biçimde ortaya çıkar: Vergi ödemek istemeyen kişinin vergi borcuna sebep olacak olaylarla bağlantı kurmaması (örneğin Emlâk Vergisi ödememek için mülk edinmemesi); ya da yükümlünün vergi yasalarındaki boşluklardan yararlanması (örneğin, bir işletme kurulurken, şirketin türünün vergi yükümlülüğünü asgariye indirecek biçimde saptanması).

Potansiyel vergi ödeyicisinin vergi yükümlülüğüne yol açan olaya üç şekilde engel olabileceği belirtilmiştir:⁴⁸

(a) Vergilendirilen malı almamak ("maddi anlamda intibak")

(b) İleride daha ağır bir biçimde vergilendirilmesi öngörülen malları şimdiden stoklamak ("zaman anlamında intibak")

(c) Vergiyi doğuran olayı vergilemenin söz konusu olmadığı bir alana kaydırmak ("yerel anlamda intibak").⁴⁹

Vergiden kaçınmada üç temel şekilde gerçekleştirilebilir:⁵⁰

(a) Geliri kaydırmak: Artan marjinal oranlı bir vergi sisteminde, yüksek marjinal oranda vergilendirilen bir yükümlü, gelirini daha düşük marjinal orana kaydırmaya çalışır. Örneğin, anne-babalar çocuklarına hisse senetleri vererek, gelirlerini onlara kaydırabilirler. ABD'deki 1986

⁴⁷Halil Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, a.g.e., s.276.

⁴⁸S. Turhan, a.g.e., s.268.

⁴⁹Bu kaçınma biçimi "Vergi Cennetlerine Göç" başlığı altında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır (Paragraf 2.7.1.2.).

⁵⁰Joseph E. Stiglitz, Economics of the Public Sector, 2.b., W. W. Norton and Co., New York, 1988, ss.592-601.

Vergi Reform Yasası, 14 yaşın altındakilerden ebeveynin tâbi olduğu marjinal oranlarda vergi alarak, bu kaçınma yöntemine bir sınırlama getirmeye çalışmıştır. Kuşkusuz, "geliri kaydırma" olgusu ailelerin çocuklarına hisse senedi, gayri menkul v.d. varlıklarının bir bölümünü aktarmaları ile mümkündür. Ücretliler geliri kaydırma yöntemlerinden yararlanamazlar. Ayrıca, geliri kaydırma, marjinal vergi oranlarının gelire birlikte yükseldiği bir sistemde anlamlıdır. Belli bir muafiyet sınırının üstünde her bireyin sabit bir oranda vergilendirildiği bir sistemde anlamı olmaz.

(b) Vergilerin ertelenmesi: Para zaman içinde değerini yitirebilir. Bu nedenle, vergileri ertelemek yükümlü için kârlıdır. Bu kaçınma biçiminin çeşitli yöntemleri vardır: Muhasebe hileleri ile gelirin tahakkuk ettiği tarihi gerçektekenden daha geç göstermek (örneğin bir mülkün satışını mülk el değiştirdiği gün değil, ödemelerin tamamlandığı tarihte gerçekleşmiş gibi göstermek) ya da değeri artan bir tahvili satmayarak, tahakkuk edecek vergiyi ödememek gibi.⁵¹

(c) Vergi arbitrajı: Arbitraj, aynı malın farklı yerlerde farklı fiyatlara satılmasından yararlanma yöntemidir. Bu yöntemde değişik gelir türlerine ya da değişik bireylere uygulanan farklı vergi oranlarından yararlanır. Şöyle bir örnek verilebilir:⁵² Altının birim fiyatı New York'ta 350 Dolar, Zürih'te 375 Dolar ise, ve bir kentten diğerine altın nakletmenin birim maliyeti 20 Dolar ise, herhangi bir kişi New York'ta altın alıp Zürih'te satarak net bir kâr elde edebilir. Arbitraj terimi, farklı vergi oranlarına tâbi olan bireylerin aralarındaki alışverişi, ortak vergi yükümlülüklerini her ikisi lehinde düşürecek bir biçimde düzenlemeleri halinde de kullanılır.

⁵¹Verginin ertelenmesini kaçınmanın bir biçimi değil, farklı bir tepki olarak kabul edenler de vardır. Zira ertelemede, değeri düşmüş bile olsa verginin ödenmesi söz konusudur. Bkz. D. Şenyüz, a.g.e., s.130.

⁵²J. E. Stiglitz, a.g.e., s.594.

3.7.1.1. Vergiden Kaçınma ile Vergi Kaçakçılığı Arasındaki İnce Sınır

Vergi kaçakçılığı ile vergiden kaçınma arasındaki sınır tartışılmaya açıktır.⁵³ Vergi kaçakçılığı vergiden kaçınmanın bir türü gibi de görülebilir; zira her iki davranışta da vergi hukuku yönünden tahakkuka bağlanmış ya da bağlanmamış olsun bir verginin ödenmemesi esastır. Ancak, kaçınma davranışı yasal, kaçakçılık ise yasa dışıdır. Vergiden kaçınmanın sosyal yönden zararlı bir davranış olmadığı söylenebilir. Hattâ, çoğu halde vergi yasaları bu davranış için gerekli imkânları hazırlar. Ancak, insanlar vergi düzenlemelerinin karmaşık yapısından alışılmamış biçimlerde yararlanarak vergilerini asgariye indirme yolunu seçerlerse, vergiden kaçınmanın yasanın lafzını değilse bile ruhunu zedelediği sonucuna varılabilir.

Artan oranlı bir verginin temel mantığı şöylece açıklanabilir: Varlıklı kesim, ekonomiden daha büyük bir pay aldığına göre, daha fazla vergi ödeyecek gücü de vardır. Ayrıca bu kesimin, ekonomik sistemdeki yatırım payı daha yüksek olduğuna göre, sistemin işleyişine katkıları da daha fazla olabilir. Nihayet, artan oranlı vergilerle varlıklı kesimden yoksul kesime bir miktar gelir aktarılmış olur ki, bu da eşitlik açısından istenen bir sonuçtur. Ancak, tüm bunların gerçekleşmesi, yüksek vergi dilimlerindeki mükelleflerin vergilerini gerektiği gibi ödemesine bağlıdır. Vergiden kaçınma imkânları, ücretli olmayan, vergiden muaf yatırımlar yapma kapasitesi bulunan, hisse senetleri satın alabilen, kurucusu oldukları vakıflara bağışlar yapabilen zenginler için çok daha geniştir. Bu da, artan oranlı vergilerin ağırlıklı olduğu bir vergi sisteminin eşitliğe katkıda bulunduğu iddiasını tartışmalı hale getirmektedir. Vergi kayıplarını bir sosyal sorun olarak ele alan sosyologlar, ABD'deki durumu şöyle dile getirmektedir: "Ne yazık ki varlıklı kesim, gerçekte kendi paylarına düşen vergileri ödememektedir.

⁵³R. J. Aronson, Public Finance, McGraw-Hill Co., New York, 1985, s.324-325.

Onlar için Amerikan sistemi eski ve güvenilir bir dosttur: yasal olarak ekonomik sistemden verdiklerinin daha fazlasını alma imkânına sahiptirler."⁵⁴

Gerçekten de kişiler ve firmalar enflasyon ve yüksek artan oranlı vergiler karşısında giderek vergiden kaçınmanın antisosyal biçimlerine başvurabilirler. Yöneticilerin ve profesyonellerin kayıtlara geçmeden, nakit ödeme karşılığı çalışmaları; emekli maaşı alan kişilerin "el altından" ödemeler mukabilinde çalışmaya devam etmeleri bunlara örnek olabilir. Bu kişiler kendilerini yasaları çiğniyor olarak değil vergiden kaçınıyor olarak görebilirler; ancak yöntemlerinin meşruiyeti tartışmalıdır.

Bu gibi sınırdaki sayılacak olgular için tax avoidance (vergiden kaçınma) ve tax evasion (vergi kaçakçılığı) sözcüklerini birleştirerek "tax avoision" terimi türetilmiştir.⁵⁵

3.7.1.2. Vergi Cennetlerine Göç

Vergi yükünün ağır bulunması, bir diğer ifadeyle yükümlülerin taşıdıkları vergi yükünün âdil olmadığı kanısına varmaları halinde, yükümlüler kendilerini ya da vergiye konu olan unsurlarını daha az vergi ödeyecekleri bir sektör, bölge ya da ülkeye aktarabilirler.⁵⁶ Kimi ülkeler kaynak çekmek için vergilerini sırf bu amaçla, bilinçli olarak düşük tutarlar veya vergi almaktan bütünüyle vazgeçerler. Sonuçta sermaye bu ülkeye kayarsa iktisatta kullanılan distortion (sapma kavramı) somut olarak gerçekleşmiş olur. Böyle ülkelere maliye literatüründe vergi cenneti adı verilmektedir.

⁵⁴Joseph Julian, Social Problems, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1972, s.227.

⁵⁵R. J. Aronson, a.g.e., s.324-325.

⁵⁶D. Şenyüz, a.g.e., s.137.

Uygulanan istisna ve muafiyetler aracılığıyla, belli devletlerin ülkelerinde vergi cennetleri yarattıkları belirtilmektedir.⁵⁷ Vergilemede genellik kuralı, herkesin vergi ödemesini öngörür (T.C.Anayasası, Madde 73). Fakat çoğu halde bu kural tam olarak uygulanmaz. Ekonomik, sosyal, teknik ya da politik nedenlerle çeşitli vergilerin konuları ya da yükümlüleri sınırlandırılabilir. Vergi terminolojisinde vergilendirilmesi gereken bir konunun kısmen ya da tümüyle ve geçici ya da sürekli olarak vergilendirme kapsamı dışında bırakılmasına istisna; kendileri için vergi borcu doğması gerektiği halde kimi kişi ya da grupların vergi yükümlülüğü dışında bırakılmasına ise muafiyet denir. Gerçekte her iki olgu da aynı sonuca, yani vergi borcunun doğmamasına neden olur. Ancak, istisna konuya yönelik olduğu için objektif, muafiyet ise kişilere yönelik olduğu için subjektiftir.⁵⁸ Bütün bunların yanı sıra vergilemede teşvikler de sapmaya yol açabilir.

İstisna ve muafiyetler sosyo-ekonomik gelişimin hızlandırılması, kaynakların belli yatırım alanlarına kaymasının temini gibi gerekçelerle getirilir. Ancak, özellikle muafiyetler, hükümetlerin yalnız iktisadi amaçlarıyla değil, siyasal yatırımlarıyla da ilgilidir. Muafiyetler, toplum içinde belli kesimlere kaynak aktarımı sağladıkları için siyasal bir tartışma konusudur. Ayrıca, muafiyetlerden yararlanamayan yükümlü gruplarının hoşnutsuzluğunun da vergi kaçakçılığı biçiminde ortaya çıkması tehlikesi vardır. Bu konuya ilişkin olarak, Türkiye'de yapılmış olan bir çalışmanın ayrıntılarına aşağıdaki "Vergi Kaçakçılığı" paragrafımızda da yer verilecektir.

Değişik yerel yönetim birimlerinin farklı vergiler uygulamasının da yurttaşların yerleşim yerlerine yönelik tercihlerini etkileyeceği düşünülmüştür. Bu konuda yeni tartışmalar açan Tiebout Modeli'ne göre, her yerel yönetim yurttaşlara bir vergiler ve hizmetler demeti teklif

---

⁵⁷ a.g.e., s.137.

⁵⁸H. Nadaroğlu, a.g.e., s.232-233.

eder. Bireyler kendi ihtiyaçlarına en uygun olan vergi-hizmet paketini seçecek, dolayısıyla ilgili yerel yönetim bölgesinde yaşayacaktır. Tiebout'ya göre, bu özgür seçim siyasal refahı maksimize edecektir; zira yerel yönetimler bölgelerine nüfus çekebilmek için olabildiğince düşük vergiler mukabilinde olabildiğince iyi hizmet sunma yarışına gireceklerdir (kuşkusuz bu argüman, yerinden yönetim ilkesini desteklemektedir).⁵⁹

3.7.2. Vergi Kaçakçılığı

Vergi kaçakçılığı, vergi yasalarına aykırı hareket edilerek vergi miktarının düşürülmesi ya da hiç ödenmemesidir. Ancak bu davranış, kimi zaman kasıtsız olarak da ortaya çıkabilir.⁶⁰ Kişiler bazen vergiye konu olacak bir etkinliklerini beyan etmediklerinde; vergi kaçırmak amacıyla ve vergi kaçırdıklarının bilincinde olmayabilirler.

Kasıtlı olarak vergi kaçırmının çeşitli biçimleri şöylece sıralanabilir:⁶¹

- yükümlülüğün tesis olunmaması
- vergi beyannamelerinin verilmemesi
- defter tutulmaması ya da yanlış tutulması
- satış ve hâsılâtın belgelendirilmemesi
- sahte ya da uydurma belge kullanılması
- hâsılâtın defter ve beyannamelere aktarılmaması

⁵⁹Remy Prud'homme, "Adem-i Merkeziyet", çev. Mehmet Ali Özbudun, VII. Türkiye Maliye Sempozyumu (Merkezi İdare ile Mahalli İdareler Arasındaki Mali İlişkiler) Tebliğ ve Yorumlar Kitabı, M.Ü., Maliye Bölümü ve Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., İstanbul, 1991, s.212.

⁶⁰Şenyüz, kasıt unsuru olmayan vergi kaçaklarını tepkiler kapsamında ele almamış ve böyle bir durumda vergiye karşı olumsuz davranıştan söz etmenin psikolojik açıdan mantıklı sayılamayacağını vurgulamıştır. Bu çalışmada da aynı görüş benimsenmektedir. Bkz.D. Şenyüz, a.g.e., s.113.

⁶¹a.g.e., s.113.

Vergi kaçakçılığı hem bir suç, hem de eşitlik ilkesine ters düşen ve vergi verimini azaltan sosyal bir sorundur. Vergi kaçakçıları vergi ödeyenler karşısında haksız bir avantaj elde ettikleri gibi, azalan hâsılat yüzünden yeni vergiler getirilmesine ve dürüst yükümlülerin bir kez daha haksızlığa uğramasına yol açarlar.⁶² Eğer devlet, bütçe açıklarını yeni vergilerle değil de emisyonla gitmek suretiyle kapatmaya karar verirse, bu defa da fiyatlar yükselir ve vergi kaçırarak yükümlüler yüzünden kaçırmayanların satınalma gücü düşmüş olur.⁶³

Bir vergi kaçakçılığı, başka vergi konularında da kaçakçılık yapılmasına neden olabilir. Örneğin, alım ve satım muamelelerinin bir kısmını bildirmeyen bir tüccar, KDV, gelir vergisi, servet vergisi, kişisel harcama vergisi ve stok vergisi de kaçırmak imkânına sahiptir.⁶⁴

Vergi kaçırma olanağının değişik gruplarda farklı düzeylerde bulunmasının vergide dikey adaleti zedelediği belirtilmiştir.⁶⁵ Ücretliler ve genel olarak vergisi kaynakta kesilenler, vergi kaçıramazlar. Ticaret erbabı ile serbest meslek ve tarımla uğraşanların vergi kaçırma imkânları daha fazladır. Bu durumda, artan oranlı bir vergi tarifesiyle bile dikey adalet sağlanamayabilir. Hattâ, kimi zaman gelir arttıkça vergi yükü azalabilir.

Vergi kaçakçılığının bir diğer etkisi yükümlüler arasındaki rekabet eşitliğini zedelemesidir. Herhangi bir işkolunda vergi kaçırarak yükümlü, kaçırmayanların sahip olmadığı gizli bir sübvansiyona sahip olur; maliyetlerini, dolayısıyla fiyatını düşürür. Bu durumda dürüst yükümlü ya piyasadan kaçacak ya da daha az dürüstlük göstermeye

---

⁶²H. Nadaroğlu, a.g.e., s.277.

⁶³D. Şenyüz, a.g.e., s.114.

⁶⁴a.g.e., s.115.

⁶⁵Kenan Bulutoğlu, Kamu Ekonomisine Giriş, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971, s.388.

başlayacaktır.⁶⁶ Hattâ vergi eşitsizliği ve kaçakçılığının serbest piyasa ekonomileri için bir kaçınılmazlık olduğu görüşü bile ileri sürülmüştür.⁶⁷ Bu görüş uyarınca, kapitalist sistemde yükümlülerin tek sorunu büyümek; rakiplerinin pazar, özkaynak, kredi v.d. imkânlarını ele geçirerek tekelleşme sürecinde ayakta kalmaktır. Bu koşullarda, vergi kaçırana daha güçlü olmaktadır.

Ayrıca, vergi kaçakçıları; denetim olasılığının düşüklüğü, cezaların çok geç tahakkuk etmesi, ceza tahakkuk etse bile aradan geçen zamanda yükümlünün kaçıracağı meblağı bir yere bağlayarak (altın, döviz, gayri menkul almak, faize yatırmak gibi) elde ettiği kazancın cezayı aşması gibi durumlar nedeniyle iktisadî yönden - ki iktisat amoral (lâ ahlâkî) bir bilim dalıdır ve bu durumun gayri ahlâkî kavramı ile bir ilişkisi yoktur - "rasyonel" bir davranış olarak görülmektedir. Hukukî yönden ve vergi ahlâkı yönünden ise durum elbette ki farklıdır.

Vergi kaçakçılığının "vergi oranlarından çok devlete ve yasalara karşı tavırlarla ve geleneklerle çok yakın bağlantılı" karmaşık bir kavram olduğu belirtilmiştir.⁶⁸ Vergi kaçakçılığının teorik yönden vergi ahlâkına bağlı olarak da açıklanabileceği, ancak vergi ahlâkının bu konudaki tek etken sayılamayacağı vurgulanmıştır.⁶⁹ Buna göre, vergi ahlâkı tahakkuk eden vergi borcunun tam olarak ödenmesini gerektirir. Vergi ahlâkı genel uygarlık düzeyiyle bağlantılıdır ve hem iktisadî hem de kültürel gelişim düzeyleri yüksek olan toplumlarda vergi ahlâkı da yüksek düzeyde olur. Hattâ aynı toplum içinde bile, daha gelişkin kesimlerin vergi ahlâkı, daha geri kalmış kesimlere göre yüksektir. Ancak, vergi ahlâkının yalnız iktisadî gelişmeye bağlanması imkânsızdır

⁶⁶D. Şenyüz, a.g.e., s.115.

⁶⁷Fatih Dural, "Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı", Maliye Dergisi, Sayı: 50, Mart-Nisan 1981, s.35-36.

⁶⁸Richard Goode, a.g.m., s.19.

⁶⁹H. Nadaroğlu, a.g.e., s.277.

ve ırksal özelliklerin de bir ölçüde hesaba katılması gerekir. Bu noktada, daha önce de belirtildiği gibi, Anglo-Sakson ve Nordik toplumlarla Latin kökenli toplumlar arasındaki tutum farkları örnek olarak gösterilmektedir.⁷⁰

Vergi disiplini ile bir ülkenin ya da ülke içindeki farklı kesimlerin ekonomik düzeyi arasındaki bağlantı pek de kesin değildir. Örneğin 1976'da ABD'de yıllık gelirleri 200.000 Doların üstünde olan yaklaşık 250 mükellefin hiç vergi ödemediği, bunlardan beşinin yıllık gelirlerinin 1 milyon Dolar civarında olduğu rapor edilmiştir.⁷¹

Vergi zihniyeti ve vergi ahlâkı konularında kapsamlı çalışmaları bulunan Schmölders⁷² vergi ahlâkından söz ederken, ahlâk kavramını bireyin ait olduğu toplumdaki görevlerini daha iyi yapabilmek için, yaşadığı dönemin töresel ve hukukî normlarını içtenlikle benimsemesi anlamında kullanmıştır. Kavramın bu biçimde kullanılması, onu felsefi içeriğinden uzaklaştırarak, çağdaş sosyal bilimlerdeki içeriğine yaklaştırmaktadır.⁷³ Bir başka deyişle, vergi ahlâkını vergilendirmeye

⁷⁰Türkiye'de vergi kayıp ve kaçaklarına ilişkin bir konferansında da Nadaroğlu, vergi ahlâkına değinerek şunları belirtmiştir: "Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, bir çok yükümlü ödenmesi gereken vergi borcunun tutarını kanunun öngördüğü miktar yerine kendi vicdanını tatmin eden miktar olarak kabul etmek eğilimindedir. Özellikle vergi yükünün dağılışının âdil olmadığı inancının yaygın olduğu dönemlerde bu eğilimin daha da güçlendiği müşahede olunmaktadır. Bu gibi dönemlerde, mükellefi âdeta vergi kaçırmaya azmettiren psikolojik bir ortam oluşmakta, "asil vermesi gerekenler vermezken ben niçin vereceğim? inancı süratle yayılmaktadır...(Ancak) vergi kaybı ve kaçakçılığı elbette ki sadece vergi ahlâkı ile açıklanabilecek bir konu değildir...Vergilendirme konusunda yasama ve yürütme organları kendilerinden beklenen yerine getirmezlerse, mükellefin vergi ahlâkı ile uğraşmanın ne anlamı ne de yararı olur. Bu konuda yasama'dan beklenen, verimli ve esnek bir vergi sisteminin oluşmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması; yürütme'den beklenen de etkin bir vergi idaresinin oluşturulmasıdır". H. Nadaroğlu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları Nasıl Önlenebilir, Yayınlanmamış Tebliğ Metni, s.2-3.

⁷¹J. Julian, a.g.e., s.227.

⁷²Günther Schmölders, a.g.e., s.106.

⁷³Çağdaş sosyal bilimlerde ahlâk kavramının nasıl ele alındığı, çalışmamızın bir sonraki bölümünde incelenecektir.

karşı benimsenen tutumlarla, yani vergilemenin psikolojik sınırlarıyla bağlantılandırmaktadır.

Vergi ahlâkı konusunu benzer bir biçimde ele alan bazı yazarlara göre⁷⁴, davranışçı açıdan ahlâk, bir tür koşullanma, öğrenilmiş bir davranıştır.⁷⁵ "Vergi ahlâkı yüksek" olarak tanımlanan Batı kültürlerinde mükellefler, kuşaklardan beri etkin denetim ve cezalarla vergi kaçırmanın aleyhinde koşullandırılmışlardır. "Vergi ahlâkı düşük" olarak tanımlanan kültürlerde ise, mükellefler bu tür vergi terbiyesine tâbi tutulmadıkları için, vergilendirmeye karşı tepki gösterirler. İşaret edilen ikinci bir sorun da, mükelleflerin birbirlerini taklit etmeleri, "başkaları ödemiyoorsa ben niye ödeyeyim?" tavrına girmeleridir. Herkese eşit denetim ve yaptırım getiren bir sistem, vergi disiplini yerleştirebilir. Bu ise, siyasal partilerin çözümlemesi gereken bir konudur ve özellikle ülkemizde partilerin bir uzlaşmaya vararak, oy kaybından korkmadan vergi meselesinin üzerine gitmeleri gerekmektedir. Aynı nokta şu şekilde de vurgulanmaktadır: (vergi kayıplarını önleyecek bir dizi tedbire değindikten sonra) ..."Kabul etmek gerekir ki bütün bu saydıklarımız ancak siyasal otoritenin, âdil ve rasyonel olmak kaydıyla, vergiyi mutlaka almaya karar vermiş olmasıyla gerçekleştirilebilir."⁷⁶

Vergi kaçakçılığının nedenlerine ilişkin klâsik çalışmalar ekonomik açıklamalar üzerinde yoğunlaşırken, günümüzde konuya davranışsal açıdan yaklaşan araştırmacılar kanun koyucunun vergi eşitliğini bozan tasarruflarının yol açtığı tepkilere de değinmektedir. Her siyasal iktidar kendi oy tabanını olabildiğince vergiden başışık tutmak

⁷⁴Bora Ocakçioğlu, VI. Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu Tebliğ ve Yorumlar Kitabı; yorum. Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1990, ss.227-231.

⁷⁵Bir organizmanın belli davranışları sürekli ödüllendirilirse, bu davranışlar yerleşir ve tekrarlanır. Aynı organizmanın, istenmeyen davranışları da sürekli cezalandırılarak, bunlardan vazgeçmesini sağlanabilir. Psikolojideki Davranışçı Okul'a göre, sosyalleşme sürecinde çocuk doğruyu ve yanlış kabaca böyle öğrenir.

⁷⁶ H. Nadaroğlu, a.g. tebliğ, s.5.

ve gelir transferiyle ödüllendirmek ister.⁷⁷ Ancak, bazı kişi ve grupların vergilendirme kapsamının dışında bırakılması, yükümlülerin vergi idaresine karşı davranışlarını ve vergi kanunlarına duydukları saygıyı olumsuz yönde etkilemektedir.⁷⁸

Türkiye'de yükümlülerin hoşnutsuzluğu ile vergi kayıpları arasındaki bağlantıyı irdelemek amacıyla, 1991 yılında gerçekleştirilen bir araştırma, davranışsal yaklaşım için ilginç bir örnektir.⁷⁹ Kişilerin vergi adaleti hakkındaki görüşlerini ve gösterecekleri tepkileri belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada, 214 yükümlüye bir anket uygulanmıştır. Çalışmanın denekleri iki gruba ayrılarak, iki ayrı anket formu dağıtılmıştır. Bu formlarda, vergi bağışıklıklarından yararlanan bir kişiyle yararlanamayan bir kişinin durumları tasvir edilmiş, birinci gruptaki deneklerin kendilerini ilk kişiyle, ikinci gruptakilerin de ikinciyle özdeşleştirmeleri istenmiştir. Her iki gruba da durumlarının adaletle bağdaşıp bağdaşmadığı, durumlarından hoşnut olup olmadıkları sorulmuş, ayrıca devletin saptaması hemen hemen imkânsız olan 5.000.000 TL tutarındaki bir kazancın ne kadarını beyan edeceklerini bildirmeleri istenmiştir. Yükümlülerin yanıtları şöylece özetlenebilir:

a) Kendini bağışıklıklardan yararlanıyor farzedenenler arasında;

- Yararlandıkları bağışıklıkların adaletle bağdaştığını düşünenlerin oranı: %56.5

- Bu durumda olmaktan memnuniyet duyduklarını ifade edenlerin oranı: %73.9

- 5.000.000 TL tutarındaki geliri hiç beyan etmeyeceklerini açıklayanların oranı: %43.4

⁷⁷Bu husus, vergilemenin siyasal sınırını belirlemektedir.

⁷⁸Metin Taş, "Vergisel Bağışıklıkların Vergi Kaçakçılığına Etkileri Üzerine", a.g.m., s.49.

⁷⁹a.g.m., s.50-51.

- Bu gelirin tümünü beyan edeceklerini açıklayanların oranı: %43.4

b) Kendini bağışıklıklardan yararlanmıyor farzedenler arasında;

- Durumlarının adaletle bağdaştığını düşünenlerin oranı: % 32.4

- Durumlarından öfke duyanların oranı: %72.7

- 5.000.000 TL tutarındaki geliri hiç beyan etmeyeceklerini açıklayanların oranı: %54.4

- Bu gelirin tümünü beyan edeceklerini açıklayanların oranı: %9

Görüldüğü gibi, bağışıklıklardan yararlanamayan grup belirgin bir hoşnutsuzluk içindedir. Dahası, her iki grupta da denetimden kaçırılması kolay olan bir kazancı tümüyle gizleme eğilimi birbirine yakın olmakla birlikte, tümünü beyan etme eğilimi bağışıklıklardan yararlanamayan grupta çok düşük görünmektedir. Bunu şöyle yorumlamak mümkündür: Toplumun bir bölümü, vergi sistemi ve kendilerinin bu sistem içindeki yeri ne olursa olsun, vergi kaçakçılığına meyledecektir. Ancak dürüst davranışa eğilimli olan diğer bir bölüm, sistemin adaletsizliğine inandıkları takdirde bu davranıştan vazgeçecek, hallerinden hoşnut oldukları takdirde ise davranışlarını değiştirmeyecek ve dürüst olmayı sürdürecektir. Vergi kanunlarını yapan ve uygulayanlar açısından bunun anlamı, dürüst kesimi isyan ettirmeyecek âdil bir yaklaşımda sebat etmenin, dürüstlüğü kuşku götürmeyen kesim içinse caydırıcı yaptırımlar getirebilmenin gerekliliğidir.

Araştırma bulgularından şöyle bir sonuç çıkartılmıştır: "Yükümlülerin vergi sistemi hakkındaki düşüncelerinin olumsuz olmasının ve diğer yükümlülere oranla daha fazla vergi ödediklerini düşünmelerinin vergi kaçakçılığına neden olduğu tartışma götürmez bir gerçektir... gereksiz bağışıklıklar kaldırılarak sistem sadeleştirilmelidir. Böylesine düzenlemelerin yapılmasıyla ortaya çıkabilecek matrah

genişlemesi, vergi oranlarının düşürülmesine de olanak sağlayacak ve vergi kaçakçılığı daha da düşecektir".⁸⁰

Bu araştırma, çeşitli ülkelerde yıllardır uygulanmakta olan tutum araştırmalarını andırmaktadır. Bu tutum araştırmaları, başka yöntemlerle ampirik olarak saptanması çok güç olan vergi kaçakçılığının incelenmesinde alternatif bir yaklaşımdır.

Vergi kaçakçılığının boyutlarının saptanması için şu yöntemler önerilmiştir: Millî gelir hesaplarındaki gelir ile beyan edilen gelir arasındaki *açığa göre tahmin yaklaşımı*; kaçırılan verginin bütün vergi yükümlülükleri yerine getirildiğinde elde edilebilecek hâsılat ile fiilen tahsil edilen vergi arasındaki fark olarak tanımlanan *yasal vergi potansiyeli yaklaşımı*; vergi mükelleflerinin yaptıkları vergi beyanlarından bağımsız olarak anket çalışması ile belirlenen gelirleri ile beyan ettikleri gelirlerinin karşılaştırılmasına dayanan *anket yaklaşımı* ve son olarak da vergi kaçakçılığının en alt düzeyde olduğu varsayılan bir temsili yıldaki toplam vergi yükü ile kaçakçılık tahmini yapılan yıl vergi yükünün karşılaştırılmasına dayanan *sabit vergi rasyosu yaklaşımı*.⁸¹

Tutum araştırmalarında ise, yükümlülere vergi zihniyeti ve ahlâkını; çeşitli vergiler ve bunlara ilişkin idarî uygulamalar konusundaki duygu ve düşünceleri irdeleyen sorular sorulmakta ve tutum ölçekleri uygulanmaktadır.⁸² Kuşkusuz, bir tutum araştırmasının sonuçlarından hareketle o alanda ortaya çıkacak somut davranışları bire bir geçerlilikle tahmin etmek imkânı yoktur. Ancak, bu sonuçlar ışığında vergi kayıplarının nedenlerine inmek ve - mümkünse - tedbir almak düşünülebilir.

---

⁸⁰a.g.m., s.51.

⁸¹Ö. F. Batırel, Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Temel Etkenleri, Yayınlanmamış Tebliğ Metni, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları Nasıl Önenebilir (Panel), İstanbul, 1989.

⁸²Tutum araştırmaları ve tutum ölçekleri konusunda çalışmamızın "Vergilendirmenin Psikolojik Sınırları" paragrafında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bu konuya çalışmamızın bundan sonraki bölümünde de bir kez daha değinilecektir.

Yüzeysel bir bakışla, tutum araştırmalarının soruna çok dolaylı bir yaklaşım olduğu izlenimi alınabilir ve neden anonim bir anketle mükelleflere dolaysız sorular sorulmadığı merak edilebilir. Fakat sosyal bilimlerdeki araştırma tecrübesi anket çalışmalarında cevaplayıcının adı ve adresi sorulmasa bile, "hassas" sayılan konularda dolaysız sorulara içtenlikli yanıtlar alınmadığını göstermektedir. İnsanlar, adları sorulmadığında ve sadece geniş kapsamlı, istatistiki bir değerlendirme için kendilerine başvurulduğu belirtildiğinde bile gelirlerini, mezheplerini, siyasal tercihlerini v.d. "hassas" konulardaki durum ya da seçimlerini açıklamayı istemezler. İnsanın bu sakıngan eğilimi bilindiğine göre, üstelik suç kapsamına giren bir konuyu dolaysız sorularla araştırmak girişimi herhalde sonuç vermeyecektir. Ancak, tutum ölçekleri ya da yukarıda kısaca tanıtılan çalışmada olduğu gibi fiktif durumların değerlendirilmesine dayanan araştırmalar daha gerçekçi sonuçlar verebilmektedir.

Vergi kaçakçılığında söz ederken, sadece ahlâkî [ya da tutumsal] etkenlerden yola çıkmak yetersiz olur. Kimi vergiler teknik açıdan vergi kaçakçılığına imkân verir niteliktedir. Bu da, aynı toplum içindeki farklı yükümlü gruplarının farklı düzeyde itaatkârlık göstermelerine yol açan bir olgudur. Örneğin ücretliler, mensup oldukları toplumun vergi tutumları ne olursa olsun, teknik olanaksızlık nedeniyle vergi kaçırılmazlar.

Ayrıca, gelişmiş bir takım ülkelerde vergi kaçakçılığının düşük düzeylerde görülmesi yalnızca gelişkin vergi ahlâkî ile değil, bu ülkelerin idari ve örgütsel başarılarıyla da bağlantılıdır. Vergi yasalarınca getirilen firmalar arası denetim mekanizmasının işlerliği, her sektörde yerleşik hale gelmiş belgeleme düzeni, vergi yönetim ve denetiminin uzman personel ve gelişkin araçlarla sürdürülmesi, vergi dairelerinin gelir kaynaklarını tam olarak kavramalarına ve vergi kaçakçılığının asgarî düzeye inmesine yardımcı olur.⁸³

⁸³Metin Erdem, "Vergilendirmeye Karşı Tepkiler ve Türk Vergi Hukukunda Vergi Kaçakçılığı", Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi, VIII: 1-2, Kasım 1987, s.43.

Gelişmekte olan ülkelerde vergi kaçakçılığına ilişkin olarak, mevcut vergilerin çok büyük sayıda olması da bir etken olarak vurgulanmıştır.⁸⁴ Buna göre değişik ve çok sayıdaki vergiler hem sistemi karmaşık hale getirerek vergi kaçakçılığını âdeta davet etmekte, hem de devletin aktif bir maliye politikası izlemesini güçleştirmektedir. Zira hükümet, istikrar amacıyla gelirini arttırmak istediğinde, pek çok değişik verginin nominal oranlarını yükseltmek zorunda kalmaktadır.

Kaçakçılığı yaratan ve destekleyen koşullar arasında, yürürlükteki malî yasaların karmaşıklığı ya da sosyal gerçeklerle uyumsuzluğu; devlet otoritesinin güçsüzlüğü; idarenin uygulayacağı vergilere tam adapte olamaması ve maddî kontrol sağlayamaması sayılmaktadır.⁸⁵

"Kamuoyu değerlendirmelerinde vergi kaybının hep kaçakçılıktan (vergiden kaçınma olayı dahi perdelenir) kaynaklandığı inancı yerleşiktir. O nedenle, vergi kaçakçılığını (tabii burada Vergi Usul Kanunu'ndaki teknik deyimle kullanmıyoruz) önleyici tedbirler araştırılır. Aslında bunlar bilinir de...Ancak özellikle sistem yaklaşımı yanlışlığından ya da vergi sisteminin güvenliği sağlanamadığından, bu kaçaklar sürer gider (tıpkı enterkonnekte sistemdeki elektrik kayıpları gibi). Üstelik demokratik bir rejimde siyasal bakımdan üzerine gidilen kesimler geniş bir taban oluşturduğundan, önlemler etkinliğini kaybeder ve başarısız olur".⁸⁶

Yine de, vergi kaçakçılığının önlenmesi için çeşitli tedbirler önerilmiştir. Sorunun ahlâkî-psikolojik yönü göz önüne alındığında, bir vergi pedagojisinin⁸⁷ yararları ortaya çıkmaktadır. Yaygın vergi

---

⁸⁴Vito Tanzi, Public Finance in Developing Countries, Edward Elgar Publishing Ltd., Vermont, 1991, s.17-18.

⁸⁵Fatih Dural, a.g.m., s.38.

⁸⁶Ö. F. Batrel, a.g.tebliğ, s.1.

⁸⁷Günther Schmolders, "Finanzpsychologie", İstanbul Üniversitesi, Maliye Enstitüsü Konferansları, 15. Seri, İstanbul, 1968, ss.3-6.

eğitiminin planlanması için de öncelikle toplum içindeki farklı kesimlerin vergilerin işlevleri ile vergi-hizmet bağlantısını nasıl algıladıkları ve vergi adaletine ilişkin düşünceleri saptanmalıdır.

Vergi ahlâkının yükseltilmesi de kaçakçılığa karşı etkin bir tedbir olarak önerilmiştir.⁸⁸ Buna göre, yapılması gereken, verginin bir ödev olduğu hissini yaygınlaştırılmasıdır. Bu amaçla, yükümlüler okul çağından itibaren vergi konusunda eğitilmeli ve vergi kaçakçısının kendi yükünü başkaları üzerine atan bir insan olduğunu öğrenmelidir. Konunun bir diğer yönü olan vergi idaresi-yükümlü ilişkilerine değinilerek⁸⁹, idarenin her bireyde vergi şuurunun farklı ölçülerde gelişmiş olacağı gerçeğini göz önünde tutması ve yükümlüye iyi niyetle ve müşküllerinin çözümünde yardımcı olacak şekilde yaklaşması da önerilmiştir.⁹⁰

Vergi kaçakçılığının önlenmesinde hukukî tedbirlerin önemli bir yeri vardır. Kaçakçılık, yükümlü veya vergi sorumlusunun kasten vergi kaybına sebep olmasıdır. Kanun bazı hallerde temel ilke olarak kastın varlığını kabul etmiştir. Bu gibi durumlarda kasit olmadığını yargı önünde savunmak ve kanıtlamak yükümlüye düşer.⁹¹ Türkiye'de vergi suçları, ceza hukukunun korunan menfaat için zararın ortaya çıktığı suçlar kategorisindedir (burada korunan menfaat hazinenin menfaati, zarar ise vergi kaybıdır). Vergi Usul Kanunu (Md.344, bent 7-9) vergi kaçakçılığı kapsamındaki bir kısım fiilleri sadece malî nitelikli fiiller olarak addetmekte ve para cezası uygulamaktadır. Diğer bir kısım vergi kaçakçılığı fiilleri ise, ceza hukuku kapsamına alınmış ve hürriyeti

---

⁸⁸D. Şenyüz, a.g.e., s.117.

⁸⁹H. Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, a.g.e., s.279.

⁹⁰Vergi idaresi-yükümlü ilişkileri ve bunların vergi kayıplarının önlenmesindeki rolü çalışmamızın dördüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır (paragraf 4.6.).

⁹¹Kenan Bulutoğlu, Türk Vergi Sistemi, 2.b., Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1967, s.333.

bağlayıcı cezalar tayin edilmiştir (Vergi Usul Kanunu Madde 344, bent 1-6).⁹²

Vergi cezaları caydırıcı ağırlıkta olmalı, aynı suçu işleyen kişiler eşit şekilde cezalandırılmalıdır. Bu kapsamda ülkemizde güncelliğini koruyan "vergi affı" konusu çok dikkatle ele alınmalıdır. Vergi cezalarının affedilmesi vergi gelirlerini kısa vadede arttırsa bile, uzun vadede vergi ahlâkını zedeleyici bir işlev görecektir. Zira vergi affı, vergisini zamanında ve eksiksiz ödeyen yükümlüyü "irrasyonel", vergi kaçakçısını ise "rasyonel" davranır duruma sokmaktadır. Bireyler, toplumsal yararlar konusunda bilinçli ve yüksek ahlâklı olsalar bile, kendi çıkarlarını zedelerken başkalarına büyük yararlar sağlayan örnekler karşısında tutum değiştirmeyeceklerini beklemek aşırı iyimserlik olur.

İsveç'te yapılan bir araştırma⁹³, yurttaş çoğunluğunun para cezalarını en uygun ceza olarak gördüğünü ortaya çıkartmıştır. Ancak, malî otoritenin denetim ve ceza tehditlerinden çok daha geçerli bir yöntemi bireylerin vicdanına, ve ahlâkî inanç ve tutumlarına yönelik mesajlar olduğuna inanan araştırmacılar da vardır.⁹⁴

Teknik açıdan, özellikle beyana dayanan ve kaçakçılık imkânı fazla olan vergilerde maddi kontrolün etkinliğini arttıracak yöntemlerin (fatura düzeni, yazar kasa sistemi gibi) yaygınlaştırılması yararlı olabilir.

Vergi kaçakçılığının önlenmesinde, etkin bir vergi idaresi de önemli rol oynayacaktır.⁹⁵ Etkin bir vergi idaresinin kurulabilmesi için

⁹²Mualla Öncel, Nami Çağan, Ahmet Kumrulu, Vergi Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., No.494, Ankara, 1992, ss.215-220.

⁹³Alan Lewis, a.g.e. s.145.

⁹⁴a.g.e., s.147.

⁹⁵H. Nadaroğlu, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları Nasıl Önlenebilir, a.g.e, s.3.

öncelikle yeterli yasal düzenlemelerin yapılmış olmasının gerektiği vurgulanmıştır: Sayı ve kalitesi ne olursa olsun, gerekli yasal yetkilerle donatılmış olmayan denetim elemanlarıyla etkin bir vergi idaresi kurulamayacaktır.

Vergi idaresinde etkinlik sağlanmasının ve bu arada mükellef psikolojisinin idarî etkinliğe yapabileceği olumlu ya da olumsuz etkilerin dikkate alınmasının gerekliliği de vurgulanmıştır.⁹⁶ İdarî etkinlik, vergilerin toplanma maliyeti ile ölçülür. Bu maliyetin iki bileşeni vardır: Vergi idaresinin vergileri toplamak için yaptığı giderler ve yükümlünün vergisini ödemek için katlandığı maliyet (kayıtlar için harcanan zaman, vergi danışmanlarına yapılan ödemeler v.d.). Bir verginin idarî etkinliğini değerlendirmede toplama maliyeti ile vergi hâsılatı arasındaki orantı önemlidir. Ancak, bu orantı tek başına yeterli bir ölçüt sayılmaz; zira vergi idaresinin denetim masrafları toplama maliyetini yükseltebilir ama vergi kaçakçılığını da engeller. Bu nedenle, verginin idarî etkinliğini belirli bir kaynak harcaması ile azamî etkinliğin sağlanması biçiminde tanımlamak daha doğru olur. Ayrıca, etkinlik kavramı verginin yükümlüyü psikolojik baskı altına sokmadan, ödeme gücüne göre ayarlanmasını da içerir. Bir vergi sisteminin hem etkin hem de pahalı (idare ve yükümlüler için yüksek toplama maliyetine yol açar nitelikte) olması mümkündür (örneğin Alman sistemi). Kimi ülkelerde de sistem hem pahalı hem de etkinlikten uzak olabilir (örneğin İspanya).

İdarî etkinliğin toplama giderleri ile elde edilen vergi geliri arasındaki orantıyla değerlendirilmesi mümkün olduğu halde, bu hesabın sanılandan daha güç olduğu da belirtilmiştir. Zira, değişik vergiler ve değişik dönemler için elde harcamalara ilişkin yeterli veri bulunmamaktadır. Ayrıca, yükümlülerin katlandığı maliyeti de kesin olarak saptamak mümkün değildir, çünkü bir yükümlünün herhangi bir

⁹⁶Ömer Faruk Batirel, "Vergi İdaresinde Etkinlik ve Mükellef Psikolojisi", İktisadî ve Ticarî İlimler Dergisi, Sayı: 1, İstanbul, 1973, ss.39-46; Ö.F.Batirel, Kamu Maliyesi Teorisine Giriş, a.g.e., s.140-141.

vergi ya da onun ödenmesine ilişkin düzenlemeler karşısında girdiği ruh hallerini (psikolojik maliyet de denebilir) hesaba katacak bir yöntem mevcut değildir.⁹⁷

Vergi kaçakçılığının önlenmesinde, ödenen vergilerin açıklanması ve kaçakçıların teşhiri gibi yöntemler de düşünülebilir. Örneğin ülkemizde 1980 yılında çıkan 2365 sayılı Kanun ile, Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi yükümlülerinin iş yerlerinde vergi tabelası bulundurmaları istenmiştir. Böylece, gereğinden düşük miktarda vergi ödeyenlerin çevre denetimi ve baskısını hissetmeleri istenmiştir. Vergi kaçırانların kitle iletişim araçları ile teşhiri de aynı çevre baskısını harekete geçirerek, caydırıcı olabilir. Ayrıca, vergilerini dürüstçe ödeyenlerin ve "vergi rekortmenlerinin" açıklanması, arzu edilen davranışı ödüllendirmek anlamını taşıyabilir. Böyle bir ödüllendirmenin varlığı kişilerde vergi konusunda dürüst davranarak çevrenin takdirini kazanmak isteğini uyandırabilir.⁹⁸

Vergi kaçakçılığının açıklanması ve boyutlarının saptanması kuşkusuz davranışsal çerçevenin çok ötesine taşan bir konudur. Ancak, bu çalışmada ağırlık noktasını vergilendirmenin kültürel, psikolojik ve ahlâkî sorunları oluşturduğu için, konunun davranışsal çerçevedeki ayrıntılı irdelemesi bir sonraki bölümde yeniden ele alınacaktır. Son olarak; vergi kaçakçılığının yalnızca vergilendirmeye karşı bir tepki biçimi değil, yeni tepkilerin de kaynağı olduğunu vurgulamak gerekir. Etkin vergi denetiminin sağlanamadığı bir toplumda, dürüst yükümlüler vergi kaçakçılığını önleyemeyen siyasal otoriteye karşı tepki geliştireceklerdir. Bu tepki, oy kayması ve lobby faaliyetleri gibi siyasal bir nitelik alabileceği gibi, bireysel ahlâkın zedelenmesi biçiminde de ortaya çıkabilir. İkinci olasılıkta birey, kamu otoritesini suçu önleyemeyen ve bunun maliyetini dürüst yurttaşlara yükleyen adaletsiz ve etkinlikten uzak bir otorite olarak algılayacaktır. Bu durumda, kimi

⁹⁷J. R. Aronson, a.g.e., ss.322-224.

⁹⁸D. Şenyüz, a.g.e., s.125.

bireylerin yalnız malî nitelikte suçlara değil, diğer tür suçlara da daha fazla eğilim göstermelerinden kaygı duyulabilir. Zira, yaşanan dönem ve toplumsal çevrenin kural ve normlarını benimseyerek uymak anlamında ahlâk bir bütündür ve büyük ölçüde toplumsal koşullanmalara ve model almaya bağlı olarak gelişir. Her öğrenilmiş davranış gibi, ahlâklı ya da ahlâksız davranış da transfer⁹⁹ edilir yani oluştuğu alanda başka davranış alanlarına genellenir. Etkin yaptırımların bulunmadığı, yanlış modellerin ödüllendirildiği bir ortam, bir "suça teşvik" ortamı olarak tanımlanabilir.¹⁰⁰

3.7.3. Yükümlülerin Kollektif Tepkisi: Verginin Reddi

Vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma bireysel eylemlerdir. Daha az rastlanan verginin reddi olgusu ise, yükümlülerin kollektif bir tepkisidir. Ayaklanmalar, toplu gösteriler, vergi denetiminin ve toplanmasının engellenmesi gibi biçimlerde ortaya çıkar. Vergiye direnmenin ancak usulünce yürürlüğe konmuş bir vergi karşısında söz konusu olabileceği belirtilmektedir.¹⁰¹ Buna göre, devlet otoritesinin zayıf olduğu ülkeler ve dönemlerde toplu direniş, verginin kaldırılmasını ya da hafifletilmesini sağlayabilir. Aksi halde, direnişçiler yasal yollardan cezalandırılacaktır.

Vergi reddinin tıpkı vergiden kaçınma ya da vergi kaçakçılığı gibi vergi ahlâkı ile ilişkili bir konu olduğu savunulabilir. Vergi uyuşmazlıklarında yalnızca vergilerin âdil oluşu değil, yurttaşlık bilinci ve bundan kaynaklanan fedakârlık da göz önüne alınmalıdır. Kimi yerde yurttaşlık bilinci mükemmel bir vergi disiplini de kapsarken, kimi yerde (mahiyeti biraz aşağıda açıklanacak olan) "Poujadist" vergi reddi

⁹⁹Davranışın transferi kavramı için bkz. Clifford T. Morgan ve Richard A. King, Introduction to Psychology, McGraw-Hill Inc., New York, 1975, s.193.

¹⁰⁰Bu konuda bkz. paragraf 4.4.1.

¹⁰¹H. Nadaroğlu, a.g.e., s.280.

görülebilmektedir. Hem vergileri belirleyenlerin, hem de yükümlülerin doğru tutum ve davranışlar edinmesini sağlayacak bir "vergi pedagojisinin" gerekliliği ileri sürülmüştür.¹⁰²

Sorunun malî-psikolojik yönü de vurgulanmıştır.¹⁰³ Buna göre, algılanan vergi tazyiki iki etkene bağlıdır: Verginin reel ağırlığı ve ilgili üreticinin dinamizm derecesi...Yeterince dinamik olmayan küçük teşebbüsler ağır vergi yükleri karşısında cesaretlerini yitirmektedir. Büyük ve dinamik teşebbüsler ise, vergiyi yansıtmak, piyasayı genişletmek ve hünarlı müşavirlerle mevzuattaki boşluklardan yararlanarak vergi kaçırmak gibi ümitleri olduğu için, ağır vergi yüklerinden korkmamaktadır. Aşağıda ele alacağımız Poujade Hareketi de, bu görüş uyarınca, dinamizmi yetersiz olan küçük esnafın vergiyi reddinden ibarettir.

3.7.3.1. Tarih Boyunca Vergilendirmeye Karşı Meydana Gelen Bazı Kollektif Tepki Örnekleri

Toplumların vergiler karşısındaki kollektif tepkileri tarihte önemli bir rol oynamıştır. Ulusların ve toplumların evriminde kamu maliyesi belirleyici olmuştur.¹⁰⁴ Buna göre: "Vergi mücadelesi sınıf mücadelesinin bilinen en eski biçimidir. Malî konular insanlığın büyük ruhanî hareketlerinde bile rol oynamıştır. Örneğin, büyük dinsel devrimlerin kökenlerini tahammül sınırını aşan vergi baskılarında bulmak mümkündür. Ayrıca... pek çok devrimin başarısızlığı da aynı

¹⁰²G. Schmolders, "Finanzpsychologie", a.g.m., s.4.

¹⁰³Pierre-Louis Reynaud, "İktisadî Psikoloji ve Maliye", İ.Ü.Maliye Enstitüsü Konferansları, 12.Seri, İstanbul, 1966, s.23.

¹⁰⁴Rudolf Goldscheid, "A Sociological Approach to the Problems of Public Finance", çev.Elizabeth Hender, Classics in the Theory of Public Finance, eds. Richard A. Musgrave ve Alan T. Peacock, The McMillan Company, New York, 1958, ss.202-213.

sosyolojik nedene, yani hâkim sınıfların malî politikalarındaki yetersizliklere bağlanabilir".¹⁰⁵

Yüzyıllar boyunca yükümlü ayaklanmalarının başlıca iki nedenden doğduğunu belirtilmiştir: mutlak iktidara sahip devletin gücünü kötüye kullanması ya da otorite boşluğu.¹⁰⁶ Örneğin, Roma İmparatorluğu gücüne güvenerek getirdiği aşırı vergi yüküne isyan eden kitleler tarafından, giderek yıpratılmıştır. İmparatorluk merkezi, ayaklanmalarla azalan gücünü telâfi etmek için de yeni vergiler salmış ve yeni ayaklanmalara sebep olmuştur. Sonuçta, kargaşalık ve iç savaşların zayıflattığı devlet, Barbar istilâları altında çökmüştür.¹⁰⁷

İngiltere'de, 1215 yılında imzalanan **Magna Carta Libertatum** ("Büyük Özgürlük Fermanı") kralın vergilendirme yetkisini vergi yükümlüsü derebeylerinin rızası ile sınırlandırmıştır. Ferman'a göre; Kral bir vergiye gerek duyduğunda, önce uyruklarına başvuracaktı. Bu ferman, İngiliz demokrasisinin ilk yazılı belgesi ve bütçe hakkının başlangıcı sayılmaktadır. Ferman'da şu tür hükümler yer alıyordu: "Krallığımızda, Krallık Genel Meclisi'nin onayı olmadıkça, zorla koruma parası ya da yardım parası tarhedilemez... eğer... herhangi bir durumda yardım parası ya da koruma parası belirlemek söz konusu olursa... meclisin biraraya gelmesi amacıyla en az 40 gün önceden... tüm başpiskoposları, kontları ve büyük baronları çağıracağız."¹⁰⁸

Daha sonra başa geçen sömürgeci Kral I.Charles vergi gelirlerini arttırmak istediye de, Parlâmento direnişi nedeniyle bundan vazgeçmiştir (1625-1628). Bu nedenle Parlamento 1628'de vergi

¹⁰⁵a.g.m., s.202.

¹⁰⁶Henry Laufenburger, Maliyenin Ekonomik ve Psikolojik Teorisi, çev. İsmail Hakkı Ülkmen, Maliye Enstitüsü Yay., No.25, Ankara, 1967, s.284.

¹⁰⁷Roma İmparatorluğu'nun çeşitli dönemlerinde vergilendirme konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. William H.McNeill, History of Western Civilization, The University of Chicago Press, Chicago, 1969, ss.158-195.

¹⁰⁸Nihat Falay, Maliye Tarihi Ders Notları, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s.38-39.

düzenlemelerinden duyulan rahatsızlığı dile getiren Haklar Bildirisi'ni (**Petition of Rights**) yayınlamıştır. Bildiride, kralın uyruklardan para talep ederek çeşitli baskılar uyguladığı açıklanmış ve Parlâmento'nun genel onayı olmadıkça kimsenin vergi ya da bağış vermeye zorlanmaması ve baskı altına alınmaması kraldan rica edilmiştir. 1629'da Kral Charles Parlâmento'yu dağıtmış ve donanmanın giderlerini karşılamak için bir donanma vergisi koymuştur. Bu, halkın ayaklanmasına yol açmış; Kral Londra'dan kaçmış ve özel ordusuyla Parlâmentonun kurduğu orduya karşı savaşırken esir olarak idam edilmiştir (1649). Bu ihtilâlden sonra keyfi vergiler uygulamadan kalkmış ve vergilendirme yetkisi Parlâmentoya bırakılmıştır. Daha sonraki yıllarda kralların bu duruma direnmesi, 1688'de yeni bir ihtilâlê yol açmış, Haklar Senedi (Bill of Rights) yayınlanarak Parlâmentonun vergilendirme konusundaki üstünlüğü vurgulanmıştır. Bildiride şöyle bir hüküm yer almaktadır: "Bundan böyle, Parlâmento tarafından kabul ve ilan edilmedikçe, hiç bir kimse; vergi, hediye, katılma payı ya da bağış adı altında bir ödemede bulunmaya zorlanamaz".¹⁰⁹

Fransa'da Ortaçağ'da asiller, burjuvalar ve rahiplerin temsil edildiği Genel Meclisler, kamu giderleri için halktan para alınmasına karar verirdi. Genel Meclisler'in kararıyla halka başvuru ancak özel durumlarda yapılır, genelde kamu giderleri mülk gelirleriyle karşılanırdı. 1314-1614 yılları arasındaki dönemde, krallar vergilendirmenin bu özelliğini korudular. 1614-1789 yılları arasında, Genel Meclisler'in etkisi giderek zayıfladı. XVIII. yüzyıl başlarında Fransa kralları kendilerini vergi salma ve toplamada sınırsız ilan ettiler. Öte yandan Rousseau, Mirabeau, Montesquieu gibi düşünürler, kamu bütçelerini belirlemenin sınırsız bir hak olması gerektiğini savunmaktaydı.

Fransız İhtilâli yaklaşırken, Fransa'nın nüfusu 25 milyon olarak tahmin ediliyordu. Bu nüfusun yaklaşık 23 milyonu köylüydü ve ülkede

---

¹⁰⁹a.g.e., s.40.

bir tarım krizi yaşanmaktaydı.¹¹⁰ Köylüler devlete, kiliseye ve soylulara ödedikleri ağır vergilerin altında eziliyorlardı. Aslında, ülkede köylü isyanları XVII. yüzyıldan itibaren olağan hale gelmiş, bunlardan biri 1675-1677 yılları boyunca sürmüştü. Köylü nüfus ekonomik açıdan ezilirken, büyük toprak sahipleri ve ruhban sınıfı vergi yükümlülüğünden âdeta muaftı. "Asilzadeler kanını, ruhban sınıf duasını, halk parasını verir" sözleri XVII. yüzyılın sosyo-politik yapısını karakterize eden yaygın bir slogan haline gelmişti. Bu çelişki, ihtilâlin tek sebebi değilse de, ihtilâle yol açan karmaşık sebepler yumağının bir parçasıydı. Çiftçiler tek başlarına ihtilâl yapacak güçte değildiler; fakat devletin gücü ihtilâlin hemen öncesi entellektüel uyanışla yıprandığında ve ordu, radikal görüşleri benimseyerek saraydan desteğini çektiğinde, köylüler de harekete katıldılar, silahlandılar ve malikanelere saldırmaya başladılar.¹¹¹

Fransız ihtilalini gerçekleştirenlerin ilk tasarruflarından biri, asiller ile kilisenin vergilendirme yetkileri ile vergi ayrıcalıklarını kaldırmak oldu. Fransız Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde de vergilendirmeye ilişkin iki maddeye yer verdi: Madde 13, "Kamu gücünün sürdürülmesi ve idare giderleri için ortak bir vergi zorunludur. Bu vergi bütün yurttaşlar arasında eşit olarak dağıtılmalıdır"; ve Madde 14, "Bütün yurttaşların kendileri ya da temsilcileri aracılığıyla ortak verginin gerekliliğini saptamak, buna serbest bir biçimde rıza göstermek, kullanılmasını izlemek, miktarını, matrahını, tahakkuk biçim ve sürelerini belirlemek hakları vardır".¹¹² Bu ilkeler 1791, 1793, 1795, 1814, 1830, 1848 ve 1945 Fransız Anayasalarında tekrarlandı. Ancak, 1791 Anayasası oy verme hakkını da yüksek vergi ödeyen zenginlere teslim ediyordu.

¹¹⁰Will Durant ve Ariel Durant, Kulturgeschichte der Menschheit, Vol.32 (Rousseau und die Französische Revolution), Editions Rencontre, Lausanne, s.397.

¹¹¹a.g.e., s.404.

¹¹²N. Falay, a.g.e., s.285.

Fransa İmparatoru I.Napoleon'un tahttan düşüş nedenleri arasında yasal dayanağı olmayan vergiler de bulunuyordu.¹¹³

1840'larda Fransa Cumhuriyeti'nde en yüksek vergi veren sınıf, yine köylülerdi. 1848'deki köylü ayaklanması bu nedenle gerçekleşti ve Louis Napoleon imparator ilân edildi. Ancak, bu yeni İmparator da köylülerin çok şikayetçi olduğu tuz ve içki vergilerini kaldırmadı.

Feodal tarihi çok uzun süren Almanya'da da vergi reddine dayanan halk hareketleri yaşanmıştır. Hem asillere hem de kiliseye karşı ağır vergi yükü altında bulunan köylü ve kentliler 1525'de birlikte mücadeleye başladılar ve gerekçeleri İncil'e dayandırılmayan tüm vergilerin lağvedilmesini talep eden bir program yayınladılar. 1844'de Silezyalı dokumacılar özel dokuma vergisi ödedikleri derebeylere karşı ayaklandılar. 1871'de Alman İmparatorluğu kurulduğunda da en önemli sorunlardan biri İmparatorluk'la eyaletler arasında vergilerin bölüşümü olmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri bağımsızlıklarına kavuşmadan önce, yani bu topraklar henüz bir İngiliz kolonisi iken, İngiltere Krallığı'nın koyduğu vergilere karşı çeşitli kollektif hareketler olmuş, giderek İngiltere'den gelen tüm mallar koloni halkı tarafından boykot edilmiştir. Vergilerin protesto edilmesi biçiminde başlayan bu hareketler Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ilk adımı sayılabilir. Nitekim "Amerikan Devrimi'nin" devrim niteliğini hak edip etmediği de sorgulanmış ve Bağımsızlık Savaşı'nın toplum yapısında herhangi bir değişikliğe yol açmadığı, aslında İngiltere ve Amerika'da ticaretle uğraşan çevreler arasındaki bir çıkar çatışmasının ürünü olduğu ve sadece İngiltere'nin egemenliği ve ekonomik sömürsünden kurtuluşu sağladığı ileri sürülmüştür.¹¹⁴

¹¹³H. Laufenburger, a.g.e., s.285.

¹¹⁴Barrington Moore Jr., Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, çev. Şirin Tekeli, Verso Yay., İstanbul, 1988, s.92.

4 Temmuz 1776'da bağımsızlıklarını ilân eden Amerikalılar, yayınladıkları Virginia İnsan Hakları Bildirisi'ne şu maddeyi koymuşlardı: Madde 6; "... kamu yararı için, kendinin ya da seçtiği temsilcilerin rızası olmadan kimse ne vergi ödemeye zorlanabilir, ne de mülkü elinden alınabilir".¹¹⁵

Vergi reddine büyük Doğu İmparatorlukları'nın tarihlerinde de rastlanır.¹¹⁶ Örneğin Japonya'da Tokugawa döneminde köylüler vergileri yüksek tutan köy memurlarına karşı pek çok kez ayaklanmışlardır. 1823'de Tokugawa mülklerinden birinde yüzbin çiftçi kamu görevlilerinin görevlerini kötüye kullandıkları gerekçesiyle ayaklandılar. Daha sonra, Meiji Restorasyonu döneminde de köylü ayaklanmaları görüldü. Bunlardan biri 1877'de patlak veren çok şiddetli bir ayaklanmadır ve ancak vergi indirimiyle yatıştırılabildiği görülmüştür.

Hindistan'da XVI-XVIII. yüzyıllarda yaşanan Mogul döneminde, krallık memurlarına maaş değil, görevli buldukları bölgelerde üretilen tarım ürünleri üzerinden bir pay (iltizam) veriliyordu. Ürünü sabit oranlarda vergilendiriliyordu. Bu nedenle, köylü ne kadar çok çalışırsa o kadar çok ödüyor, iltizam sisteminin işleyişinden ötürü kamu görevlilerinin ağır baskısı altında bulunuyordu. Hindistan'da bu dönemde yaygın köylü ayaklanmaları kaydedilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde de malî olayların rolü olmuştur. Tanzimat hareketinin temel amacı maliyede islahat idi.¹¹⁷ İdarî alanda yapılan islahatın amacı, daha çok malî merkezîyetçilik sistemini yerleştirmektir. Osmanlı maliyesi Tanzimat döneminde modern maliye idaresinin temeli olan merkezî kontrol prensibine göre yeniden örgütlenmiştir. Tanzimat Fermanı, uygulanması daha sonra

---

¹¹⁵N. Falay, a.g.e., s.52.

¹¹⁶Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. B. Moore, a.g.e., ss.129-335.

¹¹⁷İlber Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, TODAİE Yay., Ankara, 1974, s.13.

gerçekleştirilebilmiş olsa da, iltizam usulünü kaldırmış ve verginin toplanmasında keyfi ve zalimane davranışları engelleyecek tedbirler getirmiştir. Ancak, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği bu yenilikler bir halk hareketinin zorlamasıyla değil, devletin iradesiyle gerçekleştirilmiştir. Muhtemelen Osmanlı Devleti toplumsal gelişmeleri inceleyerek ve gelecekte olabilecekleri sezerek Padişah'ın mutlak egemenliğini kendi iradesiyle sınırlamıştır.¹¹⁸

Verginin reddi konusundaki kısa tarihsel açıklamalardan sonra yüzyılda görülen iki ilginç vergi reddi olayı (Poujade Hareketi ve Baş Vergisi sorunu) irdelenecektir. Parlâmenter rejimlerde vergilerin kabul yetkisi halkın secilmiş temsilcilerine aittir. Fakat, seçme hakkı yüzyıllarca belli sınıfların tekelinde kalmıştır. Dahası, egemen sınıfların başlıca imtiyazları arasında vergiye ilişkin imtiyazlar bulunmuştur.¹¹⁹ Ancak geçenyüzyılın sonlarından itibaren genel ve gizli oy ilkesi parlâmenter rejimlere yerleşmeye başlamıştır. Bu ilkenin geçerli olduğu ülkelerde, parlâmenterlerin seçiminde vergi yükümlüsü olmayan yurttaşlar da eşit oy hakkına sahiptir. Yine de, halkın temsilcilerinin vergilendirme yetkisini ellerinde tutmaları, vergilerin her zaman genel bir hoşnutlukla karşılanmasını sağlamaya yetmemektedir. Nitekim, aşağıda ele alacağımız iki vergi reddi örneği, Avrupa'nın en köklü iki parlâmenter sisteminde ve II.Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır.

3.7.3.2. Verginin Reddine İki Çağdaş Örnek

3.7.3.2.1. Poujade Hareketi (Fransa)

Pierre Poujade¹²⁰ 1920 yılında, Fransa'nın Lot ili, Saint Cere kasabasında doğdu. 1950'lerde bu kasabada kırtasiyecilik yapıyor ve

¹¹⁸V. Seviğ, a.g.e., s.7.

¹¹⁹R. Goldscheid, a.g.m., s.204.

¹²⁰Pierre Poujade hakkında bilgi için bkz. Meydan Larousse Ansiklopedisi, Cilt 10, s.301 ve Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, s.9544.

belediye meclisi üyeleri arasında yer alıyordu. 1953 yılında, maliye müfettişlerinin kasabadaki otuz kadar küçük esnafı denetleyeceği haber alındığında, bu esnafı örgütleyerek denetimi engellemelerini sağladı. Bu direniş, kısa sürede tüm Fransa'ya yayılan ve Poujade Hareketi diye adlandırılan toplu tepkinin başlangıcı oldu. Poujade, 1954'de Fransız Esnaf ve Sanatçıların Koruma Birliği'ni kurdu. Birlik, malî denetimi protesto eden gösteriler düzenliyor ve yükümlüleri vergi vermemeye çağırıyordu. 1956 seçimlerine katılan Poujade yanlıları 52 millekvekili çıkardılar.

Daha sonra, Poujade, Fransız Kardeşlik Birliği'ni kurdu. Birliğin talepleri malî ve sosyal eşitlik, Fransız birliğinin korunması, Fransız İhtilâli'ndeki gibi bir kurucu meclisin (Etats Generaux) toplanması idi. Zamanla, Poujadist parlamento grubunda bazı fikir ayrılıkları ortaya çıktı. 1956'da referanduma karşı çıkan Poujade, 1957'de Paris'te bir ara seçime katılarak kaybetti. 1963 genel seçimlerinde ise, o ve adayları her yerde yenilgiye uğradılar. 1967 ve 1968 genel seçimlerinde, hareket General de Gaulle'ü destekledi. 1969 halk oylamasında Poujade, taraftarlarının oylarını yönlendirmedi. Aynı yıl yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Pompidou'yu destekledi. Poujade, siyasal kariyerinde giderek aşırı sağa kaydı ve popülaritesini yitirdi.

Poujade Hareketi, II.Dünya Savaşı sonrasında görülen en yaygın ve etkin vergi reddi olayıdır. Bu hareketin malî, iktisadî ve siyasal nedenleri ayrı ayrı şöylece ele alınabilir. ¹²¹

(a) İktisadî nedenler:

- İktisadî nedenlerin en önemlisi küçük esnaf ve zanaatkârların yoksulluğudur. Poujade'ın yaşadığı Lot ili Fransa'nın en fakir bölgelerinden biri olduğu gibi, hareketin ilk yayıldığı ve en sağlam biçimde örgütlendiği güney illerinde ticarî kazançlar Fransa genel

---

¹²¹Kenan Bulutoğlu, "Vergiye Karşı Tipik Bir Reaksiyon: Poujade Hareketi", İ.Ü.Maliye Enstitüsü Konferansları, 4.Seri, İstanbul, 1959, ss.173-197.

ortalamasının çok altındaydı. Daha varlıklı olan kuzey ve doğu illerinde ise, hareket önemli bir etkinlik göstermemiştir.

- Poujade Hareketi'nin güçlü olduğu bölgeler tarım kesiminden büyük ölçüde göç veren ve bu kesime hizmet eden küçük kasaba esnafının giderek zor duruma düştüğü bölgelerdi. II.Dünya Savaşı'ndan sonra, Fransa'da ticaret sektörü; büyük mağazalar, şirketler, kooperatifler aracılığıyla merkezileşip rasyonelleşmiş, küçük esnaf bu yüzden güçsüzleşmişti. Savaştan hemen sonraki enflasyon döneminden yararlanılarak açılan çok sayıda ticarethane 1950'lerde iş yapamaz durumdaydı. Hareketin hızla yayıldığı 1954 yılında üç bin ticarethane iflas etmişti.¹²²

"İktisadî sebeplerden daha kolay hissedilen malî sebepler Poujade Hareketi'nin maliyeye karşı girişilmiş bir kollektif tepki şeklinde teşkilatlanması sonucunu doğurmuştur."¹²³ Malî nedenler ise şöylece özetlenebilir:

(b) Malî nedenler:

- Perakendeci tüccar, mahalli vergi (taxe locale) ile mübadelelerden alınan vergiyi (taxe sur les transactions) fiyatlara ekleyerek tahsil etmek ve maliyeye ödemekle yükümlüydü. Perakendeci esnaf, bu dolaylı vergileri satış sırasında hatasızca toplamak ve maliyeye ödemek için gerekli teknik bilgi ve imkânlarla sahip değildi. Katlanmak zorunda oldukları muhasebe masrafları ve denetimler bu yükümlü grubunda bir malî işkence duygusu yaratmıştı. Katma değer vergisinin kabulü ve alışverişlerden alınan verginin 1954'de kaldırılmasıyla sağlanan kısmî düzelme de hareketin yayılmasını durduramadı.

---

¹²²a.g.m., s.175.

¹²³ a.g.m., s.176.

- 1952 yılında uygulamaya giren deflasyonist politikalar, küçük esnafın iş hacmini daraltırken, çoğu götürü usulde uygulanan vergiler değişmediği için, bu kesimin hissettiği vergi tazyiki artmıştı. Ayrıca, Fransa'da gelir vergisi ve dolaylı vergiler maliyeye bir yıl sonra ödendiği için, deflasyon döneminde geçen yılın ödemesini bu yılın gelirinden yapanlar için, hissedilen vergi tazyiki artıyordu. 1952 yılında, bu durum iyice belirgindi.

- Zaten genel durumun aleyhlerinde olduğunu hisseden perakendeci esnaf, bir dizi yeni malî tedbirle karşılaştı ve tepkisi arttı. Bu tedbirler, götürü usulle saptanan kazançların vergi oranlarının yükseltilmesi, denetimin sıkılaştırılması ve cezaların şiddetlendirilmesiydi. Yapılan bir reformla üç ana yükümlülüğün (contributions directes, contributions indirectes, enregistrement) beyanlarının ve de ödemelerinin denetimi aynı müfettişlere verildi. Bunlar, yükümlülerin her tür vergisini denetleme yetkisine sahiptiler ve çok başarılı oldular. Vergiden kaçınma imkânları iyice daralan ve daha şiddetli malî cezalara maruz kalan yükümlüler bunalmışlardı. Örneğin, vergi yasasının fiilî şekilde, tehditle ve önceden düzenlenmiş manevralarla gerçekleştirilen kollektif vergi reddini hapisle cezalandıran 1839. maddesi, bir malî denetime engel olan, ya da halkı engel olmaya teşvik eden herkesi hapisle cezalandıracak şekilde değiştirilmişti.

- Fransa'nın 1950'lerdeki vergi mevzuatı nedeniyle, götürü usulde vergilendirilen küçük esnaf ve zanaatkârlar ücretlilerden daha az, çiftçiler ve büyük tüccarlardan ise daha fazla vergi ödüyorlardı. Gerçek gelirleri üzerinden vergilendirilen büyük tüccarlar çeşitli kalemlerde büyük indirimler yapabiliyor ve matrah gizleyebiliyorlardı. Ücretlilerin ise, çeşitli sosyal hakları vardı. Tüm bu nedenlerle, küçük esnaf tabanında örgütlenen hareket ilk andan itibaren büyük tüccarlar ve ücretlilerin ayrıcalıklarını eleştirmekteydi. Yine ayrıcalıklı bir zümre olan köylü ve çiftçileri ise hedef almıyordu. Hareketin, siyasîleştikten sonra, çiftçi oylarından destek almasının nedeni buydu.

(c) Siyasal nedenler:

- Fransa'da vergi yükü 1950'lerde geçen bazı siyasal olaylar nedeniyle artmıştı. Kore Savaşı ile Vietnam'daki sömürge savaşının yol açtığı askerî masraflar, vergilerin yükseltilmesini gerekli kılıyordu. Ayrıca, toplumun orta sınıflarının demokrasiye tam uyum sağlayamaması, bu sınıflardaki oyların kararsızlığı ve otoriter eğilimlerin yüksekliği, Poujade Hareketi'nin güçlenmesinde etkili sayılmıştır.¹²⁴

Sosyolojik açıdan, Poujade Hareketi yoksul esnaf tabakasıyla özdeşleşen bir sınıf hareketi görünümünü taşımıştır. Hareket, başladığı yer gibi küçük kasaba ve köylerde sağlamca yerleşmiş, il merkezlerinde düzenlenen gösterişli toplantılarla buralardaki esnaf ve tüccarların da katılımı sağlanmaya çalışılmıştır. Olaylar kırsal kesimin kente ve kentli malî kurumlara karşı çıkışı niteliğine bürünmüştür. Hareketin doğuşundan bir buçuk yıl sonra Poujade'in peşinden Paris'e yürüyen 800 bin taşralı bu niteliği somutlaştırmıştır. Yaşadığı sürece Poujadizm bu "taşralı" tabanı korumuştur. Üst tabakalar, Poujadistleri ancak malî denetimleri etkin bir biçimde engelleyebildikleri zaman ciddiye almışlardır.

Poujade Hareketi 1954'de bir meslek grubu biçiminde örgütlenmiştir: Fransız Esnaf ve Sanatçıların Koruma Birliği (UDCA; Union de defense des commerçants et artisans) tek amacı vergi mücadelesi olan bu örgüte sadece bireyler alınıyordu. Mevcut sendikalarla ilişki kurulmuyordu. Başka meslek örgütlerinin temel kaygıları olan, üyelerin mesleğe ilişkin her konuda hak ve çıkarlarını koruma sorunu, UDCA'yı ilgilendirmiyordu. Bu yüzden, sendikalar

¹²⁴Bulutoglu (a.g.m., s.186) bu açıklamayı Maurice Duverger'den bir alıntı ile desteklemiştir (M.Duverger, "Reformer le regime", Le Monde, 13 Nisan 1956). Duverger'ye göre Poujadizm, yurttaşların kendilerini yönetenleri etkileme olanağından yoksun olmaları gerçeğinden güç alıyordu. Rejim, bu olaya uygun bir zemin hazırlamıştı.

Poujadizme karşı tavır aldılar. Ancak Poujade, zamanla kimi sendikaları da kendi yanına çekmeyi başardı.

Başlangıçta hareketin belirli bir programı yoktu. Bir takım malî tavizler talep edilmekle birlikte, başka sınıfların vergi yükünün hareketin taleplerinden nasıl etkileneceği tartışılmıyordu. Ancak, 1953'de bir program hazırlandı. Buna göre; küçük ve büyük tüccarlar, perakendeciler, çok şubeli mağazalar, kooperatifler ve devlet kurumları eşit vergilendirilecek; esnaf için asgarî geçim indirimi kabul edilecek; vergi denetimi tümüyle kalkacak; vergi cezaları affedilecek ve ücretlilerin sahip olduğu sosyal güvenceler esnafa da sağlanacaktı. Poujade Hareketi, bu programı kabul ettirebilmek için partileşti. Fransız ihtilâlindeki gibi bir kurucu meclis (Etats Generaux) talep etti. Poujade, propagandasında devleti baskıcı ve sömürücü, malî yasaları hazırlayanları ise halktan ve ülke gerçeklerinden kopuk, avare entelektüeller olarak tanımlamış ve saldırgan bir üslup kullanmıştır. Hareket partileştiğinde; ırkçılık, Yahudi düşmanlığı, parlâmento aleyhtarlığı gibi aşırı sağcı temalar da benimsenmiştir.

Poujade'ın malî yükün hafifletilmesi için başvurduğu kolektif direniş yöntemleri iki ayrı grupta ele alınmıştır:¹²⁵

(a) Verginin tahsiline fiilen engel olmak. Poujade vergi denetimi ve tahsilatını engellemekte çok başarılı olmuş, özellikle hareketin ilk aylarında, kurduğu bir ekiple kasabaları gezerek pek çok işlemi bizzat engellemiş, hattâ mükelleflere denetim ve haciz gibi işlemlere topluca nasıl karşı koyulacağını anlatan broşürler dağıtmıştır. Aleyhlerinde açılan bir çok davaya karşın, Poujadistler çalışmalarına devam etmiş, Ocak 1955'de vergi grevine başlamışlardır. Bunun üzerine, vergiyi kolektif olarak reddetmeyi teşvik suçundan yargılanan Poujade, mahkemede grevi kendisinin önerdiğini inkâr etmiştir.

---

¹²⁵a.g.m., ss.191-194.

Vergi grevine 18 ilde UDCA üyelerinin % 80'inin uyduğu ileri sürülmüştür. Hükümet, kimi tüccarların vergi borçlarına karşılık olarak, banka hesaplarına el koymuştur. 1955 yılı istatistikleri gelir vergileri hâsılatında hafif bir duraklama göstermiştir. Yine de, Poujade'in grev emrine gerçekte pek az esnafın uyduğu ve başarılı olduğu iddia edilen grevin pek de büyük bir başarı elde edemediği belirtilmektedir.

(b) Meclis ve hükümete baskı. Çıkar gruplarının meclisler ve hükümetler üzerindeki baskısı bilinen bir olgudur. Poujade da kendi davası için bu baskı yollarını denemiştir. Başlangıçta, siyaset adamları bu saldırgan ve taşra kökenli hareketi fazla ciddiye almamışlarsa da, hareketin yayılması ve Poujadist listelerin belediye ve ticaret odaları seçimlerinde elde ettiği başarılar, siyasî kadroyu da etkilemiştir.

Poujade Hareketi'ni desteklemeye çağırılan milletvekilleri, seçmenlerinin karşısında zor durumda kalıyor ve vergi reformu için uğraşmayı vadedyordular. Öte yandan, meclis ve hükümeti baskı altına almak için kitle hareketleri örgütleniyordu. Bunlar, kimi milletvekilleri üzerinde çok etkiliydi.

Edgar Faure hükümeti zamanında vergi kaçakçılığını çok ciddi biçimde kovuşturan Maurice Laure - ki Katma Değer Vergisi'nin 1954 yılında ilk kez uygulamasını gerçekleştiren maliyecidir - ve vergiler genel müdürü, Poujadist baskılar sonucu görevlerinden alındılar. Meclis üzerindeki baskı, vergi denetimine karşı direnenlerin cezalarının hafifletilmesini, vergi denetiminin azaltılmasını, müfettişlerin yetkilerinin daraltılmasını sağladı. Defter tutma usulü basitleştirildi, düşük kazanç dilimlerinde nisbî vergi indirildi, bazı cezalar azaltıldı, alışveriş vergisi kaldırıldı. Ancak tüm bu tavizlerle yetinmeyen Poujade, hareketini siyasileştirdi ve - yukarıda belirtildiği gibi - rejim aleyhtarı, aşırı sağcı bir partiye dönüştürdü. Bu da, hareketin popülaritesini yok etti.

"Poujade Hareketi hiç değilse iki hakikati bir kere daha ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi mükellefin maliye ile olan temaslarını insan münasebetleri ilmi ve mükellef psikolojisi açısından en uygun şekilde ayarlamak zarurettir. İkincisi ise toplu vergi yükünü muhtelif zümreler üzerine dağıtan malî gelirler dengesi ile bu zümreleri siyasî sahada temsil eden siyasî kuvvetler dengesi arasında çok sıkı bir münasebet bulunduğudur".¹²⁶

Modern demokratik devletlerin vergi direncinin siyasal amaçlarla sömürülmesi tehlikesine karşı çok duyarlı olması gerektiği belirtilerek, Poujade Hareketi'nin IV.Cumhuriyet'in devlet yapısının iç politika açısından zayıflığını hem yansıttığı hem de pekiştirdiği ileri sürülmüştür.¹²⁷ Ayrıca, 1955 yılında Fransız Parlamento'sunun Poujade Hareketi'ne tamamen teslim olduğu iddia edilmiştir.¹²⁸

3.7.3.2.2. Baş Vergisi ve Yol Açtığı Tepkiler (İngiltere)

1980'li yıllarda, İngiltere'de yerel vergilendirmeye demokrasi arasındaki ilişkiyi tartışmalı hâle getiren bir uygulamaya geçilmiş ve bu uygulama bir tür vergi reddine yol açmıştır. Toplumsal reaksiyon, iktidarın söz konusu vergi uygulamasını 1993'den itibaren yürürlükten kaldırmaya karar vermesini sağladığı gibi, muhafazakâr Başbakan Margaret Thatcher'ın uzun süren yönetiminin sonunu getiren temel nedenlerden de birini teşkil etmiştir. Aşağıda önce yerel yönetim fiskalitesi ile ilgili kısa bir açıklama yapılacak, sonra da Türk kamuoyunda "kelle vergisi" olarak tanınan "poll tax"ın sebep olduğu toplumsal reaksiyon irdelenecektir.

---

¹²⁶ a.g.m., s.194.

¹²⁷G. Schmolders, Genel Vergi Teorisi, a.g.e., s.113.

¹²⁸H. Laufenburger, a.g.e., s.288.

Bilindiği gibi, merkezî idarenin yanı sıra yerel yönetim birimlerine de vergilendirme yetkisi tanınması, yalnız yerel hizmetlere kaynak sağlamakla kalmaz, yerel yönetimlerin merkezî idare karşısındaki özerkliklerine, dolayısıyla da demokrasiye de katkıda bulunur.¹²⁹ Ancak, vergi kaynaklarının merkezî ve yerel idareler arasında paylaşılmasının hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardır.¹³⁰ Olumlu yönler: (a) Yerel yönetimler bu yoldan bir ölçüde malî özerkliğe sahip olurlar; (b) Mahallî sorumluluk duygusu artabilir, bir başka deyişle, malî özerklik kazanan yerel yönetim, seçmenlerin tercihlerini göz önünde bulundurarak hareket edecektir. Olumsuz yönlere gelince: (a) Vergi politikasının farklı idarî kademelerde gerçekleştirilmesi, optimal bir vergi yapısına ulaşmayı zorlaştırabilir; (b) Vergi potansiyelinin parçalara ayrılması toplam vergi kapasitesini azaltabilir (vergi salmaya yetkili otoritenin yetki alanının genişliğiyle vergi kapasitesi bağlantılıdır); (c) Değişik idarî birimlerin farklı görev ve harcamalarına karşılık farklı malî kapasiteleri olabilir (Yoksul bölgelerde vergi geliri düşük, refah hizmetlerine duyulan ihtiyaç ise yüksektir. Öte yandan, varlıklı bölgelerde bu tür hizmetlere duyulan ihtiyaç kısıtlı, vergi gelirleri ise daha yüksek olabilir).

1987 yılında esaslı bir seçim zaferi elde ederek bir kez daha hükûmet kuran Muhafazakâr Parti, yerel vergilendirmede bir reform gerçekleştirmeye karar verdi: Her belediye, kendi sınırları içinde yaşayan, oy verecek yaştaki her yetiştinden belirli bir vergi alacaktı. Bu vergi miktarları belediyelerin ihtiyaçlarına göre belirlenecek, dolayısıyla yerel yöneticiler vergileri fazla yükseltip oy kaybetmemek için harcamalarında daha dikkatli olacaklardı.¹³¹ Hükûmet, bu talebine

¹²⁹John Kingdom, *Local Government and Politics in Britain*, Billing and Sons Ltd., Worcester, 1991, s.178.

¹³⁰Konunun ayrıntılı bir irdelemesi için bkz. Halil Nadaroğlu, *Mahalli İdareler*, 4.b., Beta Yay., İstanbul, 1989, ss.100-104.

¹³¹Verginin lehinde bir makale yazar R. J. Bennet, şunları ileri sürüyordu: "... baş vergisi, nüfus açısından daha uygun bir zamanda getirilemezdi. Ve... hükûmet yeni malî sistemi öyle düzenlemiştir ki, yerel yönetimler hükûmetin saptadığı diğer <meşru>

vergi değil "cemaat ödemesi" (community charge) adını veriyordu. Oysa halk, talep edilen ödemeyi derhâl "poll tax" (baş vergisi) olarak adlandırdı. Benzer bir vergi, 1398'de yürürlüğe konmuş, Wat Tyler önderliğindeki bir köylü ayaklanmasına yol açmıştı. 1980'li yılların sonunda baş kaldıranlar ise, orta sınıflardı ve 1 Nisan 1990'da yürürlüğe girecek olan baş vergisini reddediyorlardı.

Hükûmete göre bu vergi, her bireyin kendisine sunulan hizmetler karşısında eşit fiyat ödemesini sağlayacağı için âdil bir uygulamaydı. İtirazlar öncelikle bu nokta üzerinde toplandı: Vergi, hizmet bedeli olarak tanımlanamazdı. Nitekim, sağlıklı insanların vergileriyle sağlık hizmetleri, çocuksuz insanların vergileriyle de eğitim hizmetleri gerçekleştirilmiyor muydu? (Bu tartışma, aslında kamu maliyesinde klasikleşmiş olan, verginin iktisadî iktidara göre mi, yoksa devlet hizmetlerinden yararlanma düzeyine göre mi ödenmesi gerektiği tartışmasının yeniden gündeme gelmesinden ibaretti. Akademik çalışmalarda Wicksell ve Lindahl'dan sonra geniş bir kabul gören fayda prensibinin bu gün de taraftarları mevcuttur. Ancak, uygulamada verginin iktisadî iktidara, yani ödeme gücüne göre toplanması ilkesi benimsenmiş ve bu ilke yasalarla teminat altına alınmıştır.. Örneğin T.C. 1961 Anayasası'nın 61. ve T.C. 1982 Anayasası'nın 73.maddeleri, vergilerin malî güce göre belirleneceğini bildirir).

Teknik yönden, yükümlü sayısının çokluğu nedeniyle baş vergisini toplamak pahalıya malolacaktı. Örneğin, 1990-1991 döneminde baş vergisi kayıtları ve tahsilatı için yapılacak harcamanın diğer yerel vergiler için yapılanın iki katını aşacağı tahmin ediliyordu.¹³² Verginin bir diğer teknik sakıncası da devamlı bir adresi olmayan kişilerin bu vergiden kaçınmasını engellemekteki güçlüğü.

---

harcama düzeylerini aşmamak, hattâ bunların altında kalmayı karşı konulmaz bir zorunluluk olarak algılayacaktır". Bkz. Robert G. Bennett, Demographic Influence on the Geography of the Poll Tax: Alarm or False Alarm?, (Bildiri) Institute of British Geographers Conference, Coventry, 4 Ocak 1989.

¹³²The Economist, 21-27 Nisan 1990, s.35.

Baş vergisi, eşitlik ilkesi açısından da tartışılıyordu. Yasaya göre, her yerel yönetim birimi farklı miktarlar saptayabilecekti. Bu durumda, yükümlüler arasında yatay eşitlikten söz etmek olanaksızdı.

1990 yılında, Muhafazakâr Parti şaşkıncu bir biçimde gözden düştü. Kamuoyu araştırmaları, partinin oylarının %20'sini İşçi Partisi'ne kaptırdığını gösteriyordu.¹³³ Aynı yıl Şubat ayında çeşitli Belediye Meclislerinden 18 Muhafazakâr Partili üye istifa etti. Ticarî Emlâk Vergisi (National Non-Domestic Rate; merkezî hükûmetin ticarî işletmelerden toplayıp hâsılatını yerel yönetimlere tahsis ettiği bir vergi) ile birlikte toplanması istenen Baş Vergisi'nin özellikle küçük perakendeci esnaf üzerinde ağır bir tazyik oluşturacağı düşünülüyordu. Mart ayında, Londra Trafalgar Meydanı'nda büyük bir kitle gösterisi ile vergi protesto edildi. Aynı ay, The Economist dergisinde yayınlanan küçük bir yazı¹³⁴, Baş Vergisi'ne yöneltilen alaycı eleştirilere bir örnek teşkil edebilir. Makalede "Thatcherizmin entellektüel atası" olarak tanımlanan Adam Smith'in vergilemeye ilişkin prensiplerine¹³⁵ değiniliyordu. Smith, iyi bir verginin önemli özelliklerini sıralarken verginin iktisadî iktidar prensibine göre toplanmasını, keyfi değil kesin bir nitelik taşımasını ve halkı tahsildarların denetimiyle çok sık yüzyüze getirmemesini önermişti. Şu halde, Smith'in ölçütlerine uymak için, Baş Vergisi de çanak anten sahiplerinden toplanabilirdi. Öncelikle, bunların çıplak gözle denetlenmesi mümkündü. Ayrıca, böyle bir anten satın alabilen herkesin vergi için de bir kaç kuruluş ayırmaya muktedir olduğu rahatlıkla varsayılabilirdi. Dahası, halkın geri kalan bölümü için de bu antenlerin çevrede yarattığı çirkinliğin bedeli bir ölçüde karşılanmış olacaktı.

¹³³J. Kingdom, a.g.e., s.182.

¹³⁴The Economist, 10-16 Mart, 1990, s.40.

¹³⁵A. Smith'in vergilemeye ilişkin dört prensibi vardır. Düşünür bu prensipleri adlandırmamış, yalnızca birer numara vermiştir. Literatürde ise bunlar "adalet; kesinlik; uygunluk ve iktisadîlik kuralları" adları altında anılır ve açıklanır. Bkz.H. Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, a.g.e., ss.292-294.

Basındaki ve sokaktaki tepkilere karşın, Baş Vergisi 1 Nisan 1990'da yürürlüğe girdi. Verginin yarattığı yaygın hoşnutsuzluk, Muhafazakâr Parti için büyük bir sorun oldu. Parti üyesi Michael Heseltine Mayıs ayında vergide bir dizi değişiklik önerdi.¹³⁶ O sıradaki Çevre Bakanı Chris Patten'in önerilerini andıran, Başbakan Thatcher'ın ise ancak kısmen benimsediği bu değişiklikler arasında çeşitli muafiyetler (yaşlılar, sakatlar, öğrenciler, öğrenci hemşireler v.d. için) ve verginin iktidar prensibine uyarlanması önerisi de (yıllık vergilenebilir gelirleri 20.700 Sterlini aşanların standart Baş Vergisi'ne ek olarak %60 ödemeleri gibi) vardı.

Kasım 1990'da, Muhafazakâr Parti lider seçimi yaptı. Michael Heseltine, Thatcher'a karşı adaylığını koydu. İlk turda kazanamayan Thatcher istifa etti. İkinci turu ise Maliye Bakanı John Major kazandı. Margaret Thatcher'ın Parti Başkanı ve Başbakan olarak durumunu zayıflatan etkenler arasında Baş Vergisi fiyaskonunun da bir yeri olduğu kabul edildi.

Michael Heseltine, Thatcher'a karşı yürüttüğü kampanyada Baş Vergisi'ne ağırlık vermiş ve bu verginin tümüyle kaldırılmasa bile önemli ölçüde değişiklikler gerektirdiğini savunmuştu. Yeni Başbakan John Major, Heseltine'ı yerel yönetimlerden de sorumlu Çevre Bakanı makamına getirdi. 1991'de Major Hükûmeti Baş Vergisi'ni kişi başına 140 Sterlin azaltmak üzere, Katma Değer Vergisi oranlarını yükseltti. Ancak bu, geçici bir tedbirdi. Aynı yıl Nisan ayında, verginin 1993 yılında tümüyle yürürlükten kaldırılmasına karar verildi. Bunun yerine, birim olarak hane halklarını alan bir vergi getirilecekti ("Council Tax"). Bu tasarıya göre, her hane halkı bağlı bulunduğu yerel yönetime, hanede iki yetişkin yaşadığı varsayımına göre hesaplanan bir ödeme yapacaktır. Tek yetişkinli haneler için %25 oranında indirim sağlanacaktır. Ödenecek verginin miktarı hane halkının işgal ettiği gayri menkulün değerine göre hesaplanacaktır. Bu amaçla, gayri

¹³⁶The Economist, 12-18 Mayıs 1990, s.140.

menkuller yedi ayrı değer grubunda sınıflanacak; en değerli mülkler sınıfında yer alan bir hane, en değersizler sınıfında yer alana göre yaklaşık ikibuçuk kat daha fazla vergi ödeyecektir. Düşük gelirlilere, %100'e dek varan oranlarda vergi iadesi yapılacaktır. Baş Vergisi'ndeki gibi %20 oranında bir asgari katkı, bu vergi için öngörülmemiştir.¹³⁷

1992 yılı Şubat ayında İngiltere'de yeniden hükümet aleyhtarı toplantı ve gösteriler başladı. Zira Baş Vergisi'ni ödememiş olan binlerce yurttaş aleyhindeki davalar görülmeye başlamıştı.¹³⁸

Nisan 1992 genel seçimlerinde ise beklenmedik bir çelişki ortaya çıktı. Seçimlerden önce yapılan kamuoyu yoklamaları Muhafazakâr Parti'nin yenilgisini öngörüyordu. Oysa Parti, seçimleri çoğunlukla kazandı. Bu beklenmedik zaferde iki etkenin varlığı kabul edilebilir: Öncelikle, son bir iki yıl içinde sosyalizmin siyasî platformda etkisini yitirmesi, sosyalist yönelimli İşçi Partisi'nin popülaritesini olumsuz yönde etkilemiş olabilir. Ayrıca, Major Hükümeti'nin Baş Vergisi uygulamasından vazgeçme kararı da bu vergiye tepki olarak kayma istidadı gösteren oyların yeniden Muhafazakâr Parti'ye dönmesini sağlamış olabilir.

Yukarıdaki son iki paragrafta, vergilemeye karşı kolektif tepkilerin iki somut örneğini ele aldık. Her iki olay da, XX. yüzyılın son yarısında Avrupa'nın iki parlâmenter sisteminde yer almıştır. Ancak aralarında önemli farklar mevcuttur. Poujade Hareketi, sosyolojik açıdan taşralı alt-orta sınıf kökenli, bir liderle özdeşleşen ve giderek siyasî nitelik alıp partileşen bir harekettir. Ancak; uzun süren, yer yer şiddetli bir görünüm alan bu hareket, siyasallaştıktan sonra sağa kaymış, başlangıçtaki malî amacının çok ötesine geçen temaları da savunur olmuş ve ülkenin genel siyasal olayları içinde eriyip gitmiştir.

¹³⁷Foreign and Commonwealth Office, Local Government in Britain, No.12-91, s.21.

¹³⁸24.2.1992 tarihinde TRT Kurumu Televizyon İkinci Kanal Haber Bülteni'nde de bu toplantılardan görüntülere yer verilmiştir. Göstericiler "Muhafazakârların Baş Vergisi'ni kaldırın" yazılı pankartlar taşımaktaydı.

Baş Vergisi olayında ise, yine kollektif vergi reddi söz konusudur ama burada, Poujade olayında olduğu gibi çeşitli vergiler ve idarî işlemler değil, bir tek vergi reddedilmiştir. Ayrıca, bir lider etrafında örgütlenen siyasal bir hareket görülmemiştir. Tepki veren göstericiler, basın ve parlâmentodan da destek görmüşlerdir. Vergiyi getiren Muhafazakâr Parti Hükûmeti olduğu halde kısa süre içinde aynı partiden vergide değişiklik önerileri gelmiştir. Yönetim verginin yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra üç yıl içinde vergiyi tümüyle kaldırmayı da kabul etmiştir. Buna rağmen Baş Vergisi sorunu Margaret Thatcher'ın uzun süren parti başkanlığı ve başbakanlık görevlerinin noktalanmasında önemli bir rol oynamıştır. Poujade Hareketi'nin ise, aynı dönem Fransız siyasal yaşamı üzerinde bu kadar etkin olduğunu gösteren bir veri yoktur. Ayrıca Poujadistler, malî talepleri çok daha kapsamlı olduğu için Baş Vergisi olayında olduğu gibi kesin ve somut bir sonuç alamamışlardır.

Poujade Hareketi'nde vergi denetimi ve toplanması şiddetle engellenirken, Baş Vergisi olayında kitlesel gösteriler ve kimi bireylerin tahakkuk eden vergiyi ödememesi dışında bir tepki görülmemiştir. Kuşkusuz, verginin geri çekilmesine yalnızca gördüğü tepkilerin neden olduğunu iddia etmek güçtür. Bilindiği gibi, Baş Vergisi Thatcher yönetimince benimsenen arz yanlı iktisat yaklaşımının makbul saydığı vergilerden biridir.¹³⁹ Bundan geri dönülmesi, salt yurttaş tepkileriyle değil, kısmen de bu iktisadî yaklaşımın yeniden gözden geçirilmesi ve yumuşatılmak istenmesiyle ilgili olabilir. Ayrıca, Baş Vergisi'nin toplanma masraflarının yüksekliği de bu vergiden vazgeçilmesinde bir rol oynamış olabilir.

¹³⁹Arz yanlı iktisat (supply-side economics) 1970'li yıllarda, M. Friedman'ın öncülüğünde Keynezyen görüşe karşı ortaya atılmıştır. 1973 sonrasındaki petrol krizinin yanı sıra, aynı anda ortaya çıkan enflasyon ve durgunluk - ki beraberinde işsizliği de getirmiştir - karşısında Keynezyen önerilerin etkili olamaması, arza dayalı iktisat görüşünün benimsenip yaygınlaşmasına neden olmuştur. Aslında bir tür klâsiklerin görüşlerine dönüş niteliğindeki bu politikada, devletin faaliyet alanının küçültülmesi, dolayısıyla kamu harcamalarının ve vergilerin azaltılması ve devletin klâsik görevlerini - dış ve iç güvenlik, adalet v.b. - yapmakla yetinip, diğer tüm faaliyetleri piyasaya bırakması önerilmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde yükümlülerin vergilemeye karşı tepkileri incelenirken tutum, tepki, davranış, ahlâk, pedagoji gibi psikolojik içerikli kavramlar sıkça kullanılmıştır. Bundan sonraki bölümde, malî davranışı inceleyen malî psikoloji yaklaşımı ve yukarıdaki kavramlar daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmaya çalışılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AHLÂKÎ VE TOPLUMSAL BİR SORUN OLARAK VERGİ KAÇAKÇILIĞI

Son yıllarda, gerek malî kararları alan merciler, gerekse sosyal bilimciler, vergi kaçakçılığını kamu gelirlerinin düzeyini ciddi olarak tehdit eden ve vergilemenin adalet ve gelirin yeniden dağılımı amaçlarını zedeleyen bir davranışsal sorun olarak görmekte ve bu sorunun kültürler arası niteliğine işaret etmektedirler. Eğer sosyal bilimlerin vergi kaçakçılığı davranışının kavranmasına bir katkısı olacaksa, bu katkı, bireysel düzeyde vergi kaçakçılığını ölçmek için kesin yöntemler geliştirmek, bu davranışla bağlantılı değişkenleri saptamak ve açıklayıcı modeller kurmak biçiminde olmalıdır¹.

Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde de değinildiği gibi, vergi kaçakçılığı bir yönüyle de ahlâkî ve toplumsal bir sorundur. Bu şekilde nitelendiğinde bu olgu, iktisat ya da hukuk kadar sosyoloji ve psikolojinin de ilgi alanlarına girmektedir. Bu bölümde, vergi kaçakçılığına sosyal bilimsel açıdan nasıl yaklaşılabileceğini irdeleyeceğiz. Böyle bir irdeleme için, öncelikle psikolojik ve sosyolojik açıdan ahlâkın ne şekilde ele alındığını açıklığa kavuşturmakta yarar görmekteyiz. Bu amaçla, toplumların onayladığı ve değer verdiği davranışların öğrenilmesi; bu davranışlardan sapmanın hangi koşullarda ortaya çıktığı ve sapmaya karşı geliştirilecek önlemler

---

¹Russel H. Weifel, Dick J. Hessing ve Henk Elffers, "Tax Evasion Research: A Critical Appraisal and Theoretical Model", Journal of Economic Psychology, 8 (1987), s.215.

konusundaki teorik yaklaşımları kısaca gözden geçirmek istiyoruz. Bu açıklamalarımızın ışığı altında da mali psikoloji açısından vergi ahlâkı ve vergi kaçakçılığı konularını tartışmaya çalışacağız.

4.1. Ahlâkın Sosyal Bilimsel Tanımı

Her toplum belirli tutum ve davranışları erdem olarak sınıflandırır ve bunları üyelerine ulaşılması gerekli değerler olarak tanır. Erdemli davranış; toplumun benimsediği dinin, siyasal ideolojinin ya da gelenek ve göreneklerin önerdiği bir davranıştır. Hemen her toplumda din ve gelenekle bağlantılı, dolayısıyla kuşaklardan beri değerini yitirmemiş erdemli davranışların yanında, yaşanan dönemin siyasal, ekonomik ve kültürel koşullarının dayattığı, yeni formüle edilmiş erdemler de vardır (Örneğin, ciddi bir yapısal reform yaşayan toplumlar, yeni yapılanmanın gerektirdiği çeşitli konumları ve davranış biçimlerini çok kısa sürede "erdem" kategorisine dahil ederler).

Erdemli sayılan davranışların içeriğine bakıldığında, bunların büyük ölçüde toplumu birarada tutmaya ve toplumsal düzeni korumaya yönelik olduğu görülür. Dürüstlük, dayanışma, hoşgörü gibi ilkeler hemen her toplumda erdemli davranış kapsamındadır. Bir başka deyişle toplum, kendi bütünlüğüne ve varlığına zarar verecek somut davranışları suç ilân edip yasal yaptırımlar getirirken, yine kendi varlığı için gerekli, ancak yasal yaptırımlarla sağlanamayacak davranış ve tutumları da yücelterek, üyeleri için ulaşılacak birer amaca dönüştürmektedir.

Çağdaş sosyal bilimde ahlâk, felsefi ya da teolojik bir kavram olarak değil, toplumun erdemli saydığı davranışların benimsenmesi anlamında ele alınır. Ahlâk, tıpkı beden hareketleri ve zihinsel faaliyetler gibi insanın gelişim süreci içinde yavaş yavaş gelişen bir

işlevdir ve birinci amacı sosyal çevreye uyum sağlamaktır. Bu çerçevede, ahlâkî gelişim, sosyalleşme sürecinin bir ürünüdür.

4.1.1. Sosyalleşme

Sosyalleşme, bireyin sosyal yaşam için gerekli beceri ve davranışları edinme sürecidir.² Çocuğun içinde büyüdüğü kültürel yapı, ona temel bilgiler, değerler ve beklentileri aktarır. Çocuğun kalıtımsal potansiyeli de, sunulan bilgi ve becerileri ne ölçüde benimseyebileceğini belirler. Sosyalleşme, birincil ve ikincil sosyalleşme olarak, iki aşamada gerçekleşir.

Birincil sosyalleşme, doğumla birlikte başlar, aile çevresinde sürer ve özellikle yaşamın ilk yıllarında çok etkin olur. Terk edilen, sosyal yaşamdan yalıtılmış olarak yaşayan çocuklar üzerinde yapılan incelemeler, sosyal temas, ilgi ve bakımdan yoksun kalmanın "insana özgü" sayılan pek çok basit davranışın gelişmesine fırsat vermediğini göstermiştir. Birincil sosyalleşme sürecinde, çocuğa dili ve cinsel kimliği öğretilir; çok genel bir iyi/kötü ayırımı aktarılır ve çocuk çevresindeki yetişkinlerin davranışlarını bilinçsizce izleyerek öğrenir. Bu süreç, kişiliğin ve temel ahlâkın oluşmasında çok önemlidir. Psikolojide değişik okullar, kişiliğin hangi yaşa kadar geliştiği ya da sosyal davranışların hangi mekanizmayla öğrenildiği gibi konularda farklı önermeler getirmekle birlikte, yaşamın ilk yıllarındaki bu öğrenme sürecinin önemi konusunda fikir birliği içindedir.

İkincil sosyalleşme ise, çeşitli toplumsal kurumlar ve gruplar içinde ve yaşam boyu süren bir öğrenme sürecidir. Bu süreçte birey, üstendiği farklı sosyal rollerin³ gereklerini ve içinde yer aldığı kurum ve grupların kurallarını öğrenir. Her rol bir yeniden sosyalleşmeyi

²Robert Perrucci ve Dean D. Knudsen, a.g.e., s.146.

³Bkz. paragraf 4.1.2.

gerektirdiği için, bu süreç, çocuk ailesi dışında herhangi bir sosyal gruba (okul gibi) ilk kez katıldığında başlar ve bütün yaşamını kapsar.

Toplum açısından sosyalleşme, kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması ve bireylerin toplumsal yaşamı mümkün kılan normları öğrenmesi anlamına gelir. Başarısız sosyalleşmenin ürünleri, sapkın, yani toplumun beklentilerine uymayan davranışlardır.⁴

Sosyalleşme, bir toplumun tüm kültürünün yeni kuşaklara aktarımını içerdiğinden, iktisadî bir boyutu da vardır. İktisadî konular hakkındaki bilgilerin, değer ve tutumların, çocukluk çağında eğitime ve zihinsel gelişmeye paralel bir gelişim gösterdiği araştırmalarla saptanmıştır.⁵ Dolayısıyla, yetişkin yaşta kişilerin vergileme konusundaki davranışlarını belirleyecek vergi zihniyetinin temelleri de, sosyalleşme sürecinde atılmaktadır.

Ahlâkî davranışın toplum tarafından belirlenen doğrulara (normlar) uygun davranış olduğunu göstermeye çalıştık. Şimdi, norm kavramına kısaca açıklık getirmek istiyoruz.

4.1.2. Toplumsal Normlar

Normlar, bireyin toplum içinde yaşantısını sürdürürken uymak zorunda olduğu kural ve beklentilerdir. Bazı normlar belli davranış biçimlerini zorunlu kılan ya da yasaklayan niteliktedir. İkinci bir grup normlar ise, belli bir toplumsal eylemin ne şekilde yapılacağını tanımlayan niteliktedir. Örneğın, kimi kültürlerde içki içmeyi yasaklayan normlar mevcuttur. Kimi kültürlerde ise, içki içilebileceği kabul edilmiştir; ancak içmenin adabını belirleyen normlar vardır.⁶

⁴Barlas Tolun, Toplum Bilimlere Giriş, Gazi Üniversitesi Yay., No.49, Ankara, 1985, ss.241-243.

⁵ Bkz. paragraf 4.5.

⁶Theodore Caplow, Elementary Sociology, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1971, s.21.

Toplumsal normlar belirli değer yargıları üzerinde temellenmiştir. Bu değerler, kişilere doğru ve yanlış ayırdetmede yol gösteren soyut ölçüler ya da standartlardır.⁷ Değerler, sosyalleşmeyle bir kuşaktan diğer kuşağa aktarılabilirdiği gibi, farklı kültürlerle temas sonucu da elde edilebilir. Ayrıca, her insanın yaşadığı kültürel çerçeveden bağımsız, bireysel değerleri olabilir ve bu değerler yaşanan ortamın genel geçer değerleriyle çatışabilir.

Değerler ancak bir sosyal normda ifade edildiklerinde toplumsal bir yaptırım gücüne sahip olurlar. Bunun dışında, her bireye kendi vicdanı belli özel değerleri dayatır.

Normların benimsenmesinde birincil (aile içindeki) sosyalleşmenin önemini psikologlar vurgulamıştır. Sosyal psikoloji ve sosyolojide ise bireylerin çeşitli davranış normlarını ne şekilde benimsediklerini açıklamaya çalışan farklı teorik yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlar özellikle ikincil sosyalleşme, yani bireyin belirli grupların, kurumların ve toplumsal rollerin normlarını öğrenme süreci üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu yaklaşımlardan konumuz için uygun başlıca iki tanesini şöylece özetleyebiliriz:

(A) Rol Teorisi

Rol teorisi⁸, bireylerin toplumsal yaşam içinde farklı "roller" üstlendiklerini ve bu rollerin gerektirdiği davranış kalıplarının da toplumsal olarak belirlendiğini ve "aktörlere" öğretilendiğini kabul eder. Buna göre, her insan, yaşamının değişik alanlarında bir çok farklı rolü birarada sürdürür. Bu çerçevede, ikincil sosyalleşme, büyük ölçüde rol kalıpları ve beklentilerinin öğrenilmesinden ibarettir (öğrenci rolü, memur rolü, işveren rolü v.b.). Bireyin üstlendiği bir rolün gerektirdiği

⁷a.g.e., s.20.

⁸S. Frank Miyamoto, "The Impact on Research of Different Conceptions of Role", *The Sociology of Personality*, ed. Stephan P. Spitzer, Van Nostrand Reinhold Co., New York, 1969, ss.111-113.

davranışları göstermemesi, sapkınlık sayılır. Dolayısıyla, sapkın davranışın göreliliği iyice belirgindir. Örneğin, anne rolündeyken çocuğunuza karşı göstermeniz meşrû olan kimi davranışlar, öğretmen rolüne uygun değildir. Ya da savaşan asker rolünde ateşli silahları canlı hedeflere çevirebilirsiniz; fakat barış ve sivil yaşam içindeki rolünüze geri döndüğünüzde bu davranış suç sayılır.

Rol teorisine göre, her insanın temel bir kişiliği vardır. Ancak, farklı roller gereği farklı çehreler göstermesi ve o rollerinde tanıştığı kişiler tarafından farklı algılanması kaçınılmazdır.

(B) Referans Grubu Teorisi

Referans grubu teorisine⁹ göre, bireyler toplum içinde çeşitli gruplarla özdeşleşirler ve davranışlarını o grupların değerleri ve normlarına göre belirlerler. Referans grubu, insanın gerçekten dahil olduğu bir grup olabileceği gibi, zamanla içinde yer almayı umduğu, özlediği bir grup da olabilir. Her bireyin birkaç farklı referans grubu vardır. Bunların kimi somut ve küçüktür ve birey, bu grupların üyeleriyle birincil (yüzyüze) ilişkiler içindedir (örneğin aile, arkadaş grubu, dernek). Kimi referans grupları ise geniş ve daha soyuttur ("üniversite öğrencileri", "X Partisi üye ve sempatizanları", "Türkiye Cumhuriyeti öğretmenleri", "orta sınıf" gibi). Referans grupları yerel ("Kadıköy yakasında işleyen dolmuş şöförleri"), ulusal ("Türk üniversite gençliği"), uluslararası ("tüm çevreciler") nitelikte de olabilir.

Referans grubunun özelliği, bireyin belirli durumlar karşısında alacağı tavrı büyük ölçüde bu grupların normlarına ve beklentilerine göre saptamasıdır.¹⁰ Dolayısıyla, referans grubu kuramı da kişinin uyması gereken normların göreliliğini ortaya koymaktadır.

⁹Tomatsu Shibutani, "Reference Groups as Perspectives", The Sociology of Personality, ed. Stephan P. Spitzer, Van Nostrand Reinhold Co., New York, 1969, ss.124-137.

¹⁰Kuşkusuz, burada bilgi akışı çok önemlidir. Kimi referans gruplarımızın norm ve beklentilerini gerçekten iyi biliriz (örneğin aile, yakın arkadaş grubu). Daha geniş ve soyut nitelikteki grupların norm ve beklentilerini ise yanlış ya da eksik bilmemiz mümkündür. Ayrıca, kimi referans gruplarının belli konularda normları olmayabilir, ya

Yukarıdaki yaklaşımlarda ortak nokta, sosyal ilişkiler içindeki bireyin -psikolojik anlamda- kişiliğinin pek önemli olmamasıdır. Sosyolog "kişiliği" reddetmez; yalnızca bu olgu onun ilgi alanının dışındadır ve toplumsal yaşam içindeki davranışların analizinde onu temel birim olarak kabul etmez. Her iki yaklaşımda da kişiliğin yapısından ziyade, şu veya bu biçimde öğrenilmiş toplumsal normlara uyma gayreti belirleyicidir. Bu gayretin gösterilmemesi ise sapkın davranışı ortaya çıkarır. Psikolojik açıdan ise, kişilik değişkeni toplumsal ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır.

Aşağıda sırasıyla psikolojik açıdan ahlâkî gelişim ve bununla bağlantılı sorunları; sosyolojik açıdan ise sapkınlık kavramını ele alacağız. Zira, sosyoloji, kişilik gelişimi konusu üzerinde durmadığı için toplumun varlığı açısından gerekli saydığı ahlâkî davranışın öğrenilmesi sürecine de eğilmemiştir. Sosyolojiyi asıl ilgilendiren; ahlâk dışı (sapkın) davranışlar, bunların hangi dönemde toplumun hangi kesimlerinde ve hangi başka sosyolojik olgularla bağlantılı olarak ortaya çıktığı ve nasıl kontrol altına alınabileceğidir.

4.2. Ahlâkî Gelişim Konusunda Psikolojik Yaklaşımlar

Psikolojide farklı okullar, ahlâkî gelişmeyi farklı biçimlerde açıklamışlardır. Ancak bu yaklaşımlar, temelde ahlâkî somut davranışlarla tanımladıkları halde, çağlar boyunca çeşitli dinler ve felsefe okullarının bağlı kaldığı üç farklı anlayışı çıkış noktası olarak almışlardır:

---

da kendi aralarında norm çatışması yaşıyor olabilirler. Örneğin genel seçimlerde oy verirken "Türk orta sınıflarının" ya da "üniversite gençliğinin" beklentileri doğrultusunda oy vermemiz mümkün değildir. Zira, böyle tek tip bir beklenti muhtemelen yoktur. Olsa bile, bireyin bunu saptaması olanaksızdır.

(A) İlk günah kavramı : Büyük tek tanrılı dinlerin her birinde, insanın ilk günahı kavram olarak mevcuttur. Bu yaklaşımda insan denetlenmesi, terbiye edilmesi gerekli bir varlıktır ve hayatını günaha karşı mücadele içinde geçirecektir. Bu "suça eğilimli insan" nosyonu, psiko-analitik yaklaşımda belirgindir.¹¹ Psikanaliz, temelde toplumsal yaşama uyumsuz güdülerle doğan insanın, çevre etkileriyle gelişen soyut şahsiyet yapılarıyla kendi kendisini denetleme çabasının kuramıdır. Bu çaba başarıya ulaşamadığında (hangi şahsiyet yapısının yenik düştüğüne bağlı olarak) ortaya ya psikiatrik hastalıklar ya da anti-sosyal (ahlâksız/erdemsiz/sapkın) davranışlar çıkar. Ancak, kurama göre hastalıkların tedavisi mümkün iken, anti-sosyal davranışın tedavisi mümkün değildir.

(B) "Melek insan" kavramı: Rousseau'dan başlayarak tüm hümanistler insanın temelde iyi ve erdemli olduğuna, doğal gelişimi

¹¹Psikanalize göre her insan, temel biyolojik dürtülerinin bir toplamından ibaret olan bir kişilik ögesiyle dünyaya gelir: "İd" (Latince O) yeni doğan bebeğin temel ihtiyaçlarını ifade edebilmesi ve doyurabilmesi id'in içgüdüsel yönelimi sayesinde mümkündür. Ancak, tek başına id, insanın toplumsal yaşamını mümkün kılmaz. Aksine, toplum ve kültür, id'in baskı altına alınması, içgüdüsel enerjinin büyük ölçüde yücetilmesi ya da dönüştürülmesiyle ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, ancak doğal düzene uyumlu olan id, toplumsal düzen içinde denetlenmeye ve kısıtlanmaya muhtaçtır. Sosyalleşme süreci, insan kişiliğine evrensel nitelikteki id'in yanında biri toplumsal/kültürel diğeri bireysel nitelikte iki yapı daha kazandırır: Süper ego ("üst ben") aile başta olmak üzere sosyal çevreden öğrenilen doğru-yanlış, haklı-haksız, meşru-yasak kavramları sosyal normlar ve kuralların toplamıdır. Ego ("ben") ise kişiliğin özüdür ve temel işlevlerinden biri id'in içgüdüsel talepleriyle süper ego'nun koyduğu ahlâki-toplumsal kuralları sağlıklı bir biçimde dengelemek, hiç esnek olmayan bu iki yapı arasında uzlaşma yaratarak, organizmanın hem topluma hem de kendi biyolojik doğasına uyumlu yaşamasını sağlamaktır. Bu kuramsal çerçevede, insanın hem ruhsal hem de ahlâki gelişimi, süper ego ve ego'nun gelişimleriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla, ahlâki davranışın ortaya çıkmasında esas olan, birincil sosyalleşmedir. Aile ve yakın çevrenin etkisiyle fazla katı ve baskın gelişen bir süper ego, ego'yu kendi doğal gereksinimlerini karşılamaktan aciz bırakabilir, sağlıklı savunmalara başvurmasına, hastalanmasına yol açabilir. Süper ego'nun yeterince gelişmediği durumlarda ise, id'in ego'yu hükmü altına alarak, toplumsal kuralları hiçe sayan, anti-sosyal davranışlara yöneltmesi mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sigmund Freud, *New Introductory Lectures on Psychoanalysis*, çev. ve ed. James Stachey, Penguin Books, England, 1973, ss.88-112; Otto Fenichel, *The Psychoanalytic Theory of Neurosis*, W. W. Norton Co. Inc., New York, 1972, ss.33-115; Gökçe Cansever, *İçimdeki Ben*, Der Yay., İstanbul, 1981, ss.113-240; Sigmund Freud, *Das Unbehagen in der Kultur*, Fischer Verlag, Frankfurt a.M., 1977, ss.63-129.

engellenmezse, yapıcı ve olumlu bir kişilik haline geleceğine inanmışlardır. Çağdaş sosyal bilimcilerin bir bölümü (örneğin Gestalt Okulu, Varoluşçu Psikologlar, Bilişsel Gelişme Okulu)¹² benzer bir çıkış noktasıyla, her insanın temelde doğruya bütünselliğe, evrensel erdemlere yönelimli olduğunu, ancak gelişimi engellenirse, doğasına uygun davranışlar yerine sapkın ve hastalıklı davranışlar edineceğini savunurlar. Bu yaklaşımlara göre, insan hangi suça yönelirse yönelsin, toplumsal çevrenin yardımıyla yeniden doğru ve erdemli davranışlara dönmesi mümkündür.

(C) Tabula Rasa kavramı: Düşünür J.Locke tarafından ortaya atılan bu kavram, insan zihninin doğuştan boş bir kağıt gibi olduğunu, sosyal çevrenin etkileriyle bu boş sayfanın doldurulduğunu yani kişiliğin ahlâkın ve inançların oluştuğunu ileri sürer. Çağdaş öğrenmeci ve davranışçı okullar da¹³ insanı gerek zihinsel ve gerekse ahlâkî gelişim açısından bu şekilde ele alırlar. Değişik öğrenme kuramları öğrenmenin mekanizmasını farklı biçimlerde tarif etmişse de, tümünde ortak olan nokta, organizmanın davranışlarını öğrenmeyle elde ettiği, görünen davranışın arkasında herhangi bir kompleks psikolojik (ya da ahlâkî) süreç aramanın gereksiz olduğudur. Normal davranış gibi, patolojik (sapkın) davranışlar da öğrenme mahsulüdür. Dolayısıyla, sağlıklı ve erdemli davranışlar her yaşta, bir yeniden öğrenme süreciyle elde edilebilir.¹⁴

¹²Ayrıntılı bilgi için bkz. Calvin S. Hall ve Gardner Lindzey, *Theories of Personality*, John Wiley and Sons Inc., New York, 1957, ss.552-580; C. H. Patterson, Harper and Row Publishers, New York, 1973, ss.344-377.

¹³Ayrıntılı bilgi için bkz. Ernest R. Hilgard ve Gordon H. Bower, *Theories of Learning*, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1975.

¹⁴Ahlâkî gelişme konusunda davranışçı yaklaşımın tipik bir örneği, edimsel (operant) koşullanma yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, insan organizması, rastgele girdiği davranışlardan ödüllendirilenlere karşı olumlu şartlanır (yani bunları benimser ve tekrarlar), ödüllendirilmeyenlere (ya da cezalandırılanlara) karşı ise olumsuz şartlanır (yani bunlardan vazgeçer). İnsanın repertuarındaki her davranış böyle bir öğrenme ürünüdür. Kuşkusuz bu yaklaşımda davranışları güdüleyen soyut bir mekanizma olarak "kişilik", önemli değildir. Önemli olan, insanın yetiştiği çevre tarafından ceza ve ödüllerle koşullandırıldığı davranış biçimleridir. Çevre ahlâksızsa, insan da ahlâksızlığı öğrenir. Ya da çevrede insan yavrusunu sistemli bir biçimde koşullandıracak kişiler

Yukarıda kabaca özetlenmeye çalışılan yaklaşımların tümünde ortak nokta, ahlâklı davranışın henüz çocukluk döneminde, yakın çevre ile, özellikle de anne baba ile iletişim içinde edinildiği ilkesidir. Çevrenin çocuğa aktardığı erdemli davranış kalıpları ise, içinde yaşanan çağın, maddî ve sosyo-kültürel ortamın dayattığı kural ve değerlere göre biçimlenir. Ahlâk, bu referans çerçevesi içinde toplumsal/kültürel bir üründür. Dolayısıyla, genelde toplumsal yaşam için yararlı olmaları nedeniyle kültürlerarası nitelik kazanan değerler bir yana, ahlâk görecelidir ve bir toplumun ya da bir çağın bakış açısıyla bir başka toplumu ya da çağı ahlâkî açıdan yargılamak pek anlamlı değildir. Ayrıca, ahlâkı toplumsal bir ürün olarak tanımlayan sosyal bilimci - düşünür ve teologdan farklı olarak - yargılarında belirli bir esneklik payı bırakır. Örneğin, demokratik bir toplum için ahlâkî davranışın dört temel niteliği belirlenirken, ahlâklı bireyin kurallara mantıklı sınırlar dahilinde uyduğu; otoriteyi rasyonel, olumlu ve adil bulduğu ölçüde benimsediği belirtilmiştir.¹⁵

Yukarıdaki açıklamalarımız, psikolojide ahlâklı davranışın üç farklı biçimde ele alındığını, her üç yaklaşımın da ahlâk dışı davranışların ıslahı konusunda farklı önerilere sahip olduğunu göstermektedir. Aşağıda, ahlâkı sosyo-kültürel normlara uyma

---

yoksa, ahlâkî gelişimi de gerçekleştiremez. Ancak daha sonra, yine öğrenme prensipleri çerçevesinde bir yeniden koşullamayla bu açığın kapatılması ve doğru davranışların yerleştirilmesi teorik olarak mümkündür.

Yine öğrenmeci ve Tabula Rasa çıkışlı bir diğer yaklaşım da sosyal öğrenme yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, öğrenmenin temel mekanizması koşullanma değil, model alma ve özdeşleşmedir. İnsan yavrusu, çevresindeki yetişkinlerle bilinçsizce özdeşleşerek onların davranışlarını izler ve taklit eder. Böylece hem pratik hem de ahlâkî davranış kalıpları bir kuşaktan diğerine aktarılır. Kuşkusuz, modellerin ahlâkî açıdan gelişmemiş ya da çevrelerinde model alacakları, kendileriyle sürekli iletişim halinde olan yetişkinler bulunmayan çocuklar, erdemli davranışları öğrenemez. Bu yaklaşımda da sapkın davranışın rehabilitasyonu doğru modellere özendirme yoluyla mümkündür. Bkz. C. H. Patterson, a.g.e., ss.89-124; C. S. Hall ve G. Lindzey, a.g.e., ss.417-475.

¹⁵Boyd R. McCandless ve Ellis D. Evans, Children and Youth, Psychosocial Development, The Dreiden Press, Illinois, 1973, s.268.

bağlamında ele alan ve normdan sapkın davranışları birer toplumsal sorun olarak kabul eden sosyolojik yaklaşıma açıklık getirmeye çalışacağız.

4.3. Sosyolojik Açıdan Sapkınlık

Sosyoloji literatüründe suç (crime, delinquency) ve sapkınlık (deviance) kavramları sıklıkla birarada ve anlamdaş olarak kullanılır. Aslında, yasal anlamda "suç" olan ve cezayı gerektiren davranışlarla (örneğin vergi kaçakçılığı) yasal cezası olmayan, ancak çevrenin yaptırımlarıyla denetim altında tutulmaya çalışılan sapkın davranışları birbirinden ayırmak gerekir. Zira, birinciler için caydırıcılığı adalet mekanizması aracılığıyla sağlamak mümkün olduğu halde, ikinciler için ancak eğitim ve çevre baskısıyla çözüm aranabilmektedir. Dolayısıyla, kriminal anlamda "suç", sapkın davranışların sadece bir kategorisidir. En sade tanımıyla sapkınlık, toplumsal normları çiğneyen ve bu normların benimsenmesi ve sürekliliğini sağlamakla görevli toplumsal kurumlar (aile, eğitim, yargı organları, sağlık kurumları v.b.) tarafından cezalandırıcı ya da düzeltici tedbirlerle karşılanan davranış biçimlerini kapsar.¹⁶

Sapkınlık bir toplumsal sorundur. Ancak, toplumsal sorunların zamana ve ortama göreli niteliğine karşın, sapkınlık daha objektif niteliktedir: Bir sosyal sistemin yasalar, kurallar ya da göreneklerde kodladığı bir normu çiğneyen her davranış, sapkınlıktır ve bunu ampirik olarak gözlemek mümkündür. Bu nedenle de sapkın davranış perspektifi, kimi toplumsal sorunların incelenmesinde çok kullanışlıdır. Yoksulluk ya da etnik çatışma gibi karmaşık ve çok yönlü toplumsal sorunlar için yeterli bir yaklaşım biçimi olmamasına karşın, sadece ciddi bir norm çiğneme hadisesi olan malî suçları ve kişilerin malî

---

¹⁶T. Caplow, a.g.e., s.526.

kurallar karşısındaki tutumlarını konu alan bu çalışma için uygun bir kuramsal çerçeve oluşturabilir.

Sapkın kişileri "yeniden sosyalleştirerek" onlara toplumsal açıdan daha makbul davranış biçimleri aşılama, sapkınlık oranlarını azaltmak için başlıca çaredir.¹⁷ Bu noktayı vurgulamamızın nedeni bir vergi pedagojisinin önemine inanmamızdır. Ancak bu pedagoji yalnızca örgün değil, yaygın nitelikte de olmalıdır ve toplumsal plandaki kötü örneklerin ortadan kaldırılmasını da kapsamalıdır.¹⁸

Aşağıda, suçlu davranışının sosyolojide nasıl sınıflandırıldığını ve buna ilişkin önerileri açıklamaya çalışacağız. Suç, ya bir eylemin gerçekleştirilmesi ya da bir eylemi ihmal etmektir. Her iki durumda da, yasal ceza söz konusudur. Kuşkusuz, sosyal yaşam içinde çiğnenen her kural, ceza yasaları kapsamına girmez. Öte yandan, tüm sosyal kurallar gibi, ceza yasaları da yaşanan ortama ve çağa göre formüle edilmiştir. Başka bir deyişle, bu yasalar topluma egemen olan değerleri ve toplum içindeki güç ilişkilerini yansıtır niteliktedir.

Çeşitli ülkelerde yapılan çalışmalar, suç oranlarının alt sosyo-ekonomik gruplarda daha yoğun olduğunu göstermiştir. Ancak, bu verilerden hareketle suçlu davranışı bu gruplara mal etmek hatalı olabilir. Üst sınıflar arasında gerçekleşen ve çok daha büyük kaynakların el değiştirmesine neden olan suçlar, yeterince kaydedilip cezalandırılmıyor olabilir.¹⁹

Suçlu davranışın önemli bir özelliği, her zaman belirli bir kişilik sendromuyla birarada bulunmamasıdır: Profesyonel bir hırsız, özel yaşamında toplumsal kurallarla son derece uyumlu olabilir. Bu da, suçun ve suçlunun teşhisini zorlaştırır. Suçlu davranışın kişinin

---

¹⁷J. Julian, a.g.e., ss.167-173.

¹⁸Bkz. paragraf 4.5.

¹⁹J. Julian, a.g.e., s.139.

yaşamının ne kadarını kapsadığı, ya da suç işleyen kişinin kendisini bu davranışla ne ölçüde özdeşleştirdiği, suçlunun teşhisi açısından önemli sayılır.

4.3.1. Suçlu Davranışın Sosyolojik Açıklaması

Sosyolojide, suç olgusunu ortaya çıkartan koşullara ilişkin pek çok teorik önerme vardır. Örneğin, Durkheim sosyolojisinde, yüksek suç oranları hemen daima hızlı ekonomik gelişme ve sosyal değişimin ürünüdür. Bu tecrübeyi yaşayan toplumlarda eski değerlerin çözülmüş, yenilerinin ise yerleşmemiş olması suçlu davranışın temel nedeni olarak gösterilir.²⁰

Suç ile kültürel heterojenite arasında bağlantı kuranlar da vardır.²¹ Bunlar, İngiliz ve Japon toplumları gibi kültürleri fazlasıyla homojen olan toplumlarda suç oranlarının, ABD gibi heterojen kültürlü toplumlara kıyasla çok düşük olmasına dikkati çekerler. Öte yandan, suçlu davranışı sosyo-ekonomik sınıf, etnik grup, nüfusun yaşı v.b. sosyolojik olgularla bağlantılandırmaya çalışan kuramlar vardır. Bir yaklaşıma göre suç, alt sosyo-ekonomik sınıfların kültürünün bir bölümüdür.²² Toplum kaynaklarından tatminkâr bir pay alamayan bu sınıflar, egemen sistemin kurallarını çiğneyen davranışları yüceltebilir ve suça yönelik kişileri lider konumuna getirerek, onlar aracılığıyla düzenden tavizler almaya çalışabilirler.

Suçlu davranışı açıklamaya yönelik popüler bir kuram da R.K.Merton'ın Anomi Kuramı'dır.²³ Bu kurama göre, her toplumun

²⁰Anthony Giddens, Durkheim, Fontana/Collins, Glasgow, 1978, ss.28-33.

²¹J. Julian, a.g.e., s.155.

²²"Suçlu alt kültürler" kavramı için bkz. a.g.e., ss.161-165.

²³Robert K. Merton, "Anomie and Social Structure", Modern Sociology, ed. Peter E. Worsley, Penguin Books, England, 1978, ss.615-622.

onayladığı amaçlar vardır ve toplum bu amaçlara ulaşmak için izlenebilecek meşrû yolları da tarif etmiştir. Eğer toplumun belirli bir kesimi bu amaç ve normları benimsiyor, fakat bunlara ulaşmak için izlenmesi gerekli yolları izleme imkânından mahrum bulunuyorsa, bu kesimin toplumca onaylanmayan davranış biçimlerini seçmesi mümkündür. Suç da, bu yoldan ortaya çıkacaktır. Yazar, ABD toplumunu örnek göstererek, bu toplumun başat değerinin malî başarı, buna ulaşmak için tanımlanan meşrû yolun ise çalışkanlık ve üretkenlik olduğunu; ancak toplumsal yapı içinde olanak ve avantajlar eşitsiz dağıtıldığı için pek çok Amerikalının çalışkan ve üretken olsalar da başarıya kavuşamadıklarını belirtmiş ve bu çelişkiyi yaşayanların bir bölümünün toplumun suçlu kesimini oluşturduğunu ileri sürmüştür.

Merton, amaçlar ve araçlar arasındaki bu kopukluğa anomi adını vermiş ve her ulusun, hatta her ulus içindeki farklı alt kültürlerin anomiyi farklı ölçülerde yaşayacağını ve bu yaşantının da söz konusu toplulukların suç oranlarında yansıtacağını belirtmiştir.

Suçlu davranış konusunda çok geçerli bir diğer sosyolojik yaklaşım, E.H.Sutherland'ın Diferansiyel Bağlantı Kuramı (Differential Associations)'dır.²⁴ Bu kuram, suçlu davranışların büyük bir bölümünü açıklamada yararlı olduğu, özellikle de bizim çalışmamızın ağırlık noktasını oluşturan malî suçlara uyarlanabildiği için, burada kısaca tanıtmakta yarar görüyoruz.

Diferansiyel Bağlantı Kuramı, suçun ortaya çıktığı andaki ortam koşulları v.b. etkenler üzerinde yoğunlaşan diğer kuramların aksine, suçlunun yaşam öyküsüne eğilen ve onu bugünkü davranışına iten ilk etkileri saptamaya çalışan bir yaklaşımdır. Sutherland, sapkın bireylerin yaşam öykülerinde saptadığı ortak özelliklerden yola çıkarak, suçlu davranışın sosyal öğrenme yoluyla edinildiği temeline oturan kuramını oluşturmuştur. Bu yaklaşıma göre, suçlu davranış, önemli bir

²⁴J. Julian, a.g.e., s.142 ; R. Perucci ve D. D. Knudsen, a.g.e., ss.192-194.

bölümü aile, arkadaş çevresi, mahalle gibi küçük ve kapalı topluluklarda gerçekleşen bir öğrenme sürecinin ürünüdür. Bu öğrenme sürecinde kişiye hem suç işlemenin somut yöntemleri hem de suç işleme yönelimi ya da motivasyonu aktarılır. Bu yönelim, bireye toplumda mevcut yasal düzenlemeler hakkında öğretilenlerle bağlantılıdır: Toplumun bazı kesimleri sosyalleşme sürecinde yeni kuşaklara yasalar ve kuralları doğru, yararlı ve kaçınılmaz olarak tanıtır. Bazı kesimler ise yasa ve kuralları yanlış, haksız, sıkıcı ve kaçılması ya da çiğnenmesi gereken olgular olarak tanımlar ve yeni kuşaklara da bu tanımları işlerler. İşte ilişkileri büyük ölçüde bu kesimlerle kısıtlı kalmış bireylerin de yönelimi suçlu davranışlara doğru olacaktır. Başka bir deyişle, sosyalleşen insan çevresindeki kültürün değerlerini içselleştirdiği için, suça eğilimli bir kültürde yetişen birey de suça eğilimli olacaktır.

Daha sonraları bu kurama öğrenmeci yaklaşım açısından bir eklenti yapılmış ve suçlu davranışın içselleştirilmesinde, küçük yaştan itibaren bu tür davranışların çevre tarafından seçici bir biçimde ödüllendirilmesinin de etkili olduğu ileri sürülmüştür.²⁵

Diferansiyel Bağlantı Kuramı, psikolojide sapkın davranışı açıklamaya çalışan yaklaşımlarla büyük bir benzerlik göstermektedir. Sadece toplumsal ve kültürel etkenler üzerinde odaklaşan diğer sosyolojik kuramlar, benzer etkenlere maruz kalan kişilerin neden yalnız bir bölümünün suça yöneldiğine açıklık getirmemektedir. Bu kuram ise, kişiliği, suça yönelik kültürel etkenler ile somut suç arasında bir ara değişken gibi ele almaktadır. Aşağıda görüleceği gibi bu yaklaşım, referans grubu ilişkilerinden kuvvetle etkilenen vergi kaçakçılığı gibi meslekî suçların açıklanması için özellikle elverişli sayılmaktadır.

---

²⁵J. Julian, a.g.e., s.159.

4.3.2. Suçların Sınıflandırılması

Suçlar ve suçlular farklı özelliklerine ve yol açtıkları farklı sonuçlara göre dokuz kategoride sınıflandırılmıştır. ²⁶ Çalışmamızı ilgilendiren suç kategorisi meslekî [ya da "beyaz yakalı"] suçlardır. Bu kategoride, toplumun saygıdeğer yurttaşlar olarak gördüğü, uzman profesyoneller ve memurlar yer alır. Bunlar normal iş faaliyetinin bir parçası olarak yasaları çiğnerler, kendilerine ya da müşterilerine haksız kazanç sağlarlar. Örneğin borsada usulsüz bilgi satmak, zimmete para geçirmek, vergi kaçırmak ya da kaçırılmasına yardımcı olmak gibi...

Bu suçlar yalnızca firmalarda ya da malî kuruluşlarda değil sağlık, eğitim v.d. meslek gruplarında da ortaya çıkabilir. Hepsinin ortak özelliği, meslek sahibi kişinin, konumundan yararlanarak yasaları çiğnemesi ve haksız kazanç elde etmesidir. Meslek sahibi insanlar, toplumsal statüleri itibariyle, geleneksel suçlu stereotipine pek uymadıkları ve teknik becerilerinden yararlandıkları için, işledikleri suçların gözden kaçma olasılığı da çok yüksektir.

Bu tür suçların ortaya çıkışını açıklamada en kullanışlı görülen kuram, çalışmamızın bir önceki paragrafında tanımlanan Diferansiyel Bağlantı Kuramı'dır. Buna göre, meslekî suçlar, aynı tür suçları bir süredir işlemekte olanlarla temas sonucu öğrenilmektedir. Nitekim, vergi kaçakçılığında, vergi kaçakçılarıyla tanışmanın önemli bir teşvik etkeni olduğunu ampirik araştırmalar göstermiştir.²⁷ Bu da, vergi kaçakçılığını denetim ve cezalarla güçleştirmenin, olumsuz modellerin ortadan kalkmasını sağlayarak, vergi tutumlarının düzelmesinde önemli bir rol oynayacağını göstermektedir.

²⁶(a) Kişilere karşı işlenen darp, cinayet v.b. şiddet suçları; (b) servete yönelik suçlar; (c) meslekî suçlar; (d) siyasî suçlar; (e) kamu düzenine karşı işlenen suçlar; (f) hızsızlık gibi adi suçlar; (g) örgütlü suçlar; (h) profesyonel suçluların (kiralık katil gibi) işlediği suçlar; (i) suçlu çocukların karıştığı yasa dışı eylemler. Bkz. a.g.e., ss.140-154.

²⁷Bkz. paragraf 4.4.1.

Öte yandan haksız kazançlar, yasalar tarafından suç sayılmakla birlikte, kültürel değerler böyle kazançları yüceltecek ya da hiç değilse haklı çıkartacak yönde gelişmiş olabilir. Örneğin, Amerikan iş kültüründe çok ön planda olan rekabet, risk alma, ikna yeteneği gibi değerlerin, kazanç için her yolu mübah görmeye yol açıp açmadığı tartışılmaktadır.²⁸ Bu değerlerin başka kültürlerle de hızla yayıldığı, hatta modernleşmeci yaklaşım tarafından birer çağdaşlık ölçütü gibi tanıtıldığı da unutulmamalıdır.

4.3.3. Suçun Sosyal Kontrolü

Sosyolojide, suçun tanımı ve açıklanması kadar, engellenmesi üzerinde de durulmuştur. Suçun sosyal kontrol altına alınması yolundaki çabalar başlıca dört grupta toplanabilir: Caydırma, rehabilitasyon, koruyucu tedbirler ve ceza hukuku reformları (son kategorideki çabalar özellikle meslekî ve örgütlü suçların denetim altına alınmasına yardımcı olabilir).²⁹

Toplumların suça yaklaşımı, çok yakın bir geçmişe kadar, caydırma çerçevesinde kalmıştır. Suçluları rehabilite etmek, yani onlara yasalara uygun, toplumsal açıdan makbul bir yaşam tarzı edinmek için gerekli beceri ve motivasyonu sağlamak, oldukça yeni bir yaklaşımdır. Bugün bile çoğu cezalar, bu çağdaş temele oturmamaktadır. Toplumun büyük bir kesiminde suçun ancak cezalarla engellenebileceği görüşü yaygın olmakla birlikte, örneğin hapis cezasının caydırıcılığı konusunda tereddüde yol açan bulgular vardır. ABD Adalet Bakanlığı raporlarına göre, 1970-1974 yılları arasında çeşitli suçlardan dolayı hapsedilenler arasında suç tekrarlamaya oranı ortalama %65'dir.³⁰

---

²⁸J.Julian, a.g.e., s.143.

²⁹a.g.e., s.165.

³⁰a.g.e., s.168.

Rehabilitasyon kavramı, suçluyu normdan sapmış olarak gören ve norma uygun davranışın yeniden yerleştirilebileceğine (başka bir deyişle suçlunun "tedavisinin" mümkün olduğuna) inanan yaklaşımın ürünüdür. Ancak, hangi tür suçluların hangi yöntemlerle rehabilite edileceğini gösteren somut çalışmalar mevcut değildir. Kuşkusuz, rehabilitasyon çabalarının önündeki önemli bir engel, suçluların barındırıldıkları kurumların (hapishane, ıslahane) örgütlenme biçimidir. Bilindiği gibi, sosyolojik anlamda, bu kurumlar birer mutlak kurumdur³¹, yani içlerinde yaşayanları dış dünyayla her türlü ilişkiden soyutlar ve onların tüm yaşamlarına hakim olurlar. Dahası, mutlak kurumlarda rol tanımları da mutlaktır ve hapsedilen kişinin "suçlu" olma özelliği diğer tüm kişilik özelliklerinden daha önemlidir. Katılanların mahpuslar ve gardiyanlar olarak kesin sınırlarla ayrıldığı, suçluluğun ön planda olduğu ve kurum dışı ("normal") yaşamla temasın kesildiği bu ortamda, rehabilitasyon çalışmasını yürütecek uzmanların hem disiplin sağlamakla görevli olanlarla hem de "hastalarıyla" çatışmaları kaçınılmazdır. Ayrıca, rehabilitasyon programına dahil edilen mahkumun idareden özel bir muamele gördüğü izlenimi doğarsa, diğer mahkumların onu taklit etmeleri - bir suçun yapay bir biçimde yayılması - olasılığı vardır. Bütün bu zorluklar nedeniyle, suçluların mutlak kurum içinde değil, kısmen ya da tümüyle normal sosyal yaşam içinde rehabilitasyonuna yönelik çalışmalar vardır. Ancak bu, yeni yasal düzenlemeler yanında, çok daha fazla sayıda personele ve kaynağa ihtiyaç gösterdiği için, fazla yaygınlaşmış bir uygulama değildir.

Gerek cezalandırma, gerekse rehabilitasyondan daha verimli sayılan bir yaklaşım ise koruyucu (ya da önleyici) yaklaşımdır. Bilindiği gibi, koruyucu yaklaşım tıpta da bedensel ve ruhsal hastalıklara yönelik olarak uygulanan bir yaklaşımdır. Bunda, hastalıkların ortaya çıkmasını bekleyip tedavi etmeye çalışmak yerine, hastalığa yol

---

³¹Erving Goffman, *Asylums*, Penguin Books, England, 1968, ss.15-22.

açabilecek biyolojik, toplumsal ve çevresel etkenlerle mücadeleye ağırlık verilir. Suçlu davranış konusunda koruyucu yaklaşım, üç değişik biçimde tanımlanmaktadır:³² (a) Çocuklarda sapkın kişilik gelişmesini engellemeye katkıda bulunan tüm etki ve etkinliklerin toplamı olarak; (b) Bireyin ortamında varolan ve suça ve sapkınlığa yol açacağı kabul edilen özgül koşulları değiştirme çabaları olarak; (c) Birey ve gruplara sunulan ve yeni suçlu davranışları engellemek amacıyla tasarlanmış özel hizmetler olarak...

Birinci tanım kapsamındaki koruyucu programlar, çocukların sosyal ortamlarını düzeltmek için alınan, barınma koşullarını islah etmek, eşit iş olanakları yaratmak v.b. yaşam kalitesini yükseltmeye yarayan tedbirleri kapsar.

İkinci tanım kapsamında, özellikle Diferansiyel Bağlantı Kuramı'yla tutarlı programlar uygulanmaktadır. Çocuğu sosyal ortamındaki yasa ve kural dışı davranışlarla yüz yüze gelmekten korumak, ailesinin yaşamını düzenleyip yönlendirerek, en yakın çevresinde sosyal normlara ve beklentilere uygun bir yaşam tarzının yerleşmesini sağlamak bu uygulamada esastır.

Üçüncü tanım kapsamındaki programlar - ki şimdilik en çok uygulananlar bunlardır - suç eğilimi sabit olan kişiler üzerinde sürdürülmekte ve özel eğitim okulları ve grup terapisi gibi yöntemlere dayandırılmaktadır.

Tüm bu çalışmalarda, suç yöneliminin tersine çevirilebileceği, hatta bu yönelim somut davranışlarla ortaya konduğunda bile geriye dönüşün ve islahın mümkün olduğu görüşü hakimdir.

Suçu engellemede son bir yaklaşım olan yasal reformlar, özellikle meslekî suçlar kapsamında çok etkin olabilir. Haksız kazanç sağlayan suçlarda (örneğin vergi kaçakçılığı) para cezalarını arttırmak, bunlara

---

³²J. Julian. a.g.e., s.173.

hapis cezasını da eklemek düşünülebilir. Meslek suçlarını işleyenler, toplum içinde görece yüksek statüye sahip kişiler oldukları için, çok kısa süre için de olsa hapis cezası almaları ya da suçlarının teşhir edilmesi, önemli ölçüde caydırıcı olabilir.

Meslekî suçları engelleyebilecek yasal düzenlemeler çok çeşitli olabilir. Örneğin, tüketiciyi yanıltan, geçersiz bilgi veren bir reklam kampanyası için firma, bir sonraki yıl reklam bütçesinin önemli bir bölümüyle daha önceki kampanyanın yanıltıcı yönlerini açıklayan yeni bir program hazırlamaya mecbur edilerek hem para cezasına çarptırılmış hem de teşhir edilmiş olabilir.³³

Yasal düzenlemelerde gerçekleştirilebilecek bir diğer reform, belirli yasaları, çığnınenmelerini güçleştirecek biçimde değiştirmek, örneğin vergi yasalarındaki açık noktaların tümünü ortadan kaldırarak vergi kaçakçılığını zorlaştırmak ve suçluların yakalanmasını kolaylaştırmak olabilir.

Kuşkusuz, yasalardaki reformun anlamlı olabilmesi için, etkin uygulama da gereklidir. Bunun anlamı da yasaları uygulayacak kurumlara daha fazla kaynak ve personel sağlanmasıdır (örneğin gelir vergisi kaçaklarını engellemek için daha fazla kontrol memuru istihdam etmek gibi).

Başka suç türlerinden farklı olarak, meslekî suç, asla anlık tepkilerden kaynaklanmaz. Aksine, mesleki suç, uzun vadeli ve dikkatli bir planlamanın ürünüdür.³⁴ Bu suçu işleyecek olan birey, muhtemel maliyetini de çok iyi hesaplar. Dolayısıyla, yasalarda yapılan değişimler ve daha şiddetli cezalardan oluşan bir yaklaşım, suçun maliyetini çok yükselttiği için, özellikle bu suçlarda çok etkin olabilir.

---

³³a.g.e., s.177.

³⁴a.g.e., s.177.

Yukarıda, vergi ahlâkı kavramına açıklık getirmek amacıyla psikoloji ve sosyolojide ahlâkın ne şekilde ele alındığı gözden geçirilmiştir. Her iki disiplinde de ahlâk; öğrenilmiş değerler, normlar ve davranışlardan ibaret bir kültür ürünü ve yaşanan çağa ve ortama görelî bir olgudur. Psikolojide bazı yaklaşımlar, bireylerin çevre değerlerinden bağımsız, kendilerine özgü değerlere de sahip olabileceğini belirtmiştir. Ancak, bu kurallar, sonuçta yine toplumsal yaşamda neyin doğru neyin yanlış olduğu sorusuna ilişkindir ve bireyin o andaki sosyal ortamının kurallarıyla çatışmalar bile, muhtemelen başka bir sosyal ortamdaki ya da çağdan esinlenilmişlerdir.

Her iki disiplin de, gerek ahlâklı, yani normlara uygun, gerekse de normlardan sapkın davranışların yerleşmesinde sosyalleşme sürecinin önemini vurgulamaktadır. Ancak, psikolojide kişilik değişkenleri ve kişiliğin ahlâkın öğrenilmesindeki rolü ön planda tutulurken, sosyoloji, değer ve normların hangi toplumsal gerekler sonucunda ortaya çıktıklarını, sürekliliklerini, toplumsal rollerle bağlantılarını v.b. ön plana alır. Psikoloji, kişiliğin oluşması bağlamında, birincil sosyalleşmeye ağırlık verirken, sosyoloji, daha çok toplumsal kurumlarda gerçekleşen ikincil sosyalleşme üzerinde durur.

Psikolojide farklı okullar, sapkın davranışları birer gelişme problemi, hatalı öğrenme ürünü ya da kişilik çatışmalarının sonucu olarak ele alırlar. Tüm bu farklı yaklaşımlar için sapkınlık ve suç, birer davranış bozukluğudur ve bireyin çevresiyle olan ilişkilerindeki ciddi aksaklıklardan kaynaklanır. Ancak, suçlunun geleceği konusunda, farklı okulların farklı yaklaşımları vardır.

Sosyolojide ise sapkınlık, yani normların öğrenilememiş olması ya da kasten çiğnenmesi, bir toplumsal sorun olarak ele alınır. Çoğu sosyolojik kuramlar, sapkın ve suçlu davranışları yapısal koşullar (hızlı kalkınma ve değişme gibi) ya da çeşitli sosyo-kültürel olgularla (sınıf, alt kültür, yaş v.b.) bağlantılandırır. Diğer yandan, bireyin yaşam

öyküsü ve yakın ilişkileriyle (referans grubu) suç yönelimi arasında bağlantı kurmaya çalışan kuramlar da mevcuttur.

Psikolojide olduğu gibi, sosyolojide de, sapkınlığı kontrol altına almak için ceza ve caydırmadan yararlanmayı öneren yaklaşımlar gibi, sapkınlığa yol açan çevresel etkenlerin yok edilmesiyle ahlâklı bireylerin yetiştirilebileceğini uman, ya da sapkın kişilerin rehabilitasyonuna bel bağlayan farklı müdahale anlayışları vardır

Tüm bunlardan hareketle, sorun oluşturan herhangi bir sapkınlık biçimi - örneğin vergi kaçakçılığı - karşısında, başlıca üç grup öneri getirmek mümkündür:

(a) Bu davranışın somut örneklerini etkin biçimde cezalandırarak, tekrarlanma riskini azaltmak.

(b) Bu davranışın tam aksini özendiren modeller sunmaya ve bu davranışın oluşmasına yol açabilecek etkenleri saptayıp kontrol altına almaya dayanan koruyucu tedbirler geliştirmek. Ayrıca, davranışı benimsemiş kişilerin rehabilitasyonu (ve yeniden eğitimi) ile uğraşmak.

(c) Sapkın davranışı sadece caydırıcı ya da sadece koruyucu ve rehabilitatif tedbirlerle kontrol altına almaya çalışmak yerine, duruma göre her iki tedbire de ağırlık veren bir program benimsemek.

Kuşkusuz, bu üç yöntemden hangisinin seçileceği, ele alınan sorunun niteliği, etkenleri ve kapsamı hakkındaki bilgilere bağlıdır. Genelde sapkınlık konusundaki çağdaş yaklaşım, koruyucu tedbirlerin ve rehabilitasyonun önemini vurgulamaktadır. Ancak, hedef alınan davranış ayrıntılı olarak incelendiğinde, caydırıcı tedbirlerin de zorunlu olduğu sonucuna varılabilir.

Bizim çalışmamızın ağırlık noktasını oluşturan vergi kaçakçılığı davranışı konusunda, eğer caydırıcı tedbirlerin yararına inanılıyorsa, o zaman etkin denetim ve yüksek cezalar önerilecektir. Böyle bir yaklaşımda asıl yatırım vergi idaresinin teknik etkinliği üzerinde

olmaktadır. Ayrıca, vergi cezalarının gerçekten katı bir biçimde saptanması ve uygulanması gerekecektir.

Eğer bu suçun bilgi ve toplumsal değer aktarımı yoluyla önlenmesi ya da - ortaya çıkışından sonra - rehabilitasyonu mümkün ve gerekli görülüyorsa, o zaman eğitim çalışmalarına ve vergi idaresi ile yükümlüler arasındaki ilişkilerin düzeltilmesine belirli bir yatırım yapmak zorunluluğu vardır.

Bu noktada, bugüne dek malî psikoloji alanında yapılan çalışmalarda konunun nasıl ele alındığına ve ne gibi bulgular elde edildiğine göz atmakta yarar olabilir.

4.4. Malî Psikoloji Açısından Vergi Kaçakçılığı ve Vergi Ahlâkı

Mali psikoloji literatüründe ahlâk kavramı, çalışmamızın üçüncü bölümünde de belirtildiği gibi, çağdaş sosyal bilimlerde kullanıldığı biçimde, yani bireyin yaşadığı çağın ve sosyo-kültürel ortamın değer ve normlarına bilinçle uyması bağlamında ele alınmaktadır.

Bireylerin genelde vergileri tatsız ama kaçınılmaz bir mecburiyet olarak gördükleri düşünülmektedir. Devlet hizmetlerinin temini için zorunlu olan vergilerin genel düzeyine ve vergi oranlarında yapılacak artışlara karşı benimsenecek tutumlar, kuşkusuz, hükümet programlarına ve hükümetin kendisine karşı benimsenen tutumlara da bağlıdır.³⁵

Malî psikolojide en temel kavramların vergi zihniyeti ve vergi ahlâkı olduğunu belirtmiştik. Vergi zihniyeti, vergileme konusundaki tutumların toplamı; vergi ahlâkı ise, daha özgül olarak, vergi kaçakçılığı ve vergi kaçakçılarına karşı benimsenen tutumlar olarak ele

³⁵ John F. Due ve Anne F. Friedlaender, Government Finance, Economics of the Public Sector, Richard D. Irwin Inc., Illinois, 1981, s.222.

alınmaktadır. Vergi zihniyetinin, vergilemenin psikolojik sınırlarının belirlenmesinde önemli bir rolü vardır.³⁶ Vergi ahlâkı ise, bireyin sübjektif vergi yükü karşısındaki davranışını belirlediği kadar, başkalarının aynı konudaki davranışlarını nasıl değerlendireceğini de belirler.

Vergi ahlâkının devlete bağlılık, yurttaş olma sorumluluğu ve bundan kaynaklanan özveri eğilimi ile bağlantılı olduğu da belirtilmiştir.³⁷ Öte yandan, Almanya'da yapılan kimi araştırmalar, pek çok yurttaşın vergi yükünü acımasızca ağır bulduğunu ortaya çıkarmıştır. Oysa, aynı araştırmalarda, devletin görevleri konusunda çok hassas olduğu ve âdeta yalnızca bireyler ve grupların ekonomik çıkarlarını korumakla yükümlü, başka tanımı olmayan bir devlet anlayışı benimsendiği de görülmüştür.³⁸ Kısaca, devlete verilmek istenen ile devletten alınmak istenen arasında büyük bir fark vardır. Bu da, devlet kavramının saygınlığını yitirmesine, vergileme davranışını etkileyen faktörler arasında sayılan devlete bağlılığın³⁹ zayıflamasına yol açan ideolojik ve entellektüel gelişimlerin, vergilemenin amaçları açısından pek de arzu edilir olmayabileceğini düşündürmektedir.

Gerçekte, ahlâklı davranış bir bütündür. Daha önce de belirtildiği gibi, sapkınlığa eğilimli insanların aynı anda mevcut toplumsal normların tümünü birden çiğnemesi söz konusu değildir. Fakat, belirli bir konudaki toplumsal normlara kuvvetle bağlı olan kişilerin, başka konulardaki normlara da saygılı olmalarını beklemek hatalı değildir. Ancak, ahlâkı öğrenilmiş davranış ve tutumlardan ibaret saydığımızı göre " vergi ahlâkının genel ahlâktan geride kalmaması"⁴⁰ için buna

³⁶ Bkz. paragraf 2.2.

³⁷ G. Schmölders, "Finanzpsychologie", a.g.m., s.4.

³⁸ a.g.e., s.5.

³⁹ D. Şenyüz, a.g.e., ss. 46-48.

⁴⁰ G. Schmölders gerçektende vergi ahlâkının genel ahlâk kadar gelişmediğini ileri sürmüştür. Bkz. Genel Vergi Teorisi, a.g.e., s.108.

ilişkin bilgilerin yaygınlaştırılması ve tutumların yönlendirilmesi amacıyla, ikincil sosyalleşmenin çeşitli ajanlarının harekete geçirilmesi gerekmektedir.

Vergileme konusundaki tutumların etkisi, vergilemenin usulü ile de bağlantılıdır. Verginin alınması yükümlünün iş birliğini gerektirmiyorsa, yükümlü davranışının ve bunun arkasında yatan tutumların pek önemi kalmamaktadır.⁴¹ Yükümlünün geniş çaplı işbirliğine dayanan sistemlerde ise vergi zihniyeti, vergilemenin başarısını etkileyen ciddi bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır.

İktisat kuramı açısından vergi kaçırma, bireyin belirsizlik altında fayda maksimizasyonu gayretine bağlanmaya çalışılır ve bu davranışın engellenmesi için, vergi oranlarının düşürülmesi, cezaların arttırılması ve vergi kaçakçılarının yakalanma riskinin yükseltilmesi gibi tedbirler önerilir. Malî psikolojide ise, bireyin iç denetiminin dış denetimler⁴² ve cezalardan daha etkin olabileceği üzerinde durulmakta ve bu iç denetimin (doğru bilinen davranışta sebat etmek yolundaki psikolojik ihtiyacın) geliştirilmesine ağırlık verilmektedir. Örneğin bir araştırmada, denekler üç gruba ayrılarak, birinci grup yasal cezalarla korkutulmuş, ikinci gruba iç denetime yönelik mesajlar verilmiş, üçüncü grup ise serbest bırakılmıştır. Sonuçta birinci grubun gelir beyanında üçüncü gruba göre daha dürüst davrandığı, ancak, en dürüst davranışın ikinci grupta ortaya çıktığı görülmüştür.⁴³ Bu tür görüş ve bulgular, vergi kaçakçılığına diğer pek çok davranışsal soruna yaklaşıldığı gibi yaklaşmayı ve bu davranışı "tedavi" etmeyi teşvik eder niteliktedir.

---

⁴¹ G. Schmolders, "Survey Research in Public Finance", a.g.m., s.304.

⁴²İç denetim, bireyin kendi davranışlarına getirdiği, içselleştirilmiş kural ve sınırlamaları kapsar. Dış denetim ise, çevrenin uyguladığı ceza ya da ödül gibi yaptırımları kapsar. İç denetime ağırlık vermenin anlamı, kişinin, eylemlerini kendi ahlâkî ilkelerine göre düzenlemesidir.

⁴³ İzzettin Önder, "Vergi Ahlâkı, Vergi Psikolojisi, Hayat standartı Esası", Yayınlanmamış Tebliğ Metni, I. Ulusal Vergi Kongresi, İstanbul, 1992.

Ancak, daha sonraki paragraflarda göreceğimiz gibi, cezaların şiddeti ve denetim riskide vergiye karşı tutumları düzeltmemekle birlikte, suçtan caydırıcı olma özellikleri ile vergi zihniyetinin daha fazla bozulmasını ve vergi kaçakçılığının "bulaşıcı" hale gelmesini engellemek açısından yararlı olabilmektedir.

Vergilemenin etkinliği davranışsal bir sorun olarak ele alındığında, asıl üzerine gidilmesi gereken, bireysel direniş değil, grup davranışlarıdır. Bu bağlamda, tekil bireylerin düşüncelerinden ziyade toplumsal normlar üzerinde durulması önerilmiştir. Vergi kaçakçısının "kurnaz bir iş adamı" ya da kibar bir hırsız mı, yoksa toplumun meşru ihtiyaçlarını inkâr eden bir suçlu olarak mı görüldüğünün araştırılması gerekmektedir.⁴⁴ Bir davranışa ilişkin olarak mevcut toplumsal normlar bilinmedikçe, arzu edilen davranış değişikliğinin nasıl yaygınlaştırılacağı (eğitim ve propogandanın içeriği, bunların yanında caydırıcı cezalara gerek olup olmadığı, vb.) da kestirilemez.

Olumlu bir vergi zihniyetinin oluşturulmasının, vergilemede etkinlik için zaruri olması yanında, vergi idaresinin de bu olumlu zihniyetin gelişmesinde önemli bir rol üstlenebileceği belirtilmiştir. Toplumun vergilemenin amacını, vergilerle kamu hizmetleri arasındaki ilişkileri kavraması, verginin daha doğru algılanmasını sağlayacaktır. Yaygın propoganda ve eğitici faaliyetlerin de bu konuda olumlu katkılar yapabileceği belirtilmiştir.⁴⁵

Bu bağlamda, vergi idaresinin yükümlü psikolojisini dikkate alan bir yaklaşımla yeniden yapılanmasının önemi vurgulanmaktadır. Vergi zihniyeti vergilemeye ilişkin tüm görüş ve tutumları kapsadığına göre, vergileme işlevinin somut bir görünüm aldığı ve çalışanlarda kişiselleştiği vergi idarelerinin, yurttaşlarda olumsuz duygulara ve

⁴⁴ G. Schmolders, a.g.m., s.305.

⁴⁵ İzzettin Önder, "Vergiye Psikolojik Direniş", a.g.m., s.52.

tepkilere yol açmasına fırsat vermemek, vergi zihniyetinin geliştirilmesi açısından akılcı bir yaklaşım olacaktır.

Bu noktada, sosyal bir sorun ve bir ahlâki bozukluk olarak tanımladığımız vergi kaçakçılığı davranışına ilişkin bazı sosyal psikolojik araştırmaların sonuçlarını özetlemek istiyoruz. Eldeki veriler, soruna nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda yol gösterici olabilir.

4.4.1. Vergi Kaçakçılığına İlişkin Sosyal Psikolojik Araştırmalar

Vergi kaçakçılığı davranışı yalnız survey araştırmalarıyla irdelenmemiştir. Bu konuda alternatif bir yöntem, deneysel çalışmalardır. Bu yöntemin üstün kabul edilen özelliği, deneklerin kendi gerçek yaşamları ve tutumlarına ilişkin soruları yanıtlamak zorunda kalmamalarıdır. Böylece, soru sorma tekniğinin⁴⁶ kullanıldığı her araştırmada ortaya çıkan sorun, yani cevaplayıcıların samimiyet ve işbirliğinin gerçekten sağlanıp sağlanmadığı sorunu bertaraf edilmektedir.

Deneysel araştırmalarda, deneklerin hipotetik olarak kurgulanmış bir durumdaki tepkileri incelenmektedir. Bu araştırmalardan birinde⁴⁷ temel bağımsız değişkenler olarak vergi oranları, vergi otoritesi tarafından yakalanma olasılığı ve cezanın şiddetinin vergi kaçırma üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu çalışmada deneklere vergi tabloları ve net gelir hesapları verilmiş ve her birine birer aylık gelir tayin edilmiştir. Bu geliri, net kazançlarını (brüt kazanç eksi vergi eksi ceza) maksimize edecek şekilde beyan etmeleri istenmiştir. Her denek dört

---

⁴⁶Sosyal bilimlerde dört temel veri toplama tekniği vardır: Yazılı ve yazısız belgelerin incelenmesi; gözlem; deney ve soru sorma.

⁴⁷A. Lewis, a.g.e., s.130-131.

turda, dört değişik durum için onar aylık vergi beyannameleri hazırlamıştır. Bu değişik hipotetik durumlar şöylece şematize edilebilir:

	1/5	1/3	denetim ihtimali
	15 x kaçırılan miktar	3 x kaçırılan miktar	ceza oranı
vergi oranı			
%25	A	B	
%50	C	D	

Bu çalışmada, vergi oranları ile cezaya uğrama ihtimali ve cezanın şiddeti arasındaki kuramsal ilişkiyi deneysel olarak göstermek mümkün olmuştur. Sonuçlara göre, yüksek vergi oranları genelde beyan edilen gelirin azalmasına ve vergi kaçırma olasılığının yükselmesine yol açmaktadır. Bu eğilim, yakalanma riskinin yüksek, cezaların ise düşük olduğu durumda (D durumu) daha belirgin hale gelmektedir. Ancak bu ilişkiler, bir çoklu regresyon analizi uygulandığında, istatistikî açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Bir diğer deneysel çalışmada⁴⁸ temel hipotez, kurgusal bir durumda vergi adaletsizliği karşısında mağdur olanların kaçıracakları vergi miktarının, bu adaletsizlikten yararlananların kaçıracağından daha yüksek olduğudur. Deneyin sonuçları, bu hipotezi desteklemiştir. Araştırmacılar, deneysel yönetime başvurma nedenlerini şöyle açıklamışlardır: Survey araştırmaları, vergilemenin adaletsiz olarak görülmesiyle vergi kaçırma davranışı arasında bir korelasyon bulunduğunu düşündürmektedir. Fakat, sistemin adaletsiz olduğu

⁴⁸Michael W. Spicer ve Lee A. Becker, "Fiscal Inequality and Tax Evasion: An Experimental Approach", National Tax Journal, XXXIII: 2, 1980, ss.171-175.

görüşünün gerçekten vergi kaçırmanın nedenini mi oluşturmakta, yoksa yasa dışı davranışı haklı çıkarmak için mi öne sürülmekte olduğunu kesin olarak saptamakta yarar vardır. Bu da ancak deney yöntemiyle mümkün olabilir.⁴⁹

Deneye katılanlara bir "vergileme oyunu" oynanacağı açıklanarak, belirli aylık gelirlerin ne kadarını beyan edeceklerine karar vermeleri istenmiştir. Üç gruba ayrılan (ama bu gruplamadan haberdar olmayan) deneklerin tümüne denetim riskinin 1/15, yakalandıkları takdirde ödeyecekleri cezanın ise kaçırılan miktarın 15 katı olacağı açıklanmıştır. Ancak, son anda dağıtılan "ek bilgi formu" aslında üç grup için üç farklı içerikte hazırlanmıştır. Her gruba kendi vergi tablolarının %40'lık bir oran üzerinden hazırlandığı bildirilmiş; birinci gruba vergi oranlarının genel ortalamasının %65 olduğu, ikinci gruba bu ortalamamanın %15 olduğu, üçüncü gruba ise herkes için aynı olduğu açıklanmıştır. Sonuçta, deneklerin ödenebilir vergiler üzerinden ortalama %23.13'ünü kaçırdığı, fakat en yüksek oranda vergi kaçırmanın kendi vergi oranlarını çoğunluğunkinden yüksek sananlar, en düşük oranda vergi kaçırmanın ise kendi vergi oranlarını ortalamadan düşük sananlar olduğu görülmüştür.

Bu araştırma ile çalışmamızın 3.7.3. paragrafında değinilen ve Türkiye'deki yükümlülerin vergi adaletsizliği karşısında vergi kaçırma eğilimlerini inceleyen araştırma⁵⁰ arasında hem hipotez hem de yöntem ve sonuçlar açısından önemli benzerlikler bulunmaktadır.

Vergi denetim riskinin bağımsız değişken olarak alındığı bir diğer deneyde⁵¹ ceza riskini göze alma davranışının verginin nasıl algılandığına bağlı olarak değiştiği saptanmıştır. Yine bir vergileme

⁴⁹a.g.m., s.171.

⁵⁰Metin Taş, "Vergisel Bağışıklıklarının Vergi Kaçakçılığına Etkisi Üzerine", a.g.m., ss.49-51.

⁵¹Otto H. Chang, Donald R. Nichols ve Joseph J. Schultz, "Taxpayer Attitudes Toward Tax Audit Risk", Journal of Economic Psychology, 8(1987), ss.299-309.

oyununa katılan denekler, vergiyi net bir kayıp olarak algılayanlar ve vergiyi gelirlerinde bir düşüş olarak algılayanlar şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup, vergi denetimini belirli bir kayıp (vergi) ile muhtemel daha büyük bir kayıp (vergi artı ceza) arasında bir çeşit kumar olarak görenlerden oluşmuştur. İkinci grup ise, vergi denetimini azalmış gelirle (brüt gelir eksi vergi) daha yüksek gelir (brüt gelir) arasındaki bir kumarın muhtemel riski olarak görenlerden oluşmuştur. Deney sonuçlarına göre, birinci grupta risk alma davranışı daha yüksektir. Başka bir deyişle, vergiyi bir kayıp değil, gelirlerinde bir azalma olarak görenler, vergi denetimine uğramak ve cezalandırılmak pahasına da olsa vergi kaçırma davranışına daha az eğilimlidir.

Vergiyi net bir kayıp olarak gören ve denetim riskini göze alarak vergi kaçırma eğilimini gösteren grubun temel özellikleri şunlardır: Bu gruptaki kadın sayısı, diğer gruba göre daha yüksektir ve kadınlar vergi kaçırma konusunda erkeklere kıyasla daha atak görünmektedir. Bu grubun yaş ortalaması daha düşüktür ve gelirlerinin önemli bir bölümü ücret dışı kaynaklardan sağlanmaktadır. Ayrıca, grubun ABD'deki vergi sistemini algılayışı iki nedenden ötürü olumsuzdur: Öncelikle, ödedikleri verginin devletten aldıkları hizmetten çok daha fazla olduğunu düşünmektedirler. Dahası, vergi kaçakçılığı yöntemleri konusunda bilgileri diğer deneklerinkinden oldukça fazladır. Bu da kendi adlarına vergi kaçırma isteklerini arttırmış olabilir.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız deney çizgisinde bir dizi deney daha yapılmıştır.⁵² Bu çalışmalar, kesin bir kazanç uman bireylerin risk almaktan kaçındığını, kesinlikle kayba uğrayacaklarını düşünenlerin ise risk almaya daha yatkın olduğunu göstermektedir. Ancak, vergi kaçırmak aynı zamanda bir imkân meselesidir. Bilindiği gibi, farklı yükümlü gruplarının pratikteki vergi kaçırma imkânları da farklı düzeydedir. Genelde serbest çalışanlar ve ücret dışı gelirleri

⁵²Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Henry S. J. Robben ve diğerleri, "Decision Frame and Opportunity as Determinants of Tax Cheating", *Journal of Economic Psychology*, 11 (1990), ss.341-364.

olanlar için vergi kaçırmak daha kolaydır. Çeşitli survey sonuçları da vergi kaçırma tecrübesi olanların çoğunlukla ücretli olmayan gruplarda yer aldığını göstermiştir.⁵³

Sosyal psikolojinin iki kuramını (Atıf Kuramı ve Eşitlik Kuramı) temel alan iki paralel deneyin sonuçlarına dayanılarak, bu kuramların vergi kaçırma davranışına ilişkin hipotezler türetmek ve bu davranışı anlamak için yararlı olabileceği sonucuna varılmıştır.⁵⁴

Çalışmamızın ikinci bölümünde de değindiğimiz Eşitlik Kuramı, özetle, bireylerin mübadeleye dayanan ilişkilerde eşitlik aradığını, bu amaçla herhangi bir ilişkiye yaptıkları katkıları elde ettikleri kazanımlarla denk duruma getirinceye dek azaltıp arttırdıklarını, eşitlik konusunda ise kendilerini belli bir başka insanla kıyaslayarak ölçüt geliştirdiklerini ileri sürer.⁵⁵

Atıf Kuramı⁵⁶ ise, insanların çevrelerindeki kişiler ve olayları anlamaya çalışırken geliştirdikleri nedensel açıklamalara ilişkindir. Atıf Kuramı başlıca kişilerin algılanması, olayların algılanması ve benliğin algılanması konuları üzerinde durmuştur.

Kişinin algılanmasında birey, karşısındaki kişinin davranışlarını açıklamaya çalışırken, başlıca iki neden kategorisi üzerinde durur: Mizaca ilişkin etkenler ve koşullara ilişkin etkenler. Mizaca ilişkin etkenler, kişinin davranışlarını kendi özellikleriyle açıklar. Koşullara ilişkin etkenler ise, bir davranışı, o davranışın ortaya çıktığı ortamın özellikleriyle bağlantılandırmaya çalışır. Vergi kaçakçılığı bağlamında, mizaca ilişkin etken "yükümlünün sosyal sorumluluk taşımaması";

---

⁵³a.g.m., s.347.

⁵⁴Steven E. Kaplan, Philip M. J. Reckers ve Kim D. Reynolds, "An Application of Attribution and Equity Theories for Tax Evasion Behavior", *Journal of Economic Psychology*, 7 (1986), ss.461-476.

⁵⁵Bkz. paragraf 2.5.2.

⁵⁶Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, ss.515-521.

koşullara bağlı etken ise "vergi sisteminin adaletsizliği ve bireyin üzerindeki diğer malî yükler" şeklinde formüle edilebilir. Birinci açıklamada, yükümlünün vergi kaçırmaya bilinçli ve kötü niyetli olarak azmettiği, ikinci durumda ise, ortam koşullarının bireyi suça sevkettiği kabul edilmektedir.

Atıf Kuramı'nda, oynadığı sosyal rolün beklentilerini karşılayacak şekilde davranmayan bireyin, mizacından kaynaklanan nedenlerle hareket ettiği kabul edilir. Bir başka deyişle, insanlar normlardan saptıklarında, bu, ortam koşullarından ziyade, onların kendi mizaçlarıyla bağlantılandırılır. Yine bu kurama göre, iki olayın arasında nedensellik ilişkisi olduğu inancı, o iki olayın sıklıkla birarada gözlemlenmesinden kaynaklanır. Bu neden atfetme sürecinin başlıca dört şekilde olduğu belirtilmiştir: (a) Zaman içinde tutarlılık: Belirli bir olayın her ortaya çıkışında, onun neden olduğu kabul edilen diğer olay da ortaya çıkar; (b) Algılama biçimleri değişse de sonucun tutarlı olması: Görme, işitme v.d. duyularla algılandığında, hep iki olgu daima birarada bulunmaktadır; (c) Uzlaşma (consensus): Bir çok farklı gözlemci bulunsa da, hepsi iki olay arasında nedensel bir bağlantı olduğunu düşünmektedir; (d) Ayrıcalık (distinctiveness): Sonuç kabul edilen olgu, ancak neden kabul edilen olguyla birlikte bulunmaktadır.

Deneyde, vergi kaçakçılığı davranışının açıklanması bağlamında, yukarıda sözü edilen dört atıf sürecinin son ikisi temel alınmıştır. Uzlaşma, belirli bir davranış için geçerli normu saptamakta önemlidir. Bir bireyin belli bir koşulda gözlemlenen davranışı, başka bireylerin de aynı koşulda gözlemlenen davranışlarıyla benzerlik arz ediyorsa, davranışla koşullar arasında bir bağlantı kurulur. Buna karşılık, bireyin davranışı kendine özgü gibi görünüyorsa - yani uzlaşma oluşmuyorsa - o zaman, davranış bireyin mizacına atfedilir. Vergi kaçakçılığı bağlamında, eğer belirli koşullarda vergi kaçırma yaygınsa, o zaman davranış ortamın gerekleriyle bağlantılandırılır ve kişi fazla suçlanmaz. Eğer belirli bir koşulda vergi kaçırma davranışı genel bir

eğilim olarak değil de belirli bir bireye özgü olarak ortaya çıkarsa, o zaman birey kendi adına sorumlu ve suçlu kabul edilir.

Vergi kaçırma davranışının ayrıcalıklı olup olmadığı değerlendirilirken, bireylere gayri ahlâkî davranış biçimlerini kolaylaştıracak ortamlar sunulur. Eğer herhangi bir birey, sadece vergi kaçırma olanağından yararlanıyorsa, bu davranış ortam koşullarıyla bağlantılandırılır. Vergi kaçırma, bireyin benimsediği gayri ahlâkî davranışlardan sadece biriye, mizacının bozuk olduğu kabul edilir.

Bu araştırmanın diğer hipotezleri de Eşitlik Kuramı'ndan türetilmiştir. Vergi kaçakçılığının devlet ve vatandaş arasındaki ilişkiyi daha eşitlikçi hale getirmek çabasından kaynaklandığı görüşü literatürde mevcuttur.⁵⁷ Devlet vatandaş ilişkisinde vatandaş, ödediği vergiler karşısında elde ettiği kazanımları göz önüne alacak ve bu değerlendirmeye diğer parasal sorun ve ihtiyaçlarını da dahil edecektir. Eğer başka maddî baskılar altındaysa, vergi kaçakçılığını eşitlik ve adalet arayışı içinde yapması mümkündür. Eşitlik Kuramı'na göre, bireyin vergi kaçırıp kaçırmasında etkileyen ikinci bir faktör de, toplumsal ihtiyaçları algılayış biçimidir. Eğer birey, toplumun vergi kaçakçılığından çok büyük zarar gördüğü kanısındaysa, toplumla kendisi arasındaki ilişkiyi eşitliksiz olarak algılayacak ve vergisini ödemede daha dikkatli davranacaktır.

Bu temel hipotezleri sinamak için düzenlenen iki deneyde, deneklere hipotetik vergi kaçırma öyküleri sunulmuş, ve onlardan öykülerdeki kişilerin davranışlarını, ya mizaçlarına ya da ortam koşullarına atfetmeleri, bir ceza saptamaları ve kendilerini aynı durumda farzederek, vergi kaçırıp kaçırmayacaklarını açıklamaları istenmiştir.

---

⁵⁷Micheal W. Spicer ve Lee A. Becker, "Fiscal Inequity and Tax Evasion: An Experimental Approach", National Tax Journal, 33, 1980, ss.171-176.

İlk deneyde, kişisel gereksinimler ve uzlaşmanın etkileri araştırılmıştır. Hipotetik vergi kaçakçısının, bu suçu önemli kişisel bir malî ihtiyacı yüzünden işlediği belirtilirse, suçun mizaca değil ortam koşullarına atfedileceği, daha düşük cezalar verileceği ve deneklerin anlamlı sayıda bir bölümünün benzer koşullarda kendilerinin de vergi kaçıracağını açıklayacakları beklenmiştir. Uzlaşmanın da benzer sonuçlar vereceği umulmuştur. Bu beklentilerden ilki gerçekleşmiş, ancak uzlaşma konusunda beklenenin tam aksi sonuçlar elde edilmiştir.

İkinci deneyde ise, toplumsal ihtiyaçlar ile davranışın ayrıcalığının etkileri irdelenmiştir. Toplumsal ihtiyaçların yüksek düzeyde olduğu açıklanırsa, deneklerin, vergi kaçakçılığını hipotetik kaçakçının mizacına atfedecekleri, onun için daha yüksek cezalar saptayacakları ve kendilerinin benzer bir durumda vergi kaçırmayacaklarını açıklayacakları beklenmiştir. Buna karşılık, davranış ayrıcalıklı olarak sunulduğunda, nedenlerin ortam koşullarına atfedileceği, daha hafif cezalar saptanacağı ve deneklerin kendilerinin de benzer koşullarda vergi kaçırabileceklerini açıklayabilecekleri düşünülmüştür. Bu deneyin sonucunda, hipotetik vergi kaçırma davranışını ayrıcalıklı olarak algılayan deneklerin, davranışı ortam koşullarına atfettiği ve daha düşük cezalar biçtiği ortaya çıkmıştır. Toplumsal ihtiyaç düzeyi düşük olduğunda ise, en belirgin etki, deneklerin bu koşullarda kendilerinin de vergi kaçıracaklarını açıklamalarıdır.

Bu iki deneyi değindiğimiz diğer araştırmalardan daha etraflı bir biçimde anlatmaya çalışmamızın nedeni, vergi kaçakçılığına karşı tutumların göreliliğini ortaya koymalarıdır: Bu araştırma sonuçlarına göre, vergi kaçakçılığı davranışı bireylerin zihninde mutlak bir anlama (kötü, yanlış, kurnazca v.b.) sahip olmayabilir. Bu davranışın nedenleri de, farklı biçimlerde algılanabilmektedir. En ilginç, davranışı vergi kaçakçısının mizacı ile bağlantılandıranların daha ağır cezalara taraftar olmaları, davranışı ortam koşulları ile bağlantılandıranların ise iki

türlü hoşgörü göstermeleridir: Cezaları düşük tutmak ve benzer koşullarda kendilerinin de suça sapabileceğini açıklamak şeklinde...

Davranışın yaygın olduğu ölçüde dış etkenlere bağlanması da, vergi zihniyetinin dış tesirlere ne kadar açık olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Eğer insanlar, bir suçun yaygın olmasını, onu aktörlerinden soyutlamak, nedenlerini dış ortama mal etmek ve gerektiğinde kendileri de işlemek için yeterli sayıyorsa, bu, yalnız vergi kaçakçılığının değil, her çeşit sapkın davranışın, yaygınlaştıkça ve genelleştikçe "normal" gibi algılanıp, giderek daha fazla taklit edileceğini gösterir. Bu da, vergi kaçakçılığını, koşullar ne olursa olsun haksız, sapkın ve adaletsiz gösteren bir eğitimin gerekliliğini bir kez daha gündeme getirmektedir.

Öte yandan, toplumun vergilere duyduğu ihtiyacı yeterince kavrayamayan, ya da vergilerinin karşılığını tam olarak alamadıklarını hisseden bireylerin vergi kaçakçılığına daha büyük hoşgörü ile yaklaşmaları da çok tehlikelidir. Zira, her kesim için vergi-hizmet dengesi farklıdır. Malî bağlantıyı toplumun genel yararı açısından değil de sadece kendi öznal konumları açısından ele alan yurttaşların vergi ödevine her zaman olumlu yaklaşmaları beklenemez. Tüm bunlar, eğitim ve bilinçlendirmeyi sıkı denetim ve yaptırımlarla ve nihayet yurttaşlar için bu ödevi daha kolay hale getirecek bir idarî yaklaşımla birleştirebilen toplumların vergileme işinde daha başarılı olacağını göstermektedir. Kuşkusuz, vergi zihniyeti, kişiye ikincil sosyalleşme veren tüm kurumların özenle ele alması gereken bir konudur. Bireylerin vergileme konusundaki yargılarında tek bir standarda bağlı kalmadıkları, değişik etkenleri birarada değerlendirerek hem kendilerinin hem de başkalarının bu konuya yaklaşımlarını yargıladıklarını unutmamakta fayda vardır.

Vergi kaçakçılığına ilişkin deneysel çalışmaların teorik tahminler için ampirik destek sağlamadaki yararı açıktır. Ancak, her sosyal bilim deneyinde tartışmaya açılan nokta burada da gündeme gelmektedir: bu tartışma deney koşullarında yapay olarak kurgulanan sosyal ortamlarla

gerçek yaşamın birbirlerine ne kadar benzediği sorusu üzerinde odaklanmaktadır.

Yukarıda ilk özetlenen deney çizgisinde, yani vergi yükümlülerinin başlıca amacının vergiden sonra ellerinde kalan geliri maksimize etmek olduğunu varsayan bir dizi başka deney yapılmıştır. Bunlara yöneltilen çok önemli bir eleştiri de yükümlü davranışıyla ilgili bu varsayıma ilişkindir. Çünkü yükümlü rasyonel ve fayda maksimizasyonuna yönelik kabul edildiğinde, insan davranışı bir kez daha varsayıma indirgenmiş olmaktadır. Oysa, deneysel durum deneklere yorumsuz olarak sunulsa ve ne yapacakları sorulsa belki de deney sonuçları çok farklı olabilirdi.⁵⁸

Aşağıda vergi kaçakçılığı bağlamında gerçekleştirilen survey çalışmalarının bazı örneklerine yer verilecektir. Çalışmamızın 2.3.1.paragrafında da belirtildiği gibi, survey araştırmalarında temel referans çerçevesini yükümlülerin vergileri algılama biçimleri ve vergilere karşı benimsedikleri tutumlar oluşturmaktadır. Survey araştırmaları bazen tüm bir ulusu temsil eden bir örnekleme ile, bazen de coğrafi ya da idarî bir bölgeyi, belirli bir yaş ya da meslek grubunu, bir sosyo-ekonomik tabakayı ya da alt kültürü v.b. temsil eden örneklemelemlerle de gerçekleştirilebilir. Vergilemeye ilişkin survey araştırmalarında da hem ulusal hem de daraltılmış örneklemelemlere rastlanmaktadır.

Eğer tutumlar ve davranışlar arasında bir bağlantı olduğu kabul ediliyorsa, sadece genel vergi tutumlarını inceleyen bu çalışmalardan da vergi kaçakçılığına ilişkin sonuçlar çıkarmak mümkündür: Vergiye karşı olumsuz tutumların varlığını, zayıf vergi ahlâkını, vergilemede adaletsizlik olduğu inancını, malî bilgi eksikliğini ya da devletin malî girişimlerine karşı güvensizliği sergileyen bulgular, üzerinde araştırma yapılan grubun vergi kaçırmaya yatkın olduğu biçiminde

---

⁵⁸A. Lewis, a.g.e., s.136.

değerlendirilebilir. Yine de, doğrudan vergi kaçırmaya ilişkin tutumları inceleyen survey araştırmaları da mevcuttur.

Çeşitli Avrupa ülkelerinde yapılan çalışmalar %50-%60 civarında yükümlünün vergi gelirlerinin önemsiz işler için ya da akılsızca kullanıldığını düşündüğünü, yine %50-%60 civarında cevaplayıcının vergi yükünü aşırı ağır bulduğunu göstermiştir.⁵⁹ İsveç'te yapılan bir çalışma⁶⁰, vergi yükünü yaklaşık yukarıda tarif edilen biçimde algılayan cevaplayıcılar içinde, serbest çalışanların %41'inin, ücretlilerin ise ancak %25'inin kendi vergi kaçırma olanaklarını ortalamanın üstünde olarak değerlendirdiğini ortaya çıkartmıştır. Aynı araştırmanın bir diğer ilginç bulgusu, vergi kaçırın bazı kişileri şahsen tanıdıklarını açıklayan cevaplayıcıların genelde kendi vergi kaçırma olanaklarını da ortalamanın üstünde görmeleridir. Cevaplayıcıların yaklaşık %50'si, vergi kaçırdıkları takdirde vergi otoriteleri tarafından yakalanacaklarına inanmaktadır. Ancak, bunlar arasında gençler, beyaz yakalılar, kolej eğitimi alanlar, tanıdıkları arasında gerçekten vergi kaçakçıları bulunanlar yoktur. Bu durumda, vergi kaçakçılığının genç, profesyonel üst-orta sınıf mensupları arasında yaygın olduğu düşünülebilir. Oysa ki, sadece vergilemeye karşı genel tutumları irdeleyen çalışmalar böyle bir ipucu vermemiştir.

Öte yandan, vergi kaçırın tanıdıkları bulunan kişilerin, bu suçta karşı daha az ürkek görünmeleri bir tür vergi kaçakçılığı alt kültürünün varlığını düşündürmektedir. Yakın tanıdıkları vergi kaçırın ve bundan zarar görmeyen bireylerin bu davranışı kendileri için de doğal saymaları söz konusu olabilir.⁶¹ Kuşkusuz böyle bir varsayım, referans grubu yaklaşımıyla da tutarlı olacaktır.⁶²

---

⁵⁹a.g.e., s.142-143.

⁶⁰ Johann Vogel, "Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Recent Survey Data", National Tax Journal, 28: 4 (1974), ss.499-513.

⁶¹A. Lewis, a.g.e., s.144.

⁶²Bkz. paragraf 4.1.2.

Araştırmalarda vergi kaçakçılığı için alınan cezaların ne miktarda olması gerektiği de kaçakçılığa karşı benimsenen tutumlara ışık tutması beklentisiyle sorulmuş ve farklı ülkelerde yapılan üç çalışmada⁶³ ortak bir sonuç bulunmuştur: Cevaplayıcılar, küçük miktarlarda vergi kaçıranların yasalar tarafından daha yumuşak biçimde ele alınmasını istemektedir. Uygun görülen ceza miktarı, kaçırılan miktarla orantılı olarak artmaktadır. Aynı şekilde, küçük miktarda vergi kaçırmann çocuk kaçırma, içkili araba kullanma, darp, rüşvet v.b. bazı suçlardan daha önemsiz kabul edildiği görülmektedir.

Öte yandan, ABD'de yapılan bir survey araştırmasında⁶⁴, deneysel çalışmaların çoğunda vergi kaçakçılığına basit bir tür kumar gibi yaklaşıldığı yolunda bir eleştiri de ileri sürülmüştür. Yükümlünün gerçek davranışının, yakalanma ve cezalandırılma olasılıklarını hesaba alarak, gelirini arttıracak bir kumara girmekten ibaret olamayacağı hatırlatılmış ve Avrupa'da yapılan survey çalışmalarına dikkat çekilerek, vergi yönetiminin etkinliği yanında, vergi sistemine karşı olumlu tutumlar ve vergi adaletine duyulan inanç ile vergi suçlularına karşı beslenen olumsuz tutumların da bir ülkedeki vergi disiplinine katkıda bulunabileceği belirtilmiştir. Bu noktadan hareketle gerçekleştirilen surveyde, dört hipotez sınamıştır:

(1) "Vergi kaçakçılara uygulanan cezalar şiddetli olarak algılandığında vergi kaçırma ihtimali düşer."

(2) "Yakalanma riski yüksek tahmin edildiğinde, vergi kaçırma olasılığı düşer."

---

⁶³A. Lewis, a.g.e., s.145.

⁶⁴Micheal W. Spicer ve S. B. Lundstedt, "Understanding Tax Evasion", Public Finance/Finances Publiques, XXXI: 2/1976, ss.295-305.

(3) "Vergi yükümlüsü kendisiyle devlet arasındaki malî ilişkiyi, diğer yükümlülere kıyasla daha adaletsiz kabul ettiğinde, vergi kaçırma olasılığı artar."

(4) "Vergi yükümlüsünün tanıdığı vergi kaçakçılarının sayısı arttıkça, kendisinin vergi kaçırma olasılığı da artar."

Araştırma sonuçları son üç hipotezi destekler niteliktedir. Araştırmacılar - çeşitli Avrupa ülkelerinde yapılan survey çalışmalarının sonuçlarıyla da oldukça tutarlı olan - bu verilere dayanarak, vergi siyasetine ilişkin bazı öneriler getirmiştir: Vergilemeye karşı olumsuz tutumların vergi kaçakçılığının önemli bir etkeni olduğu bir kez daha gözler önüne serildiğine göre, vergi sisteminin bu tür tutumlara yol açan yönlerini belirlemek için çaba harcanmalıdır. Bu özellikler, ülkenin uğradığı vergi kaybına değecek kadar önemli ve vazgeçilmez değilseler, değiştirilmelidir. Örneğin, çoğu yükümlünün sistemi adaletsiz bulduğu ve bu kanılarının da zengin kesim ve büyük korporasyonların vergiden kaçınma olanaklarının çok geniş olduğu inancından kaynaklandığı saptanmıştır. Bu da, belirli kaçınma yollarının kapatılmasının ekonomik açıdan tartışılmasında yarar olacağını düşündürmektedir. İkinci bir husus, normların önemidir. Yazarlara göre, vergiyi salan ve toplayan otoriteler normatif çağrılarla halkın önemli ölçüde işbirliğini sağlayabileceklerdir. Bu çağrılar, hem yetişkin yükümlüler hem de çocuklar için hazırlanacak değişik eğitim programlarından oluşabilir.⁶⁵

1987 yılında yapılan bir çalışmada⁶⁶ o güne dek vergi kaçakçılığına ilişkin olarak gerçekleştirilen başlıca survey ve deneylerde, bu davranışla bağlantısı irdelenen değişkenlerin bir listesi çıkarılmıştır. Söz konusu değişkenler şunlardır (değişkenlerin yanındaki + işareti bu

⁶⁵a.g.m., s.302.

⁶⁶Thomas M. Porcano, "Correlates of Tax Evasion", Journal of Economic Psychology, 9 (1988), ss.47-67.

değişkene bağlı olarak vergiye itaat düzeyinin yükseldiğini, - işareti ise düştüğünü göstermektedir:

$$VK = f(w_i D_i) \quad i=1-18$$

VK: Vergi kaçırma davranışı

w_i = i sayılı değişkenin ağırlığı

D1: yaş (-)

D2: cinsiyet (+)

D3: medenî durum (+)

D4: iş (-)

D5: vergi kaçırma imkânları - gelirin kaynağı (+)

D6: toplumdaki mevcut vergi kaçakçılığı davranışlarının algılanması (+)

D7: toplumdaki mevcut vergi kaçakçılığı davranışlarına karşı tutumlar (+)

D8: yükümlü ile devlet arasındaki ilişkinin adil olarak algılanması (-)

D9: vergi sisteminin adil olarak algılanması (-)

D10: risk tutumu (+)

D11: daha önceki vergiden kaçınma girişimleri (-)

D12: dürüstlük (-)

D13: vergi oranları (+)

D14: gelir miktarı (+)

D15: prosedürlerin adil olarak algılanması (-)

D16: vergi hukukunun karmaşık olarak algılanması (+)

D17: yükümlünün tecrübeleri (-)

D18: geçmişteki vergi kaçırma fiilleri (+)

Araştırmalar, vergi kaçırma davranışı ile bu onsekiz değişken arasında, yukarıda gösterilen yönde ilişkiler olduğunu belirlemiştir. Fakat tüm değişkenlerin görece ağırlıklarının incelendiği bir analizde içlerinden sadece üçünün (dürüstlük, gelir kaynağını gizleme imkânı ve mevcut vergi kaçakçılığı olaylarının farkında olmak) kişinin hem geleceğe yönelik hipotetik vergi kaçırma davranışı hem de geçmişteki gerçek vergi kaçırma girişimleriyle istatistikî açıdan anlamlı bağlantısı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada varılan önemli sonuçlardan biri, vergi kaçakçılarının davranışlarının bir suç olduğuna inandırılmaları gerektiği ve daha katı cezaların bu konuda yararlı olabileceğidir.⁶⁷ Ancak bunun yanında vergi sisteminin sanıldığı kadar adaletsiz olmadığı inancını yerleştirecek bilgi aktarımı ve -gerekliyorsa- yurttaşlara sağlanan hizmetlerde vergi tutumlarını olumlu yöne kanalize edecek değişiklikler de önerilmiştir.

Yukarıda, vergi kaçakçılığı davranışına ilişkin çeşitli araştırmalar hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. Vergi kaçakçılığı, dürüst yükümlüye kötü örnek teşkil etmesi ve vergi adaletini bozması nedeniyle ahlâkî ve toplumsal bir sorun teşkil ettiği için, sosyal bilimcilerin ilgisini çekmekte ve bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Vergileme alanındaki çalışmaların sosyal psikolojideki farklı paradigmalardan yola çıkmasının, bütüncül açıklamalara ulaşmayı güçleştirdiğine daha önce

---

⁶⁷ a.g.m., s.65.

değınılmıştir.⁶⁸ Yine de yukarıda tanıtılmaya çalışılan araştırmaların ortak özellikleri şöylece sıralanabilir:

Araştırmalarda başlıca iki yöntem kullanılmıştır: (a) Deneklere "vergi oyunları" ya da "işletme oyunları" oynatarak, hipotetik gelirlerini belirli koşullar altında beyan etmelerini talep eden ve vergi kaçırma eğiliminin hangi koşullarda belirginleştiğini saptamaya çalışan laboratuvar deneyleri... Bu tür çalışmalarda deneysel oyun ortamında görülen davranışın gerçek yaşamdaki davranışları ne ölçüde yansıttığı her zaman tartışmaya açıktır. (b) Cevaplayıcıların vergi kaçırma ve vergi kaçakçıları konusundaki tutumlarını ölçmeye yönelik survey araştırmaları... Bu çalışmalarda, açıklanan tutumların gerçek yaşamda gösterilecek davranışları ne ölçüde belirlediği hususu tartışmaya açıktır. Yine de, çalışmaların çoğunda rastlanan ve vergi kaçırma davranışını teşvik etme ya da kısıtlama özelliği olduğu sonucuna varılan bazı değişkenler mevcuttur.

Etkisi araştırılan değişkenlerin başında, iktisadî araştırmalarda da sık sık rastlanan denetim riski ve ceza şiddeti değişkenleri yer almaktadır. Bu değişkenlerin vergi kaçırma davranışı üzerinde belirli bir etkisi olduğunu gösteren bulgular mevcut olmakla birlikte, çalışmaların ortak varsayımı, yani her yükümlünün denetleme riski ve cezalar hafiflediğinde mutlaka vergi kaçırmak isteyeceği tartışmalıdır. Vergi kaçırmanın (olumlu ya da olumsuz her davranış gibi) bir motivasyon sorunu olduğu gözardı edilmiş gibidir. Oysa, böyle bir motivasyonu olmayan ("dürüst") yükümlünün vergi kaçırma olanaklarını hiç dikkate almayacağı, aynı konuda yüksek motivasyonu olan ("davranış normundan sapmış") yükümlünün ise en kısıtlı olanakları bile zorlayacağı beklenebilir.

Vergi kaçırma davranışını teşvik ettiği kabul edilen bir etken, malî sıkıntıdır. Malî sıkıntı içinde bulunan kişilerin daha kolaylıkla vergi

---

⁶⁸Paragraf 2.5.2.

kaçırmaya tevessül edebileceği varsayılmış, ancak çalışmalar⁶⁹ bu varsayımın her zaman geçerli olmadığını göstermiştir.

Öte yandan, kişilik değişkenleri, benzer koşullarda farklı davranan yükümlülerin davranışlarını açıklamak için kuşkusuz önemlidir. Ancak - yukarıda belirtildiği gibi - bu konuda motivasyon çalışmalarına literatürde rastlanmamaktadır. Dahası, vergi ahlâkı ve vergi zihniyeti kavramları sıklıkla kullanıldığı halde, vergi kaçakçılığına karşı eğilim gösteren yükümlülerin derinlemesine kişilik araştırmaları da yapılmamıştır. Halbuki, survey ve deney çalışmalarında vergi kaçırmaya yatkın görülen denekler arasından seçilecek bir örnekleme, klinik yöntemlerle derinlemesine incelenecek olsa, bu davranış bozukluğunun temel kişilikle bağlantısı daha iyi anlaşılabilir ve özellikle eğitim ve propaganda çalışmaları için yararlı dayanaklar bulunabilirdi.

Kişilik değişkeni olarak çalışmalara katılan başlıca özellik, mevcut vergi sistemine karşı duyulan hoşnutsuzluk/hoşnutsuzluktur. Başka bir deyişle kişilik, sadece tutum boyutunda ele alınmıştır. Daha temel kişilik özelliklerinin hesaba katılması gerektiği inancıyla gerçekleştirilen bir araştırmada⁷⁰ kişiliğin rekabetçi olmasıyla vergi konusundaki davranışlar arasındaki ilişki irdelenmiş ve rekabetçi bireyin, vergi kaçırarak kişisel bir avantaj elde etmeye daha yatkın olabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, vergi kaçakçılığı, toplumsal yarar adına ıslah edilmesi gerekli bir davranış bozukluğu olarak görüldüğü için, bu davranışın altında yatan kişilik özelliklerini (motivler, değerler, beklentiler v.b.) daha kapsamlı bir biçimde araştırmakta yarar olacaktır.

Vergi kaçakçılığı davranışını kısıtlayan etkenler arasında en önemli sayılanı fırsat etkenidir: Çeşitli araştırmalar, vergi kaçırma

⁶⁹Bkz. R. H. Weigel, D. J. Hessing ve H. Elffers, a.g.m., s.220-221.

⁷⁰a.g.m., s.222.

fırsatı daha fazla olanların (örneğin serbest meslek erbabı) vergi kaçırdıklarını daha sık itiraf ettiklerini göstermiştir. Bu da, bu davranış bozukluğunun kişilikten nispeten bağımsız bir boyutunu oluşturmaktadır. Farklı iş ve meslek gruplarının vergi kaçırma olanaklarından yararlanma eğiliminin araştırılması, özellikle vergi denetiminin programlanması açısından yararlı olacaktır.

Kriminal davranış araştırmaları, çeşitli suçlar karşısında cezanın şiddetinin caydırıcı görev yaptığını göstermiştir.⁷¹ Vergi kaçakçılığına ilişkin çalışmalarda da, cezanın fazla şiddetli olmadığına ve zaten yakalanma olasılığının küçük olduğuna inananlar arasında vergi kaçırma eğiliminin daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu bulgularda neyin etki neyin tepki olduğu tartışılabilir. Bir ihtimal de, cezaların hafif olmasının vergiye itaatsizliği doğurmadığı, aksine, vergiye itaatsiz bireyin şiddetli bir ceza ile karşılaşmadığı için araştırmalarda da cezayı hafife alan yanıtlar verdiği olabilir. Bu arada, sapkın davranışı kısıtlayan tek yaptırımın yasalarca getirilen cezalar olmadığı da unutulmamalıdır. Sosyal çevrenin baskısı, bireyin referans grubundaki önemli kişilerin hoşnutsuzluğu ve eleştirileri de - başka sapkın davranışlarda olduğu gibi - vergi kaçakçılığı davranışına engel olabilir. Çalışmalar, şahsen tanıdıkları arasında vergi kaçakçıları bulunanların bu davranışa daha fazla eğilimli olduklarını ve geçmişteki vergi itaatsizliklerini de daha kolaylıkla açıkladıklarını göstermektedir. Hiç kuşkusuz, vergi tutumlarının bireysel olarak değil de çeşitli referans gruplarını hedefleyen programlarla ıslah edilmesinde yarar vardır. Bunun için de, eğitim ve propaganda programlarında meslek odalarının, esnaf örgütlerinin, öğrenci, sanatçı, ev kadını, iş adamı gibi genel referans kişilerin işbirliğini istemekte büyük yarar olabilir.

Çevre kontrolü, kuşkusuz norm dışı davranışı dizginleyecek tek etken değildir. Aynı ölçüde önemli bir etken de, kişilikten kaynaklanan kontrollerdir: Kişinin genelde suça, özelde vergi suçuna karşı tutumları,

---

⁷¹J. Julian, a.g.e., ss.165-167.

bu suça göstereceği hoşgörünün derecesini tayin edecektir. Tutum davranış bağlantısı varsayıldığında, vergi kaçakçılığı davranışının altında teşvik edici tüm çevresel etkenler kadar, olumlu tutumların da yattığına hükmedilmektedir. Bu, bizi bir kez daha eğitimle elde edilebilecek kazanımlar üzerinde düşünmeye sevk edebilir: Eğitim, çocuklarda vergilemeye karşı doğru tutumların yerleştirilmesi; yetişkinlerde ise, yanlış tutumların düzeltilmesi anlamında çok önemli ve yararlı olacaktır.

Son olarak, ileride yapılacak çalışmalarda cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, iş/meslek, siyasal tercih gibi temel sosyolojik değişkenlerin vergi kaçakçılığı ile bağlantılarının irdelenmesinin, bu davranışı kavramak ve engellemek açısından çok önemli ipuçları sağlayabileceğini belirtmek isteriz.

Görüldüğü gibi, bugüne dek yapılan araştırmalar, bilgi ve tutum değişikliklerinin vergi kaçaklarını önlemeye katkısı olacağını (dolayısıyla eğitim, propoganda ve idarenin halkla ilişkilerine ağırlık vermenin potansiyel yararlarını) ortaya koymakla birlikte, denetim ve cezanın da, özellikle tutumların yeterince yerleşeceği aşamaya kadar çok etkin olabileceğini göstermiştir.

Bu noktaya kadar bir kaç kez vergi konusundaki cehaleti gidermenin ve vergi idarelerinin yükümlü psikolojisini de ihmal etmeyen düzenlemelere kavuşturulmasının, vergilemeye yönelik olumsuz tutumları bir ölçüde değiştirebileceği ve bu sayede vergi kaçaklarının azalabileceği önerilmiştir. Şimdi, bu iki konuya kısaca açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

4.5. Vergi Eğitimine İlişkin Öneriler

Çalışmamızın çeşitli bölümlerinde, vergilemeye karşı direncin yumuşatılması ve etkin vergileme için vergi eğitiminin yararlı olabileceği

görüşü dile getirilmiştir. Bir vergi pedagojisinin gerekliliğini ilk dile getiren yazarlardan biri, G.Schmölders olmuştur.⁷²

Vergilemenin psikolojik sınırları ve vergi kaçakçılığının psikolojisi hakkında toparlayabildiğimiz bilgiler, özellikle iki hususun yükümlü davranışı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir: Malî konulardaki bilgi düzeyi ve vergilemeye ilişkin tutumlar.

Malî konulardaki bilgi düzeyinden kasıt, yurttaşların özellikle vergi-hizmet bağlantısını (malî bağlantı) ne denli kavradıklarıdır. Bunun yanında, yükümlüler ödedikleri çeşitli dolaylı ve dolaysız vergiler, bunların oranlarının nasıl hesaplandığı v.b. konularda her zaman yeterli bilgiye sahip olmayabilirler. Özellikle vergi-hizmet ilişkisi konusunda bilgi düzeyinin gelişmiş ülkelerde bile umulanın altında olduğunu gösteren çalışmalar vardır.⁷³

Çalışmamızın ikinci bölümünde belirtildiği gibi, bireyin herhangi bir konuda olumlu ya da olumsuz bir tutuma sahip olabilmesi için, öncelikle o konuya ilişkin bilgileri öğrenmiş olması gerekir. Bu nedenle de, malî konularda yeterli bilgiye sahip olmayan bir toplumda vergilemede etkinlik sağlanamıyorsa, vergi ahlâkının düşüklüğü ya da vergi yönetiminin başarısızlığı gibi hususlardan önce, vergi cehaleti konusunun üzerine gitmekte yarar vardır. Bunun anlamı, hiç kuşkusuz, vergi sistemlerinin temelini oluşturan iktisadî ve hukukî kuram ve ilkelerin herkese öğretilmesi değildir. Ancak, iktisadî anlamda faal olabilecek yaşa gelmiş - ki çağdaş toplumda bunun anlamı belirli bir eğitim sürecini tamamlamış olmaktır - her yurttaş, potansiyel bir yükümlü olduğuna göre, resmi örgün eğitim mutlaka vergi ödevinin anlamı, kapsamı ve biçimsel özellikleri hakkında bilgi sağlamalıdır. Okullarda alınan bu temel bilgi, yaygın eğitim ve propaganda faaliyetleriyle okul çağında olmayan yurttaşlar için de sürdürülmelidir.

---

⁷²G. Schmölders, "Finanzpsychologie", a.g.m., s.5.

⁷³Bkz. paragraf 2.4.2.

Bilindiği gibi, örgün eğitim, okullarda devletin saptadığı müfredat ve kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen ve belli aşamalarda kişiye diplomalar sağlayan eğitim sürecidir. Yaygın eğitim ise, belirli bir eğitim kuruluşuna kayıtlı olmayan kitleleri, çeşitli iletişim kanallarıyla, belirli konularda bilgilendirmeye çalışır. Örgün eğitim, belirli becerilerin ve sosyal rollerin kazanılmasını birinci planda, toplumsal değer aktarımını ikinci planda tutar. Yaygın eğitim de bazen belirli becerileri kazandırmayı (televizyon kanalıyla yetişkinlere okuma yazma öğretmek gibi), çoğu zaman da toplumsal değer ve kuralların aktarımını (televizyon kanalıyla KDV ödemelerinin, tasarrufun, aile planlamasının v.b. teşvik edilmesi gibi) hedefler. Bu iki farklı tarzın teknikleri de farklı olmakla birlikte, çok genel olarak, bilgi ve beceri kazandırmada didaktik yöntemlerin, değer aktarımında ise propaganda yöntemlerinin tercih edildiğini belirtebiliriz. Propaganda da didaktik öğeler barındırabilir, ancak, esasen tutum ve davranışları oluşturmaya ya da değiştirmeye yönelik olduğu için, mutlaka bunların temelini oluşturan duygulara ve motiflere hitap etmek zorundadır.

Sosyalleşme sürecinin bir parçası olan iktisadî sosyalleşmeye ilişkin çalışmalar, çocukların da iktisadî yaşam hakkında belirli fikir ve tutumlara sahip olduklarını göstermiştir. İktisadî sosyalleşme, iktisadî yaşamla bağlantılı bilgi, beceri, davranış ve tutumların öğrenilmesini kapsar. Bu sürecin nasıl gerçekleştiği konusunda, davranışçı (davranışların öğrenme ürünü olduğunu kabul eden) ve bilişsel (insanın zihinsel faaliyetlerinin evrensel bir şemaya uygun aşamalarda geliştiğini kabul eden) yaklaşımlar arasında bir uzlaşma mümkündür: Her iki kuram da öngörülebilir bir davranış tarzının oluşması için sosyal gerçekle temasın gerekli olduğunu kabul etmektedir. Bundan hareketle, her iki kuram açısından da çocukların tedrici olarak uyum sağlayacakları bir objektif iktisadî gerçeklikten söz edilebilir.⁷⁴

⁷⁴ Christine Roland - Levy, "Economic Socialization: Basis for International Comparisons", *Journal of Economic Psychology*, 11 (1990), s.471.

İktisadî düşünce zihinsel faaliyetin bir bölümü olduğu için zihinsel yapının genel gelişimine bağlıdır. Bu nedenle, çocuğun iktisadî olayları kavrayışında ilerleyen yaşla birlikte tedricî değişimler oluşur. Başka bir deyişle, genel sosyalleşme süreci içinde, belirli aşamalarda çocuğun iktisadî olguları kavrayış düzeyi değişir. Araştırmalar⁷⁵ sekiz yaş civarındaki çocukların çok kaba bir para kavramına ve yaşamak için paranın gerekli olduğu duygusuna sahip olduklarını; insanların para kazanmak için çalıştıklarını ve yoksul-varlıklı ayırımını bildiklerini göstermektedir. Onbir yaş civarındakilerde, iktisadî sistem konusunda muğlâk da olsa bir fikir oluşmuştur. Ondört yaş civarındakiler ise toplumsal ve iktisadî sistemlerin varlıklı veya yoksul olmakla bir bağlantısı bulunduğunun genelde farkındadırlar. Bunların, iktisadî olgular konusunda - konunun uzmanı olmayan - herhangi bir yetişkininkine yakın görüşleri olabilmektedir.

İktisadî sosyalleşmenin farklı eğitim ortamlarında farklı biçimlerde oluştuğu; cinsiyet, sosyal sınıf ve ülkenin genel yapısal özellikleri gibi değişkenlerden etkilendiği düşünülmektedir.

İktisadî sosyalleşme konusu farklı ülkelerin çocukları üzerinde karşılaştırmalı olarak araştırılmış⁷⁶, iktisadî bilgi ve kavrayışın büyüyen yaşla artması genel bir eğilim olarak görülmekle birlikte, çocukların bilgi ve tutumlarının içerik itibariyle ülkeden ülkeye önemli farklar gösterdiği saptanmıştır. Hattâ, iktisadî konulara ilişkin değerlerin yalnız kültürler arasında değil bir ülkenin farklı alt kültürleri arasında bile önemli farklılıklar arz ettiği sonucuna varılmıştır. Tüm bunlar, eğitim süreci içinde iktisadî bilgi ve tutumların oluşması konusunda bilinçli, programlı ve yaş gruplarının kavrayış kapasitesine uyarlanmış bir yaklaşımın, verimli olabileceğini düşündürmektedir.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. a.g.m., s.473-474.

⁷⁶ David Leiser, Guje Sevan ve Daphna Levy, "Children's Economic Socialization: Summarizing the Cross-Cultural Comparison of Ten Countries", *Journal of Pshycology*, 11 (1990), ss.591-614.

Ülkemizde örgün eğitim kapsamında vergi konusunda aktarılanlar dikkat çekecek derecede yetersiz görüldüğünden bu konuya da kısaca değinilecektir.

4.5.1. Türkiye'de Örgün Eğitimde Vergi

Ülkemizdeki resmi eğitimin kapsamına baktığımızda, vergileme kavramının ve vergilemenin amaçlarının ilkökul beşinci sınıf sosyal bilimler ve ortaokul üçüncü sınıf vatandaşlık bilgisi derslerinin müfredatına dahil edildiğini görüyoruz. Milli Eğitim Bakanlığı'nca önerilen ders kitaplarında konuya ayrılan bölümler⁷⁷ vergilemeyi yurttaş ödevleri kapsamında, oldukça kısa birer paragrafta (her iki kitapta da yaklaşık ikişer sayfa) ele almaktadır. Okutulan içerik, öğrenciye malî bağlantı hakkında belli bir bilgi sağlamaya yönelik olmakla birlikte, somut bilgilerin slogan niteliğindeki önermelerle birarada sunulmuş olması dikkati çekmektedir. Vergilemenin "kutsal bir görev" olduğu ya da devlet hizmetlerinin "bizleri mutlu ettiği" yolundaki önermeler, öğrenciyi düşünmeye sevkedecek nitelikte değildir. Ayrıca, anlatımda net olmayan noktalar vardır: "Vatandaş ne zaman, nereye, nasıl vergi vereceğini bilir" (Ek 1); "Bu kutsal görevimizi kusursuzca yerine getirdiğimiz takdirde devletimiz güçlü, vatandaşlarımız mutlu olur" (Ek 2) gibi... Bunların yanında ilkökul ve ortaokul öğrencilerine iletilen bilgiler arasında nitelik ve nicelik açısından anlamlı bir fark bulunmaması yani iki ayrı yaş grubunun farklı zihinsel kapasitelerinin dikkate alınmamış olması da dikkat çekicidir. Bu şekilde işlenen bir konunun, herhangi bir dersin 15 dakikasından fazlasını kapsamaması beklenemez. Muhtemelen öğretmenler, gerek sosyal bilgiler, gerekse vatandaşlık bilgisi derslerinde, sosyal yaşama ilişkin pek çok konuyu hep kısa ve yüzeysel bir biçimde geçiştirmek zorunda kalmaktadır. Konuların çok olması ve derinlemesine işlenmemesi, büyük ölçüde

⁷⁷Bkz. Ek 2 ve Ek 3.

toplumsal görevlerin aktarımı için planlanan bu derslerin amaçlarına ulaşmalarına engel olabilir. Bu açıdan vergileme konusu, bir kampanya halinde vurgulanırsa, daha kalıcı olabilir. Okullarda geleneksel olarak tekrarlanan kampanyalar vardır (Okuma, Tutum, Yeşilay, Verem-Savaş v.b. konulardaki kampanya ya da haftalar). Vergi ödevine de her yıl özel bir zaman dilimi ayırmak, konuyu her sınıfta ve birden fazla derste dile getirmek, konuyla ilgili kişileri konferanslara davet etmek, kitapçıklar dağıtmak didaktik bilgi aktarımını kuvvetlendirecektir. Bu bilgi aktarımında, üretken yaşta olmayan, para kavramını çok yüzeysel olarak tanıyan genç insanlara ekonominin bütününe ilgilendiren bir konuyu hatasız fakat anlaşılabilir ve etkileyici bir biçimde anlatmak söz konusudur. Dolayısıyla verilecek mesajların içerikleri ve üslup üzerinde çok dikkatle durmak gerekecektir.

Aşağıda propogandanın sosyal psikolojisi konusunda kısa bir açıklamaya ve vergi tutumlarını değiştirmeye yönelik propogandanın içeriğine yönelik bir kaç basit öneriye yer verilecektir.

4.5.2. Propaganda

Eğitim (ya da propaganda) amacıyla iletilen bir mesajın etkin olabilmesi, yani doğru anlaşılması, akılda tutulması ve istenen yönde tutum ve davranış değişikliklerine yol açması özellikle dört etkene bağlıdır: Mesajı ileten kişi; mesajın içeriği; mesajın iletildiği kanal ve alıcı kitle...⁷⁸

Mesajı ileten kişiyi etkili kılan özelliklerin başında güvenilirlik gelir. Alıcı kitle nezdinde güvenilir olan kişiler, genelde konularının uzmanı olan, tereddütsüz ve akıcı konuşan, dinleyici ile göz teması kuran kişilerdir. İnsanların, gizlice dinledikleri kişilere ve iletenin çıkarlarına hizmet etmediğini bildikleri mesajlara daha kolay

⁷⁸Konunun ayrıntılı bir incelemesi için bkz. David G. Myers, a.g.e., ss.275-313; Çiğdem Kağıtçıbaşı, a.g.e., ss.163-195.

inandıkları da saptanmıştır.⁷⁹ Ayrıca, çekici bulunan kişilerin inandırıcılığı da daha yüksek olmaktadır.

Mesajın etkinliğinde, duygulara hitap etmesi, haz veren uyaranlar (içki ya da güzel müzik gibi) eşliğinde sunulması⁸⁰, konu gerektiriyorsa korku duyguları uyandırması⁸¹, genelde canlı ve kolay hatırlanır olması önemlidir.

Kuşkusuz, mesajın benimsenmesinde, alıcının mevcut düşünce ve tutumlarıyla mesajın işlemek istedikleri arasındaki mesafe de bir rol oynar. Burada ara değişken, mesajı ileten kişinin güvenilirliğidir. Çok güvenilir bir kişi, alıcı kitlede büyük tutum değişiklikleri sağlayabilir.

Mesajın tek yanlı mı, yoksa problemin her iki yönünü de tartışır nitelikte mi olması gerektiğini yine alıcı kitle belirler. Yetersiz eğitim almış, ya da mesaj doğrultusunda düşünmeye zaten yatkın olan kişilere tek yanlı bir mesaj daha kolayca etki yapar. Bilgi düzeyi yüksek ve itiraza hazır bir alıcı ise, problemin her cephesini tartışan, muhtemel itirazları da kapsayan bir mesajdan daha kuvvetle etkilenir.

Propagandanın etkinliğinde, kullanılan iletişim kanalının da bir rolü olduğu belirtilmişti. İnsanların en güçlü (ve davranışlarda da somutlaşan) tutumlarının, aktif deneyimlerle oluşturulan tutumlar olduğu bilinmektedir. Pasif olarak edinilen bilgiler, tutum ve davranış değiştirmede daha az etkilidir. Yine de, yüzyüze iletişim kadar etkili olmasa da, kitle iletişim kanalları, önemsiz (marka seçimi gibi) ve

---

⁷⁹E. Aronson, a.g.e., s.62-63.

⁸⁰Irving L. Janis, Donald Kaye ve Paul Kirschner, "Facilitating Effects of Eating - While Reading on Responsiveness to Persuasive Communications", Readings in Social Psychology, Eds. Jonathan L. Freedman, J. Merrill Carlsmith, David O. Ross, Prentice-Hall, New Jersey, 1971, ss.404-412.

⁸¹Özellikle sağlığa ilişkin mesajların ılımlı bir korkutuculuk taşıması, davranış değişikliğini hızlandırmaktadır. Bkz. Ç. Kağıtçıbaşı, a.g.e., s.183-184.

yabancı (henüz hiç tanınmayan siyasal kişiler hakkında görüş geliştirmek gibi) konularda çok etkili olabilmektedir.⁸²

Alıcı kitlenin mesajın etkinliğini belirleyen özellikleri zekâ, ikna edilebilirlik, karşıt görüşlere açık olup olmama, yaş ve cinsiyet gibi özelliklerdir. Genelde zeki alıcılar daha zor ikna olur. Gençler, henüz tutumlarını geliştirme çağında oldukları için, yaşlılara kıyasla daha kolay tutum değiştirir. Kadınların daha kolay etki altında kaldığını gösteren çalışmalar da vardır.

Kısaca, eğitici ve tutumları yönlendirici iletişimin başarısı, "kimin, neyi, nasıl, kime söylediğine" ⁸³ bağlıdır. Aynı konuda farklı yaş grupları ve farklı sosyo-kültürel düzeyler için farklı mesajlar, farklı kanallardan iletilmelidir. Bu da, herhangi bir konuda başarılı bir yaygın eğitim programı tasarlamamanın güçlüğüne ortaya koymaktadır.

Vergileme konusundaki tutumları hedef alan bir yaygın eğitim ve propaganda programı için nasıl bir model önerilebilir? Öncelikle, bu konuda suça özendirici her çeşit modelin ortadan kaldırılması gereklidir. Vergilemenin amacına ulaşamadığını, toplum içinde vergi yükünün adalet ölçülerine uygun olarak bölüştürülmediğini, belli kesimlerin bu ödevi yapmadıklarını ve herhangi bir cezayla karşılaşmadıklarını günlük basın aracılığıyla öğrenen bir toplum, - daha önceki paragraflarda kullandığımız kavramları kullanacak olursak - yalnız bir davranış modeliyle karşı karşıyadır, caydırıcı tedbirlerin etkisini hissetmemektedir, sapkınlıktan korunmamaktadır. Böyle bir suça teşvik ortamında kitle iletişim kanallarıyla yapılacak, vergilemenin önemini vurgulayan çeşitli çağrılar alıcı kitleyi ne kadar etkileyeceği tartışma götürür. Şu halde, iletişim yoluyla davranış kontrolünden önce, vergilemede adalet, idarî etkinlik ve vergi suçlarını caydırıcı

---

⁸²D. G. Myers, a.g.e., ss.293-295.

⁸³E. Aronson, a.g.e., s.56.

tedbirler gereklidir.⁸⁴ Tek başına bunlar, muhtemelen etkin bir vergileme sürecini ortaya çıkartacaktır. Bu sistem, pahalı olabilir; ancak vergi erozyonunun önünü alacaktır.

İkinci aşamada, gerçek ve potansiyel yükümlüleri vergilemenin önemine ikna edecek iletişime geçilebilir. Bu sayede yerleşecek olumlu tutumlar, zaman içinde vergi disiplini artırabilir. O takdirde, yurttaşların idareyi düşman olarak algılamayacakları, vergi ödevinden kaçınmak için sürekli fırsat kollamayacakları umulabilir. Bu da, idarî etkinlik için yapılan harcamaların zaman içinde azaltılması sonucunu verebilir.

Vergi tutumlarına yönelik iletişimde mesajların içeriği ve mesajları iletenlerin kimliği, alıcı kitlenin yaş ve uğraşı gruplarına göre belirlenebilir: iletişim kanalı olarak televizyonu kullandığımızı varsayalım. Yukarıda belirtildiği gibi, tutumları yönlendirici iletişim için televizyon her zaman sanıldığı kadar etkin olmayabilir. Ama bizim konumuzda en kolay kullanılacak kanal gibi görülmektedir (nitekim son yıllarda Türkiye'de de kullanılmıştır).

Zekâ ve eğitim düzeyi yüksek yetişkinler için, güvenilir kişilerin sunduğu, çok yönlü, rasyonel ve didaktik mesajlar etkili olmaktadır. Şu halde, bilim adamlarının sunacağı tarafsız, didaktik mesajlar televizyondaki ara haber programlarının hemen öncesine ya da içine monte edilebilir.

Entellektüel düzeyi yüksek olmayan alıcılar, duygulara hitap eden, canlı ve tek yönlü mesajlardan etkilenmek eğiliminde olduğuna göre, eğlence programları ve "soap opera" türü programların hemen öncesinde, popüler sanatçılar ya da öğretmen, doktor, hemşire, ev kadını v.b. prototipler, slogan ağırlıklı, tek yönlü mesajlar iletebilir. Yine bu kapsamda eğlenceli skeçlere yer verilebilir. Hedef konunun

---

⁸⁴Ömer Faruk Batırel, "Vergi Verilmez Alınır", Görüş, Mayıs 1992, ss.54-56.

dramatik bir yapıya oturtulduğu, uzun metrajlı televizyon filmleri gösterilebilir.

Gençlerin özellikle izlediği programların hemen öncesinde, yine popüler sanatçı ve sporcular, başarılı iş adamları, çeşitli meslek mensupları (kısaca gencin özdeşleşmek isteyebileceği kişiler) yarı didaktik, tek yönlü, canlı mesajlar sunabilir.

Çocuk programlarına, konuya ilişkin küçük dramalar monte edilebilir. Ayrıca çizgi film figürleri ve masal kahramanları hedef yaş grubunun kolayca anlayacağı düzeyde, yarı didaktik, tek yönlü, çarpıcı mesajlar iletebilir.

Kuşkusuz böyle bir program pek çok başka kanaldan desteklenebilir: afişler, gazete yazıları, geniş izleyicisi olan radyo programlarının içine yerleştirilecek mesajlar, konulu filimler, konferanslar, okullarda, resmi kuruluşlarda ve basın kuruluşlarında düzenlenecek resim, kompozisyon, makale, araştırma, röportaj v.b. yarışmalar, kısaca bugün herhangi bir kitle toplumunda herhangi bir kişiyi, fikri ya da malı tanıtmak, benimsetmek, satmak için tutulan her yol, vergi tutumlarını islah etmek için de kullanılabilir. İletişim, reklâm, promosyon işlerinde uzmanlaşmış kişilerin becerileri, konuya ilişkin teorik bilgiyle birleştirildiğinde çok etraflı ve etkili programlar ortaya çıkabilir. Örgün eğitimde aktarılacak bilgi ve değerler, yaygın iletişimle beslendiğinde - disiplinsizliği teşvik eden bir ortamın bulunmaması koşuluyla - "vergi zihniyeti" bir tek kuşakta, anlamlı ölçüde değiştirilebilir. Burada, vergileme konusundaki tutumların bilinmesi önemli bir araç oluşturacaktır. Bu araç sayesinde alıcı kitlenin muhtemel endişelerini, karşı savlarını ve olumsuz duygularını da kapsayan ve yanıtlayan mesajların hazırlanması mümkün olacaktır.

4.5.3. Türkiye'de Vergi Bilincini Yerleştirmeye Yönelik Propaganda Çalışmaları

Ülkemizde de, 1980'li yılların ortasından başlayarak, yurttaşların vergi bilincini arttırmaya yönelik propaganda ve yaygın eğitim çalışmaları yapılmıştır.

2 Kasım 1984 tarihinde KDV uygulamasına ilişkin yasa yürürlüğe girmiş, bunu izleyen Aralık ayından itibaren radyo, televizyon, üniversiteler, basın organları ve meslek kuruluşları aracılığıyla tanıtım çalışmalarına başlanmıştır. Çeşitli illerdeki ticaret ve sanayi odaları ve esnaf dernekleri aracılığıyla seminerler düzenlenmiş, televizyon için yaklaşık kırk adet "Bir Dakika" programı hazırlanmıştır.

Televizyon için hazırlanan spotlarda rol alan sanatçılar (bunların seçiminde ün, halkın sevgisi ve hiç bir suça adı karışmamış olmak esas alınmıştır) bunun teknisyenliğini de üstlenerek, senaryo üzerinde vergi uzmanları ile birlikte çalışmış, bağlantıda buldukları reklam ve film şirketlerinden teknik yardım sağlamışlardır.

Son üç yıldır defterdarlık ve vergi dairelerinde yükümlülerle gündemsiz tartışma ve sohbet toplantıları düzenlenmektedir. Bu toplantılara katılan 60.000 yükümlüyü kapsayan bir anketle, vergi dairelerinin yurttaşlar tarafından nasıl değerlendirildiği soruşturulmuştur. Yine son üç yıldır vergi haftaları düzenlenerek vergi eğitimi, vergi-yargı ilişkileri gibi konular işlenmekte, afiş, pankart, broşür gibi malzemeler dağıtmakta, üniversiteler ve okullarda konferanslar ve yarışmalar yapılmaktadır.

Tüm bu çalışmaların vergi tutumlarının geliştirilmesine ne gibi katkıları olduğu henüz saptanmış ve açıklanmış olmamakla birlikte, çalışmalar için psikolog, eğitimci, reklam/iletişim ve halkla ilişkiler uzmanı gibi konunun eğitimi görmüş kişilerden yararlanılmaması

dikkati çekmektedir.* Öncelikle vergilendirmeye ve vergi idarelerine karşı mevcut tutumları ve yükümlülerin malî bilgi düzeyini saptayacak kapsamlı araştırmalar gerçekleştirilmiş ve hedef kitleler, propaganda mesajlarının içerik ve çeşitliliği ve mesajları verecek kişiler bundan sonra seçilmiş olsa yapılan çalışmaların etkileri güçlendirilebilirdi. Aynı şekilde, genelde güldürerek dikkat çekmeye yönelik olan TV spotlarının alıcı kitle içindeki farklı yaş ve entellektüel düzey gruplarına hitap edecek şekilde çeşitlendirilmesinde de yarar olabilirdi. Yine de, bir konuyla herhangi bir biçimde karşı karşıya kalmanın ve çok etkili bir yöntemle sunulmasa da, o konuya ilişkin doğru mesajlar almanın bir ölçüde yararlı olacağı umulabilir.

4.6. Vergi Yönetimine İlişkin Öneriler

Vergilemeye karşı gösterilen tepkilerde vergi yönetiminin de bir payı olduğu ve yükümlü psikolojisini gözardı etmeyen, etkin bir yönetimin vergi hasılatını yükseltebileceği düşünülmektedir.⁸⁵

Vergi idaresinin vergilemede etkinliği sağlayabilmesi için vergi yasalarının basitleştirilmesi, vergilemenin amaçlarının azaltılması - vergi yönetiminin birbiriyle çatışan görevlerden kurtarılması - ve vergi yükümlüleriyle ilişkilerin, vergilere karşı direnci engelleyecek biçimde yumuşatılması önerilmiştir.⁸⁶

Yükümlü psikolojisini dikkate alan (etkinlik kavramına dahil eden) vergi yönetiminin özellikleri ise şöylece sıralanmıştır:⁸⁷

---

* Bu açıklamayı çalışmaların kapsamı hakkında bilgilerine başvurduğumuz bir önceki Gelirler Genel Müdürü Sayın Altan Tufan yapmıştır.

⁸⁵D. Şenyüz, a.g.e., s.60.

⁸⁶G. Schmolders, "Vergi Yönetiminin Vergilemenin Etkinliği Üzerindeki Etkisi", a.g.m., s.169-170.

⁸⁷D. Şenyüz, a.g.e., s.61.

- (a) Güven verici bir uygulama
- (b) Süratli iş görebilme
- (c) İşlerde tarafsızlığın hâkim kılınması
- (d) Düşük maliyetle vergi toplama.

Az gelişmiş ülkelerde vergi idarelerinin bu sayılan özelliklere ulaşamama nedenleri ise, personelin gerek sayı gerekse nitelik açısından yetersiz olması; aynı personelin ücret ve çalışma koşulları (fiziksel ortam, teknik olanak ve malzemeler v.b.) itibariyle tatminkâr konumda olmaması ve halkla ilişkilerde yetersizlik şeklinde sıralanmıştır.⁸⁸

Türkiye'de de vergi idaresinin etkinliğinin artırılmasına yönelik tartışmalar vardır.⁸⁹ Şu ana kadarki tüm Beş Yıllık Kalkınma Planlarında vergi idaresinin daha etkin bir hizmet için yeniden örgütlenmesini öngören pasajlar yer almıştır.⁹⁰ Bu da ilgililerin sorunun bilincinde olduğunu ama bugüne kadar radikal bir değişiklik gerçekleştirilemediğini düşündürmektedir.

1979 yılında, OECD bünyesinde bir araştırma grubu, gerek okullarda gerekse yaygın eğitim kanalıyla malî bilgi düzeyinin yükseltilmesini önermiştir. Amaç, vergi otoritelerinin ve genel olarak hükümetlerin "baskıcı ve müdahaleci" imajını değiştirmek ve yurttaşlarla iknaya dayalı, olumlu bir iletişim kurmaktır. Buradan hareketle, Kanada, Fransa, Norveç, İrlanda ve Finlandiya'da vergi memurlarına halkla ilişkiler konusunda sistemli bir eğitim verilmeye başlanmıştır.⁹¹

⁸⁸Ayrıntılı bir inceleme için bkz. a.g.e., ss.62-73.

⁸⁹Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Maliye ve Gümrük Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi. Türk Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanması Paneli (İstanbul 1991), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

⁹⁰a.g.e., s.40-41.

⁹¹A. Lewis, a.g.e., s.187.

İdareyle yükümlüler arasındaki ilişkileri düzeltmede çok önemli kabul edilen bir yöntem, işlemlerde kullanılan dokümanların ve idareden halka ulaşan bilginin basitleştirilmesi ve sadeleştirilmesidir. Vergileme işlemlerinde kullanılan dilin, yükümlülerin vergi ödemek için katlandığı maliyeti yükselttiği, bunun da idareye karşı olumsuz tutumların gelişmesine ve vergi kaçaklarının artmasına yol açtığı ileri sürülmüştür. Bu nedenle, çeşitli ülkelerde vergi idarelerinin kullandığı formlar, dilden renklere ve grafik özelliklere kadar çok yönlü incelenmekte ve en kolay anlaşılacak, en sempatik malzemenin geliştirilmesine çalışılmaktadır.⁹²

1983'de OECD bünyesinde yapılan bir toplantı idarî kuruluşlarla yurttaşlar arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesine ayrılmış ve çeşitli öneriler getirilmiştir.⁹³ Bunlara göre, temel bir sorun, devlet memurları ile bunlara başvuran yurttaşlar arasındaki sosyal mesafedir. Bu mesafe, farklı sosyal konumlardan ve iki tarafın ihtiyaçlar, hizmetler ve karşılıklı ilişkiler konusundaki farklı görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Sorunları düzeltici yaklaşımda, yurttaşla ilişki kuran personelin yenilenmesi, yasa ve yönetmeliklerin değiştirilmesi ya da yurttaşla idarenin karşı karşıya geldiği koşulların düzeltilmesi düşünülebilir. Bu çözümlerin her biri, bir yeniden örgütlenmeyi gerektirecektir.

İdarî örgütlerle yurttaşlar arasındaki ilişkinin önemine ilk değinenlerden biri olarak G.W.Hegel'e (The Philosophy of Law, Cilt 2, paragraf 290-296) atıfta bulunmaktadır: Hegel, bugün de kabul edilen şu üç noktayı vurgulamıştır:

(a) Yurttaşların idareyle ilişkilerinde duydukları güven ve tatmin, yalnızca hizmetlerin sayısı ve kalitesine değil, memurlardan gördükleri muameleye de bağlıdır.

---

⁹²a.g.e., ss.191-197.

⁹³OECD, Reunion d'experts gouvernementaux sur les relations entre les citoyens et l'administration, 6-9 Aralık 1983, Paris, toplantı raporları.

(b) Kamu ajanlarının davranışları, yalnız kendi donanımlarından değil, aynı zamanda da bağlı buldukları idarî örgütün yapısından etkilenir.

(c) İdare-yurttaş ilişkisinin düzeltilmesi yalnızca personel seçimiyle mümkün değildir; örgütsel yapının da değiştirilmesi gerekir.

Bürokratik yapıların ve bunlarda çalışan personelin sorunları bugün de sosyal bilimcileri uğraştıran bir konudur. Örgütlerin geliştirilmesi, örgüt içi verimin yükseltilmesi ve çevre-örgüt ilişkilerinin düzenlenmesi yolundaki çalışmalar, bürokratik örgütlere tam olarak uyarlanamamaktadır. Bu örgütlere yöneltilen çeşitli eleştiriler vardır: Bürokratların, aslında yurttaşlara hizmet etmek konumunda oldukları halde, erişilmez kişiler gibi davranmaları, uygulamalarda çok katı oldukları gibi şikayetler karşısında, belirli kurallara göre çalışan bu kişilerin yapabileceği bir şey olmayabilir. Bürokratik örgütler, işlemlerin tek tip ve hatasız olması için, değişik kişilerin sorumlu olduğu, detaylı prosedürler geliştirirler. Örgüte başvuran kişi açısından bunun anlamı, en basit bir işlem için bile değişik yerlere başvurmak, beklemek, imzalar almak v.b. olabilir. Öte yandan, bazen de bürokratlar işlemleri bahane ederek, başvuranları çok uzun süre bekletebilir, işlerini aksatabilir ya da örgüt içinde dolaştırabilir. Genelde bu tür davranışlar, büyük şikayet konusu oldukları halde, cezalandırılmamaktadır.⁹⁴

Prosedürlerin sadeleştirilmesi yanında, bürokratların da daha iyi niyetli olmalarını sağlamak, idarî örgüt ile yurttaşlar arasındaki ilişkiye mutlaka olumlu katkılarda bulunacaktır. Bürokratların yurttaşları idareden soğutan davranışlarına açıklık getirmek amacıyla yapılan çalışmalar⁹⁵ bu kişilerin gelir ve statülerinin genelde kendileriyle aynı

⁹⁴Paul B. Horton ve Chester L. Hunt, *Sociology*, McGraw-Hill Inc., Auckland, 1980, ss.295-299.

⁹⁵Ayrıntılar için bkz. Richard H.Hall, *Occupations and the Social Structure*, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1975, ss.157-161.

ayarda olan, fakat iş hayatında yer alan kişilere göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Bürokratik görevlerde bulunmayan, yüksek toplumsal statü sahibi kişiler, bürokratların güvence düşkünü, yükselme hirsından yoksun, rutin çalışmaya müsait, tembel, durgun ve yaratıcılıktan uzak olduğu yolunda önyargılara sahiptir. Ayrıca, kamu görevlileri, pratikte kendilerinin işvereni konumunda olan yurttaşlar tarafından "hizmetli" olarak algılanabilmekte ve bu doğrultuda muamele görebilmektedir. Bunlar, bürokratların az çok düşmanca tutumlar ve önyargılar taşıyan bir kitleye hizmet etmekte olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, aynı araştırmalar, bürokratların genelde maddi değil entellektüel hazlara ve bir dava için çalışmaya yönelik kişilikte olduğunu da ortaya çıkartmaktadır. Şu halde, bürokratların koşullarını düzeltecek, onları daha yapıcı davranış biçimlerine yöneltecek bir yaklaşım yanında, yurttaşlar için de bürokrasiye karşı olumsuz tutumları yıkacak ve idarî kuruluşlarla işbirliği konusunda iyi niyet aşılacak bir davranış eğitimi gereklidir.

İdare-yurttaş ilişkilerinin düzeltilmesi konulu OECD toplantısında⁹⁶ bir örgütü oluşturan dört temel ögede (personelin yapısı; çalışma programı; iletişim tarzı ve kontrol tarzı) değişimlere gerek olduğu belirtilmiştir. Personel konusunda yeterli ödeme vb. olanaklar, dikey ilerleme yollarının açık olması, beşerî ilişkiler konusunda eğitim ve bilinçlendirme, idarî kurumda yurttaşla doğrudan teması olanların konumlarında özendirici düzenlemeler önerilmiştir. Örgütün çalışma programı da sadece sunulan hizmetlerin miktarı ve teknik kalitesi açısından değil, aynı zamanda personelin yurttaşların insanî ihtiyaçlarına ne kadar eğilebildiği açısından da incelenmelidir. Örgütün iletişim yapısı, değişik servisleri ve üstlerle astları yalnız teknik değil insanî konularda da fikir alışverişine sokacak biçimde yeniden düzenlenmelidir. Keza örgüt içi denetim (üstlerin astlarını denetlemesi) de yalnız teknik konuları değil, halkla ilişkilerde ne kadar özenli olduğunu da kapsamalıdır.

⁹⁶OECD a.g. toplantı raporları.

Vergi yükümlülerinin uyması gereken prosedürlerin kolay anlaşılır hale getirilmesi, örgütün halkla ilişkilerinin vergi zihniyetini geliştirecek bir niteliğe kavuşturulması ve nihayet bu girişimlerin vergilemenin etkinliğine ne ölçüde katkıda bulunduğuunun saptanması mali psikoloji için birer araştırma ve uygulama alanı oluşturacaktır.

Çalışmamızın bu bölümünde, vergilemeye karşı bireysel bir tepki olan vergi kaçakçılığı davranışı üzerinde durulmuştur. Vergi kaçakçılığı, kamu yararını zedeleyen ve yasalarda "suç" kapsamında ele alınan bir davranıştır. Yukarıda işaret edildiği gibi, bu davranış hem bireysel ahlâkla ilgili bir bozukluk hem de - yaygınlığı ve yol açtığı sonuçlar nedeniyle - bir sosyal sorundur. Çalışmamızın 4.4.1. paragrafında özetlenen araştırmalar, vergi kaçakçılığını bu şekilde ele almakta ve bunun kökenleri ile başvurulabilecek önlemleri irdelemektedir.

4.1., 4.2. ve 4.3. paragraflarımızda ise, ahlâklı davranışın sosyalleşme süreci içinde öğrenildiği ve vergi ahlâkının da aynı şekilde öğrenilebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Buna göre, ahlâklı davranışların öğrenilmesi ve süreklilik kazanmasında hem doğru davranış modelleri hem de ödül ve ceza mekanizmaları önemli birer rol oynamaktadır. Kendilerine sürekli kötü örnekler sunulan, doğru davranışları ödüllendirilmeyen, hataları cezasız kalan ya da başkalarının hatalarının ödüllendirildiğini farkedenden insanların ahlâklı davranışları benimsemesi mümkün değildir. Bu nedenle, vergilemeye ilişkin tutum ve davranışların düzeltilmesinde, öncelikle etkin bir denetim ve yaptırım mekanizması; buna ek olarak da mali bilgi ve bilinci düzelterek eğitim ve propaganda faaliyetleri ile vergi ödevini yerine getirmeye çalışan yükümlülere kolaylık sağlayan, onların çeşitli sorunlarına eğilen, kısaca onları bezdirmeyen bir vergi idaresinin mevcudiyeti gerekli görülmektedir.

SONUÇ

"Vergilemenin Sosyal Psikolojik Sınırı" başlıklı çalışmamızda; vergilemenin iktisadî, malî, hukukî, siyasal ve kültürel sınırları yanında bir de sosyal psikolojik sınırı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, konuya ilişkin teorik önermeler ve ampirik araştırma bulguları gözden geçirilerek tartışılmıştır. Ayrıca, vergi tazyiki karşısında yükümlülerin gösterdiği tepkiler incelenmiş, bunlardan biri olan vergi kaçakçılığı, psikolojik ve sosyolojik açıdan daha ayrıntılı olarak tartışılmış ve vergi kayıp ve kaçaklarına karşı alınacak önlemlerde psikolojik bilginin nasıl kullanılabileceği konusunda birkaç öneri sunulmuştur. Çalışmamızda değinilen başlıca hususlar şöylece özetlenebilir:

Kamu gelirlerinin ortalama %80-90'ını oluşturan vergi, devletin en önemli finansman kaynağıdır. Çağdaş devletler, vergiyi herkes için zorunlu bir yükümlülük, Anayasa'daki deyim ile bir ödev haline getirmiş ve vergilerin türlerinin, konularının, oranlarının ve tahsil usullerinin yasalarla belirlenmesi ilkesini benimsemişlerdir. Bu belirlemelerde, sosyal açıdan adalet, iktisadî açıdan da etkinlik ilkelerinin gözönünde tutulması gerekmektedir.

Her toplumsal işlev gibi, vergilemenin de sınırları vardır ve bunları kesin olarak belirlemek oldukça güçtür. İktisadî açıdan vergilemenin sınırı, vergi kapasitesinin en etkin biçimde kullanılacağı, yani ekonominin bütününe bir zarar verilmeden, mümkün olan en yüksek vergi hasılatının sağlanacağı noktadır. Malî açıdan ise, mevcut bir verginin oranı arttırıldığı halde hasılatta artık bir artışın

sağlanamadığı, ya da yeni konulan bir vergiye rağmen hasılatın artmadığı nokta, vergilemenin sınırı olarak kabul edilebilir.

Vergilemenin hukukî sınırı ise herkesin malî gücüne göre belirlenmekte ve her yükümlünün malî gücü nispetinde vergilendirilmesi gerekmektedir. Malî gücün saptanmasında, kişinin geliri, harcamaları ve serveti gözönüne alınmaktadır.

Vergilemenin siyasal sınırını, yurttaşlar ile hükümetler arasındaki ilişkiler belirler. Siyasal otorite vergi yasalarını hazırlarken, öncelikle ülke içindeki gelir bölüşümünü düşünmek zorundadır. Ancak, kendi konumunu korumak kaygısı da kararlarında bir rol oynamaktadır. Başka bir deyişle, olabildiğince çok sayıda seçmeni kendi yanlarına çekmek isteği, hükümetlerin iktisadî tercihlerini etkilemektedir.

Öte yandan, vergileme, toplumun yapısal özellikleriyle de sınırlanır. Gelişmiş, az gelişmiş ve geçiş halindeki toplumlar, farklı ekonomik yapılaraya sahip oldukları için, vergilenebilir kapasiteleri de farklı olmaktadır. Ayrıca, toplumların kültürel özellikleri de onları vergilemeye karşı daha dirençli ya da daha uyumlu kılabilir.

Tüm bu sınırlar belirlenirken, verginin toplanmasındaki cebir unsuru da gözönüne alınmalıdır. Çünkü, gelirlerinin belirli bir bölümünü devlete vermeye zorunlu olan yükümlülerin bu zorunluluğu bütünüyle hoş karşılamaları kuşkusuz mümkün değildir (bu konuda kamu maliyesi yazarları arasında genel bir mutabakat vardır). Öte yandan, insanların toplum halinde yaşamak için katlandıkları zorunlulukların tümü gözönüne alındığında, vergi ödevinin de, işlevi iyi anlaşıldığı ve tüm topluma adil bir biçimde yayıldığı takdirde, yeterince olumlu karşılanması beklenebilir. Vergilemenin nasıl algılandığı ve ne gibi tepkilere yol açtığı hususu, malî psikolojinin başlıca ilgi alanını oluşturmaktadır.

Malî psikoloji, 1950'li yıllardan itibaren gelişen iktisadî psikolojinin bir branşıdır. İktisadî psikoloji, iktisat biliminde belirli varsayımlara indirgenen insan davranışını, bu varsayımlardan arındırarak, gerçek görünümüyle incelemek ihtiyacından doğmuştur. Bireylerin malî kurumlarla ilişkilerini irdeleyen malî psikoloji gibi sadece vergileme üzerinde yoğunlaşarak vergilemenin psikolojik sınırlarını, vergilemeye ilişkin tutum ve tepkileri v.b. inceleyen vergi psikolojisi de bu disiplinin kapsamı içindedir.¹

Çalışmamızın birinci bölümünde, vergilemenin (psikolojik olan hariç) sınırları kısaca gözden geçirildikten sonra, ikinci bölümde, vergi psikolojisi ve vergilemenin psikolojik sınırı üzerinde durulmuştur. Bu sınır, yurttaşların vergilere karşı aldığı tavrın, vergi etkinliğini zedeleyecek şekilde bozulmaya başladığı noktada ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, vergilerin hangi özelliklerinin yurttaşları olumsuz tepkilere ittiğini anlamak, bu sınırı belirlemek için gereklidir. Yalnızca vergi oranı değil, verginin topluma tanıtılışı, getirildiği zaman ve ortam, vergi idarelerinin yükümlülere davranışı gibi çeşitli özellikler, yükümlüleri psikolojik olarak etkilemekte ve vergi ödevine karşı tutumlarını belirlemektedir. Bunların yanında yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek gibi çeşitli kişisel değişkenlerin de vergi tutumlarını etkilediği, araştırmalarla saptanmıştır.²

Vergilemeye karşı benimsenen tutumları - ki bunların toplamına "vergi zihniyeti" denmektedir - belirleyen çok önemli bir etkenin de malî bilgi olduğu görülmektedir. Malî bilgi³, yurttaşların, ödedikleri vergilerle devlet tarafından sunulan hizmetler arasındaki bağlantıyı bilmeleridir. Araştırmalar, genel eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin malî bilgilerinin

¹ Bkz. paragraf 2.1. ve 4.4.

²Bkz. paragraf 2.4.

³Bu kavram ve ilişkin araştırmalar A. Lewis tarafından geniş biçimde tartışılmıştır. Bkz. A. Lewis, *The Psychology of Taxation*, a.g.e., ss.42-47.

de daha yeterli olduğunu ve malî bilgi düzeyi yükseldikçe, vergilemeye karşı tutumların daha olumlu hale geldiğini göstermektedir. Aslında bunun, hizmetlerden yararlanabilmekle doğrudan bir ilişkisi de yoktur. Zira, yüksek eğitilmiş gruplar, genelde daha yüksek gelirler elde etmekte, daha yüksek oranlı vergiler ödemekte ve - genel bir kaniya göre - kamu hizmetlerinden daha az yararlanmaktadırlar. Bu da, eğitimin vergi zihniyetinin oluşmasındaki önemini ortaya çıkarmaktadır.

Öte yandan, vergi-hizmet ilişkisini bilen, ancak hizmetlerden kendilerine düşen payı yetersiz bulan yükümlüler, vergilemeye daha olumsuz yaklaşmaktadır. Aynı olumsuz yaklaşım, kendi vergi yüklerinin toplumdaki ortalama vergi yükünden daha fazla olduğuna inananlarda da görülmektedir. Bu da, yükümlülerin vergi adaletine ilişkin algılama ve değerlendirmelerinin önemli bir değişken oluşturduğunu göstermektedir.

Vergilemeye karşı benimsenen tutum ve tepkileri etkileyen diğer hususlar, vergi idarelerinin yükümlülere yaklaşımı, formalitelerin anlaşılabilirliği, denetim sıklığı ve vergi cezalarının şiddetidir. Katı denetim ve cezalar getiren bir idare, yükümlülerin uyumlu davranışlarını arttırmakla birlikte, hem vergileme konusunda, hem de genel olarak devlete karşı olumsuz tutumların yerleşmesine yol açabilmektedir. Daha esnek, ikna ve işbirliğini ön plana alan bir idare, hem uyum davranışını hem de vergi tutumlarını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca, yurttaşların vergilerini ödeyebilmek için yaptıkları ek harcamaların (uyum masrafları) düzeyi de, vergi tutumlarının oluşmasında bir rol oynamaktadır. Bu noktada, tutumlar ve tepkiler arasındaki ayrımı vurgulamakta yarar vardır: Tutumlar, insanı belirli davranışlara sevkeden birer bilgi, deneyim ve yargı bütünüdür. Ancak, bazen insan baskılayıcı koşullar karşısında gerçek tutumunu ortaya koyacak şekilde davranamayabilir; örneğin çok etkin bir vergi denetimi sürdürülüyor ve çok ağır cezalar saptanıyorsa, vergiye karşı tutumlar olumsuz da olsa, tepkiler ortaya çıkmayabilir. Bunun

anlamı, bazen vergilemenin psikolojik sınırı aşıldığı halde, somut vergi direncinin görülmemesidir.⁴

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, vergilemeye karşı gösterilen tepkiler ele alınmıştır. Bu tepkiler, bazen vergiyi ödedikten sonra, yükünü başkalarına aktarmak, ya da daha rasyonel çalışmayla etkisini gidermek çabaları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bazen de tepki, doğrudan vergiyi ödememek şeklindedir (yasal boşluklardan yararlanarak vergi konusunun ortaya çıkmasını engellemek, oluşan vergi borcunu ödememek ya da toplu vergi grevi gibi). Kimi zaman da, vergiye karşı tepkiler siyasal bir görünüm alır. Vergiyi belirleyen siyasal otoriteye karşı baskı grubu etkinliklerine girişilebilir ya da seçmenlerin oyları farklı bir vergileme yaklaşımı vaadeden siyasi partilere kayar.

Tüm bu tepkiler, vergilemede hem etkinlik kaybına yol açmakta, hem de tepki gösterenler göstermeyenlere kıyasla haksız bir kazanç elde ettikleri için, vergilemenin adaleti ilkesi zedelenmektedir. Bu tepkilerin ortaya çıkmasıyla vergi zihniyeti arasındaki bağlantı açıktır: Yükümlüler vergilere karşı olumsuz tutumlara sahipse, bu tepkilerin her fırsatta oluşması, bireylerin yasal ya da yasa dışı her imkânı zorlayarak vergi yüklerini hafifletmeye çalışmaları beklenebilir. Vergilemeye karşı yasa dışı ve bireysel bir tepki olan vergi kaçakçılığı konusunda, vergi zihniyeti ve somut davranış arasındaki bağlantıyı irdeleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Bu konu da çalışmamızın dördüncü bölümünde incelenmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi, malî psikolojide vergilemeye karşı benimsenen tutumların tümüne "vergi zihniyeti" adı verilmektedir. Doğrudan vergi kaçakçılığına ilişkin tutumlar ise "vergi ahlâkı" olarak adlandırılmaktadır.⁵ Çalışmamızda, öncelikle vergi ahlâkı kavramıyla vergilemeye ilişkin toplumsal kurallara benimseyerek uyma davranışının

⁴Bkz. paragraf 2.3.1. ve 2.4.4.

⁵Bu iki kavramı günümüzde kullandıkları biçimde tanımlayarak kamu maliyesi literatürüne kazandıran araştırmacı, Günther Schmolders'dir.

kastedildiği, bir başka deyişle, ahlâk kavramının felsefi bir içerikle değil, sosyal bilimlerdeki içeriği ile kullanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır: Malî psikolojide sözü edilen vergi ahlâkı, sosyalleşme süreci içinde öğrenilen bir uyma davranışından ibarettir. Bu davranışın benimsenmesi ya da terkedilmesi, diğer toplumsal davranışlarla aynı mekanizma içinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle, kamu maliyesi literatüründe "düşük vergi ahlâkı" olarak tanımlanan olgunun, sosyolojik açıdan sapkınlık kategorisine girdiği belirtilebilir. Sorun böylece davranışsal olarak tanımlandığında, çözüm yollarının da diğer her sapkın davranış için önerilen seçeneklerden ibaret olduğu düşünülebilir: Cezalayıcı ve caydırıcı yöntemler ya da yeniden eğitim yoluyla düzeltici yöntemler...

Araştırmalar, vergi kaçırma davranışının ortaya çıkışında malî bilgi eksikliği, vergileri adaletsiz olarak algılamak, referans grubunda vergi kaçakçılarının bulunması ve vergi denetim ve ceza riskinin düşüklüğü etkenlerinin rol oynadığını ortaya çıkartmıştır. Genel vergi zihniyetini belirleyen yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve meslek gibi kişisel değişkenler, vergi ahlâkını da etkilemektedir. Özellikle eğitim düzeyi ile vergi ahlâkı arasındaki müsbet ilişkiyi gösteren pek çok araştırma bulgusu vardır. Bunların yanında, vergi idarelerinin yükümlülerin güçlüklerini hafifletecek bir yaklaşımla yeniden örgütlenmelerinin ve formalitelerin sadeleştirilmesinin yararlı olacağını gösteren bulgular da mevcuttur. Bu nedenlerle, çalışmamızın dördüncü bölümünde vergi eğitimi ve propagandası ile vergi idaresi-yükümlü ilişkilerinin düzeltilmesi konularına da kısaca yer verilmiştir. İleride bu alanda yapılacak araştırma ve uygulamaların vergilemeye yararlı bir katkı oluşturabileceği umulmaktadır.

Aslında, araştırmaların bolluğuna rağmen, malî psikolojinin kısa vadede vergilemenin başarisına çok önemli katkılarda bulunması beklenmemelidir. Öncelikle bu, oldukça yeni bir disiplindir ve çalışmamızın ikinci ve dördüncü bölümlerinde değinilen bir takım yöntem sorunları vardır. Ayrıca, bu alanda farklı sosyal psikolojik

kuramlardan hareketle tasarlanan çalışmalar ve toplanan bilgiler henüz bütünsel bir çerçeveye oturtulabilmiş değildir.

Öte yandan, gerek psikolojik araştırma bulguları, gerekse vergilemede farklı yaklaşımları olan ülkelerin farklı derecede başarılı olması gerçeği, etkin bir vergileme için tutum değişikliklerinin tek başına yeterli olamayacağını düşündürmektedir. Etkin bir denetim ve etkin cezalar (özellikle hapis cezası ve suçluların teşhiri gibi) vergilemenin başarısında önemli bir paya sahiptir.

Vergi zihniyeti ve vergi ahlâkı gibi kavramlar ve bunlar üzerine temellendirilen çalışmalar, insanların topluma zarar veren eğilim ve davranışlarının nedenlerinin anlaşılabilceği ve bunun eğitim ya da iletişim yoluyla düzeltilebileceği inancından kaynaklanmaktadır. Ancak, böyle bir yaklaşım benimsendiğinde, öncelikle bireylere doğru davranış modelleri sunmak gerekir. Sadece "iyi yükümlüyü" tarif etmek, model oluşturmak için yeterli olmayacaktır. Bu "iyi yükümlü" normundan sapan örneklerin cezalandırıldığının da gösterilmesi gerekir.

Araştırmaların saptadığı üç gerçek vardır⁶ :

(1) Bireyler, vergilerinin hizmete dönüştüğüne ya da gerçekleşen hizmetlerden adil bir pay aldıklarına inanmıyorlarsa, vergilemeye karşı olumsuz tutumlar içine girmektedir.

(2) Bireyler, vergi yükünün toplum içinde adaletsiz dağıldığına, belli kesimlerin bu yükten adeta muaf olduğuna inanıyorsa, yine vergilemeye karşı olumsuz tutumlar gelişmektedir.

(3) Bireyler, çevrelerinde vergi kaçakçıları bulunduğunu, bunların yeterince cezalandırılmadığını algıladıklarında, vergi kaçırma eğilimleri yükselmektedir.

---

⁶Bkz. paragraf 2.4. ve 4.4.1.

Bu gerçekler bilindiğine gore, vergi kayıp ve kaçaklarının engellenmesi için asıl etkin tedbirlerin siyasal kararlara bağlı olduğu da açıktır. Siyasal otoriteler vergi almaya ve bunu olabildiğince adil ölçüler içinde gerçekleştirmeye kararlı olduğu takdirde, psikolojik çalışmalar da vergilemenin etkinliğine katkıda bulunabilir. Psikologlar vergi eğitim ve propagandasının tekniğine ve içeriğine, vergi idarelerinin yeniden örgütlenme ve halkla ilişkiler çalışmalarına v.b. tutum oluşturucu önlemlere temel olacak bilgileri sağlayabilirler. Fakat bu bilgiler, ancak vergi kaçakçılığını teşvik etmeyen bir ortamda yararlı olabilecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Aktaşlıoğlu, Hayrettin. Vergi Psikolojisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi (tarih yok).
- Aronson, Elliot. The Social Animal, W. H. Freeman and Co., San Francisco, 1972.
- Aronson, Richard J.. Public Finance, McGraw-Hill Co., New York, 1985.
- Atacan, Fulya. Sosyal Değişme ve Tarikat - Cerrahiler, Hil Yay., İstanbul, 1990.
- Batirel, Ömer Faruk. Kamu Maliyesi Teorisine Giriş, 3.b., Marmara Üniversitesi, İİBF Yay., İstanbul, 1990.
- Batirel, Ömer Faruk. "Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Temel Etkenleri", Yayınlanmamış Tebliğ Metni, Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları Nasıl Önlenebilir (Panel), İstanbul, 1989.
- Batirel, Ömer Faruk. "Vergi Verilmez Alınır", Görüş, Mayıs 1992, ss.54-56.
- Batirel, Ömer Faruk. "Vergi İdaresinde Etkinlik ve Mükellef Psikolojisi", İktisadî ve Ticarî İlimler Dergisi, Sayı1, İstanbul, 1973, ss.39-46.
- Bennett, Robert G.. "Demographic Influence on the Geograpy of the Poll Tax: Alarm or False Alarm?", Institute of British Geographers Conference, Coventry, 4.1.1989.
- Bulutoğlu, Kenan. Kamu Ekonomisine Giriş, Sermet Matbaası, İstanbul, 1971.
- Bulutoğlu, Kenan. Türk Vergi Sistemi, 2.b., Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1967.

- Bulutoğlu, Kenan. "Vergiye Karşı Tipik Bir Reaksiyon: Poujade Hareketi", İstanbul Üniversitesi, Maliye Enstitüsü Konferansları, 4.Seri, İstanbul, 1959, ss.173-197.
- Cansever, Gökçe. İçindeki Ben, Der Yay., İstanbul, 1981.
- Caplow, Theodore. Elementary Sociology, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1971.
- Chang, Otto H., Donald R. Nichols ve Joseph J. Shultz. "Taxpayer Attitudes Toward Tax Audit Risk", Journal of Economic Psychology, 8 (1987), ss.299-309.
- Cohen, Abner. Two Dimensional Man, University of California Press, California, 1974.
- Courant, Paul N., Edward H. Gramlich ve Daniel L. Rubinfeld. "Why Voters Support Tax Limitation Amendments: The Michigan Case", National Tax Journal, XXXIII: 1, 1980, ss.1-20.
- Cüceloğlu, Doğan. İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Dornstein, Miriam. "Taxes: Attitudes and Perceptions and Their Social Bases", Journal of Economic Psychology, 8, 1987, ss.55-76.
- Due, John F., ve Anne F. Friedlaender. Government Finance, Economics of the Public Sector, Richard D. Irwin Inc., Illinois, 1981.
- ☒ Dural, Fatih. "Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı", Maliye Dergisi, Sayı 50, Mart-Nisan 1981, ss.32-40.
- Durant, Will ve Ariel Durant. Kulturgeschichte der Menschheit. Vol.32 (Rousseau und die Französische Revolution) Editions Rencontre, Lausanne (tarih yok).

- Dülgeroğlu, Ercan. "Vergilemenin Psikolojik Etkileri", Akademi, IV:2-3, 1975, ss.223-244.
- Einaudi, Luigi. Capitalization and Amortization of Taxes, Encyclopaedia of the Social Sciences, ed. Edwin R. A. Seligman, Vol.III, 1950.
- Erdem, Metin. "Vergilendirmeye Karşı Tepkiler ve Türk Vergi Hukukunda Vergi Kaçakçılığı", Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi, VIII: 1-2, Kasım 1987, ss.39-46.
- Etzioni, Amitai. "Rationality is Anti-Entropic", Journal of Economic Psychology, 7 (1986), ss.16-37.
- Falay, Nihat. Maliye Tarihi Ders Notları, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.
- Fenickel, Otto. The Psychoanalytic Theory of Neurosis, W. W. Norton Co.Inc., New York, 1972.
- Foreign and Commonwealth Office, Local Government in Britain, No.12-91 (1991).
- Forte, Francesco ve Emilio Giardina. "The Crisis of the Fiscal State", Reforms of Tax Systems, eds. Francesco Forte ve Karl W. Roskamp, IIPF 1979 Kongresi Tebliğler Kitabı, Wayne State University Press, Detroit, 1981, ss.1-9.
- Freud, Sigmund. "Das Unbehagen in der Kultur", Fischer Verlag, Frankfurt a.M., 1977.
- Freud, Sigmund. New Introductory Lectures on Psychoanalysis, çev. ve ed. James Stachey, Penguin Books, England, 1973.
- Giddens, Anthony. Durkheim, Fontana/Collins, Glasgow, 1978.
- Goffman, Erving. Asylums, Penguin Books, England, 1968.

- Goldscheid, Rudolf. "A Sociological Approach to the Problems of Public Finance", çev. Elizabeth Hender, Classics in the Theory of Public Finance, eds. Richard A. Musgrave ve Alan T. Peacock, The MacMillan Company, New York, 1958, ss.202-213.
- Goode, Richard. "Vergilemenin Sınırları", çev. Ömer Faruk Batirel, Çağdaş Vergilemedeki Son Gelişmeler, ed. Halil Nadaroğlu ve diğerleri, İİTİA İktisat Fakültesi, Kamu Maliyesi Enstitüsü Yay., No.2, İstanbul, 1980, ss.250-272.
- Goode, Richard. "Vergilemenin Sınırları", çev. Ziyaeddin Bildirici, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, İİBF Dergisi, II: 1, Ocak 1984, ss.17-25.
- Güner, Ayşe. "Türkiye'de Patronaj İlişkileri", Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi, IV: 1-2, 1987, ss.617-625.
- Hall, Calvin S. ve Gardner Lindzey. Theories of Personality, John Wiley and Sons Inc., New York, 1957.
- Hall, Richard H.. Occupations and the Social Structure, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1975.
- Harvey, James W. ve Kevin F. McCrohan. "Voluntary Compliance and the Effectiveness of Public and Non-Profit Institutions: American Philanthropy and Taxation", Journal of Economic Psychology, 9 (1988), ss.369-386.
- Heper, Fethi. Toplumsal Yapı ile Vergi Yapıları Arasındaki İlişkiler, Eskişehir İTİA Yay., No.126/148, Eskişehir, 1981.
- Heper, Fethi. "Verginin Bireylerin Ekonomik Davranışları Üzerindeki Etkileri", Eskişehir İTİA Dergisi, XVII: 2, ss.304-322.
- Hilgard, Ernest R. ve Gordon H. Bower. Theories of Learning, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1975.

- Hite, Peggy A.. "An Examination of the Impact of Subject Selection on Hypothetical and Self-Reported Taxpayer Noncompliance", *Journal of Economic Psychology*, 9 (1988), ss.445-466.
- Horton, Paul B. ve Chester L. Hunt. *Sociology*, McGraw-Hill Inc., Auckland, 1980.
- Janis, Irving L., Donald Kaye ve Paul Kirschner. "Facilitating Effects of Eating-While-Reading on Responsiveness to Persuasive Communications", *Readings in Social Psychology*, eds. Jonathan L. Freedman, J. Merrill Carlsmith ve David O. Sears, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1971, ss.404-412.
- Julian, Joseph. *Social Problems*, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1972.
- Kalaycıoğlu, Ersin. *Çağdaş Siyasal Bilim*, Beta Yay., İstanbul, 1984.
- Kaplan, Steven E., Philip M. T. Reckers ve Kim D. Reynolds. "An Application of Attribution and Equity Theories to Tax Evasion Behavior", *Journal of Economic Psychology*, 7 (1986), ss.461-476.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*, Sosyal Bilimler Derneği Yay., G:8, Ankara, 1976.
- Kingdom, John. *Local Government and Politics in Britain*, Billing and Sons Ltd., Worcester, 1991.
- Krech, David, Richard S. Crutchfield ve Egerton L. Ballachey. *Individual in Society*, McGraw-Hill Inc., New York, 1962.
- La Palombara, Joseph. *Politics Within Nations*, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1974.
- Laufenburger, Henri. *Histoire de L'impôts*, que-sais-je Yay., Paris, 1959.

Laufenburger, Henri. Maliyenin Ekonomik ve Psikolojik Teorisi, çev. İsmail Hakkı Ülkmen, Maliye Enstitüsü Yay., No.25, Ankara,1967.

Leiser, David., Guje Sevon ve Daphna Levy. "Children's Economic Socialization: Summarizing the Cross-Cultural Comparison of Ten Countries", Journal of Economic Psychology, 11 (1990), ss.591-614.

Lewis, Alan. "An Empirical Assessment of Tax Mentality", Public Finance, 2, 1979, ss.245-257.

Lewis, Alan. The Psychology of Taxation, Martin Robertson Co.Ltd., Oxford, 1982.

Maliye ve Gümrük Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi, Türk Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanması Paneli (İstanbul 1991), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

McCandless, Boyd R. ve Ellis D. Evans. Children and Youth, Psychosocial Development, The Dreiden Press, Illinois, 1973.

McNeill, William H.. History of Western Civilization, The University of Chicago Press, Chicago, 1969.

Merton, Robert K.. "Anomie and Social Structure", Modern Sociology, ed. Peter E. Worsley, Penguin Books, England, 1978, ss.615-622.

Miyamoto, Frank S.. "The Impact on Research of Different Conceptions of Role", The Sociology of Personality, ed. Stephan P. Spitzer, Van Nostrand Reinhold Co., New York, 1969, ss.111-123.

Moore, Barrington Jr.. Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, çev. Şirin Tekeli, Verso Yay., İstanbul, 1988.

Morgan, Clifford T. ve Richard A. King. Introduction to Psychology, McGraw-Hill Inc., New York, 1975.

Müller, Eva. "Public Attitudes Toward Fiscal Programs", Quarterly Journal of Economics, 77: 2, ss.210-235.

Myers, David G.. Social Psychology, McGraw-Hill Inc., New York, 1987.

Nadaroğlu, Halil. Kamu Maliyesi Teorisi, 7.b., Beta Yay., İstanbul, 1989.

Nadaroğlu, Halil. Mahallî İdareler, 4.b., Beta Yay., İstanbul, 1989.

Nadaroğlu, Halil. "Son Zamanlarda Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Reformu", Çağdaş Vergilemedeki Son Gelişmeler, ed. Halil Nadaroğlu ve diğerleri, İİTİA İktisat Fakültesi, Kamu Maliyesi Enstitüsü Yay., No.2, İstanbul, 1990, ss.274-288.

Nadaroğlu, Halil. "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları Nasıl Önlenebilir", Yayınlanmamış Tebliğ Metni, (Aynı Adlı Panel), İstanbul, 1989.

Nadaroğlu, Halil. "Vergilemede Adalet", Hukuk Araştırmaları, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 5:1-3, İstanbul, 1990.

Neumark, Fritz. Vergi Politikası, çev. İclâl (Feyzioğlu) Cankorel, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1975.

Ocakçioğlu, Bora. VI.Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu Tebliğ ve Yorumlar Kitabı; Yorum, Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1990, ss.227-231.

OECD, Reunion d'experts gouvernementaux sur les relations entre les citoyens et l'administration, 6-9.12.1983, Paris, toplantı raporları.

- Ortaylı, İlber. Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, TODAİE Yay., Ankara, 1974.
- Öncel, Mualla, Nami Çağan ve Ahmet Kumrulu, Vergi Hukuku, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yay., No.494, Ankara, 1992.
- Önder, İzzettin. "Vergi Ahlâkı, Vergi Psikolojisi, Hayat Standardı Esası", Yayınlanmamış Tebliğ Metni, I.Ulusal Vergi Kongresi, İstanbul, 1992.
- Önder, İzzettin. "Vergiye Psikolojik Direniş", Görüş, Mayıs 1992, ss.50-52.
- Patterson, C. H.. Theories of Counseling and Psychotherapy, Harper and Row Publishers, New York, 1972.
- Perrucci, Robert ve Dean D. Knudsen. Sociology, West Publishing Co., St.Paul, Minnesota, 1983.
- Pirenne, Henri. Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yay., İstanbul, 1990.
- Porcano, Thomas M.. "Correlates of Tax Evasion", Journal of Economic Psychology, 9 (1988), ss.47-67.
- Prud'homme, Remy. "Adem-i Merkeziyet", çev. Mehmet Ali Özbudun, VII.Türkiye Maliye Sempozyumu (Merkezî İdareler ile Mahallî İdareler Arasındaki Malî İlişkiler) Tebliğ ve Yorumlar Kitabı, Marmara Üniversitesi, Maliye Bölümü ve Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., İstanbul, 1991, ss.208-228.
- Reynaud, Pierre-Louis. Vergi Konusunda Mükellefin Ruh Haleti, çev. Celal Erçoklu, Maliye Tetkik Kurulu Neşriyatı, No.1955-5: 66, Ankara, 1955.

- Reynaud, Pierre-Louis. "İktasadî Psikoloji ve Maliye", İstanbul Üniversitesi, Maliye Enstitüsü Konferansları, 12.Seri, İstanbul, 1966, ss.19-26.
- Robben, Henry S. J. ve diğerleri. "Decision Frame and Opportunity as Determinants of Tax Cheating", *Journal of Economic Psychology*, 11 (1990), ss.341-364.
- Roland-Levy, Christine. "Economic Socialization: Basis for International Comparisons", *Journal of Economic Psychology*, 11 (1990), ss.469-482.
- Schmölders, Günther. "Finanzpsychologie", İstanbul Üniversitesi, Maliye Enstitüsü Konferansları, 15. Seri, İstanbul, 1968, ss.1-9.
- Schmölders, Günther. Genel Vergi Teorisi, çev. Salih Turhan, İstanbul Üniversitesi Yay., No.2149, İstanbul, 1976.
- Schmölders, Günther. "Survey Research in Public Finance - A Behavioral Approach to Fiscal Theory", *Public Finance/Finances Publiques*, XXV: 2/1990, ss.300-306.
- Schmölders, Günther. "Vergi Yönetiminin Vergilemenin Etkinliği Üzerindeki Etkisi", çev. Ömer Faruk Batirel, Yeni Vergiler Yasa Tasarısı ve Vergi Güvenlik Önlemleri Semineri Tebliğler Kitabı, İİTİA Ekonomi Fakültesi, Kamu Maliyesi Enstitüsü Yay., No.1, İstanbul, 1980, ss.161-170.
- Schmölders, Günther. "Zehn Sozialökonomische Verhaltensforschung in Köln", İstanbul Üniversitesi, Maliye Enstitüsü Konferansları, 16.Seri, İstanbul, 1968, ss.145-152.
- Schokkaert, Erik. "Fiscal Preferences and Fiscal Knowledge at the Local Level", *Journal of Economic Psychology*, 9 (1988), ss.29-46.

Seviğ, Veysi. Türkiye'de Vergi Yargısı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1991.

Shibutani, Tomatsu. "Reference Groups as Perspectives", The Sociology of Personality, ed. Stephan P. Spitzer, Van Nostrand Reinhold Co., New York, 1969, ss.124-137.

Song, Young-dahl ve Tinsley E.Yarbrough. "Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey", Public Administration Review, Sept.-Oct. 1978, ss.442-452.

Spicer, Michael W. ve Lee A. Becker. "Fiscal Inequity and Tax Evasion: An Experimental Approach", National Tax Journal, XXXIII:2, 1980, ss.171-176.

Spicer, Michael W. ve S. B. Lundstedt. "Understanding Tax Evasion", Public Finance/Finances Publiques, XXXI: 2/1976, ss.295-305.

Stiglitz, Joseph E.. Economics of the Public Sector, 2.b., W. W. Norton and Co., New York, 1988.

Şenatalar, Burhan. "Ek Vergi Çağdaş Değil", Cumhuriyet, 16 Ocak 1992.

Şenyüz, Doğan. Etkin Bir Vergileme İçin Yükümlü Psikolojisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1984.

Tanzi, Vito. Public Finance in Developing Countries, Edward Elgar Publishing Ltd., Vermont, 1991.

Taş, Metin. "Vergisel Bağışıklıkların Vergi Kaçakçılığına Etkileri Üzerine", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 4500, Eylül 1991, ss.49-51.

Tevrüz, Suna. Davranışlarımızdan Seçmeler, Emek Ofset, Yalova, 1989.

Tolan, Barlas. Toplum Bilimlere Giriş, Gazi Üniversitesi Yay., No.49, Ankara, 1985.

Tuncer, Selahattin. "Verginin Sınırları, Vergi Optimumu veya Laffer Eğrisi", Maliye Yazıları, 7, İstanbul, 1976, ss.15-28.

Turgut, Nükhet. Siyasal Muhalefet, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1984.

Turhan, Salih. Vergi Teorisi ve Politikası, Der Yay., İstanbul, 1987.

Uluatam, Özhan. Kamu Maliyesi, 2.b., S Yay., No.18, Ankara (tarih yok).

Uludağ, İlhan ve Vildan Serin. Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, İstanbul Ticaret Odası Yay., No.1991-25, İstanbul, 1991.

Ünsal, Şamil. Vergi Kaçakçılığında Sosyal Etkenler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1987.

Vogel, Johann. "Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Recent Survey Data", National Tax Journal, XXVIII:4, 1974, ss.499-513.

Weigel, Russel H., Dick J. Hessings ve Henk Elffers. "Tax Evasion Research: A Critical Appraisal and Theoretical Model", Journal of Economic Psychology, 8 (1987), ss.215-235.

Yetkin, Çetin. Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1983.

belli bir tutumun hangi şiddet derecesini ölçtüğüne ve hangi ölçeğin hangi tutum için uygun olduğuna önce araştırmacılar karar verir. Daha sonra ölçeğin ve tek tek maddelerin geçerliliği, çok sayıda uygulamanın sonuçları istatistikî olarak değerlendirilmek suretiyle, sınanır.

En sık kullanılan ölçekler, cevaplayıcının her madde için üç ya da beş seçenektan birini tercih etmek durumunda olduğu ölçeklerdir. Örneğin (ırksal önyargılara ilişkin bir ölçekten),

"kimi ırkların biyolojik üstünlükleri, kültürel gelişme düzeylerine de yansır"

kesinlikle	doğru	kararsızım	yanlış	kesinlikle
doğru	olabilir		olabilir	yanlış

ya da,

aynı fikirdeyim	kararsızım	aynı fikirde değilim
-----------------	------------	----------------------

1. B. Geçerlilik (Validity) ve Güvenilirlik (Reliability)

Her ölçme ve değerlendirme tekniğinin geçerlilik ve güvenilirlik ölçütlerine uyması gerekir. Geçerlilik, bir tekniğin gerçekten ölçmesi beklenen olguyu ölçmesidir. Bu, fiziksel ölçümlerde genellikle kolayca sağlanmasına karşın, tutum, tercih, güdü gibi fiziksel olmayan olguların ölçümünü gerektiren sosyal bilimlerde sağlanması güç bir özelliktir. Genelde geçerliliği sağlamak için, ölçme tekniğinde kullanılan soru ya da maddeler araştırmanın ilgili olduğu konuyu bilen, fakat her bir sorunun neyi ölçmek için hazırlandığını bilmeyen kişilere okutulur ve herbirinin neyi ölçtüğünü tahmin etmeleri istenir. Bu "yargıçların" değerlendirmeleriyle, ölçme tekniğini hazırlayan araştırmacının amacı birbirini tutuyorsa, teknik, içerik yönünden geçerli sayılır.

Güvenilirlik ise, geçerli olduğu kabul edilen bir ölçme tekniğinin hedef olguyu hatasız olarak ölçmesidir. Güvenilirliğin ölçütü, aynı teknikle birkaç kez ölçülen bir olgunun her ölçümde aynı ya da çok yakın değerleri tutturması ve paralel iki tekniğin ölçümlerinin birbirine yakın sonuçlar vermesidir. Örneğin, bir zekâ testinin güvenilirliği, hem bu testi aynı kişilere mükerrer olarak uygulamak, hem de testin aldığı sonuçları başka bir zekâ testinin aynı kişilere uygulanmasıyla elde edilen sonuçlarla karşılaştırmak suretiyle değerlendirilebilir.

Tutum ölçeklerinde de güvenilirlik başlıca şu iki yoldan sınırlanır: (1) Paralel iki ölçeğin ölçümleri birbirleriyle karşılaştırılır. Sonuçların istatistikî olarak anlamlı bir fark göstermemesi gerekir. (2) Ölçek ikiye ayrılır, yani her madde ölçeğin iki ayrı noktasında, farklı birer formülasyonla, iki kez kullanılır. Bunların elde ettiği ölçümler birbirine uygunsa, ölçek güvenilir kabul edilir.

EK 2

Sosyal Bilgiler - İlkokul Beşinci Sınıf

ç. Vergi Verme :

İnsanların toplu halde yaşamaları, bir toplum düzeninin kurulmasını gerektirmiştir. Toplum düzeninin insanları mutlu edecek şekilde yürütülmesi için, vatandaşların tek başına yürütmeleri mümkün olmayan

işler vardır. Bunlar, okul, hastahane, yol, köprü, baraj yapımı, güçlü bir orduya sahip olma gibi ortak hizmet ve ihtiyaçlardır (bk. Resim 116, 117, 118). Bu hizmet ve ihtiyaçların devlet tarafından karşılanması zorunluluğu doğmuştur.

Resim 116 -- Hastahanelerimizden biri

Devlet, bu hizmetleri yerine getirmek için malî kaynaklara (paraya) ihtiyaç duyar. Devletin malî kaynaklarının başında, vatandaşlardan alınan vergiler gelmektedir. Bunlar, kanunla konulur, değiştirilebilir veya kaldırılabilir. Vergiler, vatandaştan, kanunların belirlediği sınırlar içerisinde tahsil olunur.

Devlet, vergiyi, vatandaştan gelişi güzel almaz. Anayasamızda da belirtildiği gibi herkes malî gücüne yani kazancına göre vergi vermekle yükümlüdür. Vatandaş, ne zaman, nereye ve nasıl vergi vereceğini bilir.

Vergilerin toplum hayatındaki önemi oldukça büyüktür. Vergi, kalkınmanın temelidir. Devletin, ülkesini kalkındırmak, güçlendirmek ve milletini rahata kavuşturmak için elbette paraya ihtiyacı olacaktır. Parasız, fakir olan bir devlet güçlü bir ordu kuramadığı gibi, yukarıda bahsedilen hizmetlerin de hiçbirini yapamaz.

Bizleri, topraklarımız üzerinde hür ve bağımsız yaşatan devletimizdir. Devletimiz daha önce öğrendiğimiz temel haklarımızı koruyarak rahatça çalışıp kazanmamızı sağlamaktadır.

Resim 115 — Türk askeri bir tatbikat sırasında

Her Türk vatandaşı, milletini ve bağımsızlığını koruyacak olan Türk ordusunun gönüllü ve yılmaz bir askeridir (**bk. Resim 115**). Topraklarına ve bağımsızlığına göz diken düşmanlara karşı kanının son damlasına kadar çarpışır. Askerlik görevi, atalarımızdan bize miras kalan kutsal bir görevdir. Türk Devleti ilelebet yaşadıkça bu kutsal görev de kuşaktan kuşağa aktarılacaktır.

Yurdumuzu savunma görevini, Türk Silâhlı Kuvvetleri üstlenmiştir. Bu görevini, kara, deniz ve hava kuvvetleriyle yerine getirir. Millî birliğimizin simgesi ve geleceğimizin teminatı olan ordumuz, görevini başarı ile yerine getirmektedir.

EK 3

Vatandaşlık Bilgileri - Ortaokul Üçüncü Sınıf

G. VERGİ ÖDEVİMİZ

Vergi, vatandaşların karşılığında şahsi bir çıkar beklemeden, önceden belirlenmiş kurallara göre, devletin görevlerini yerine getirebilmesi için, devlete ödedikleri paradır. Anayasamızda "vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülükler kanunla konur, değiştirilir veya kaldırılır." denilmektedir.

1. Vergi Almanın Amacı

Geçen yüzyıllardaki devletin amaçları ile günümüzdeki devletin amaçları arasında çok fark vardır. Geçmişte devletin amacı, ülkenin sınırlarını düşmanlara karşı korumaktı. Bunu yaptığı zaman görevini yapmış sayılıyordu.

Günümüzde ise devletin görevleri çoğalmıştır. Vatandaşın dış tehlikelere karşı korunması, ülke içinde güven ve düzenin sağlanması; okullar, hastaneler, yollar, hava alanları, limanlar, fabrikalar, barajlar yapılması; tarımın, sanayinin, ticaretin geliştirilmesi için tedbirler alınması, günümüzdeki devletin görevlerinden sadece bir kısmıdır.

Devlet, bu görevlerini yerine getirebilmek için, hiç şüphesiz, paraya ihtiyaç duyar. İhtiyaç duyduğu paranın büyük bir kısmı vatandaştan vergi olarak alınır.

Devletin vatandaştan vergi almasının amacı, vatandaşa en kısa zamanda en iyi hizmeti sunabilmektir.

2. Vergi Ödemek Kutsal Bir Ödevdir

Vatandaşlık görevlerimizden biri vergilerimizi zamanında ve tam olarak ödemektir. Bu kutsal görevimizi kusursuzca yerine getirdiğimiz takdirde devletimiz güçlü, vatandaşlarımız mutlu olur. Vermiş olduğumuz verginin her kuruşunda bütün vatandaşlarımızın hakkı vardır. Ödediğimiz vergiler kimi yerde çocuklarımızın okuduğu okul, kimi yerde hastalarımızın tedavi edildiği hastane v.b. olarak karşımıza çıkar.

Vergi kaçakçılığı yapan bir kimse ile başkasının malını çalan hırsız arasında bir fark yoktur. Vergi kaçakçısının işlediği suç daha büyüktür. Bir kişinin malını çalan hırsız yalnız o kişiye zarar verdiği halde, vergi kaçırın kişi bütün topluma zarar vermiş olur.

Devlet, vergisini zamanında vermeyenden cezalı olarak alır. Vermek istemeyenlerin ise taşınır veya taşınmaz malını satarak vergisini tahsil eder. Vergi kaçakçılığı yapanlar tespit edildiği zaman, devlet, alınması gereken vergileri cezalı olarak almakla kalmaz; vergi kaçırınlar suç işledikleri için, kanunlarımızda öngörülen cezalara çarptırılırlar.

Vatandaşlar bu kutsal görevlerini yerine getirirken hiçbir zaman doğruluktan ayrılmamalıdır.

3. Herkes Malî Gücüne Göre Vergi Vermelidir.

Anayasamızda “Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür” ve “Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır.” denilmektedir.

Vatandaşın ödediği vergi, kazancına uygun olmalıdır. Malı, mülkü, kazancı çok olan vatandaştan çok, az olan vatandaştan da az vergi alınmalıdır. Aylık geliri 50 bin lira olan bir vatandaşla, aylık geliri 500 bin lira olan bir vatandaşın aynı vergiyi vermesi doğru değildir. Küçük bir esnafın verdiği vergi ile toptancının verdiği vergi aynı olmamalıdır. Herkesin kazancına göre vergi vermesine, vergide adalet kuralı denir. Vergiler konulurken adalet kuralı göz önünde bulundurularak konur.

Vergiler kanunlarla konur. Verginin kimlerden alınacağı, ne üzerinden alınacağı, miktarının ne olacağı, alınacakları zamanlar ve vatandaşın itiraz hakkını nasıl kullanacağı kanunlarımızda açıkça belirtilmiştir. Buna vergide belirlilik kuralı denir.

Vergiler kanunlarla konur. Verginin kimlerden alınacağı, ne üzerinden alınacağı, miktarının ne olacağı, alınacakları zamanlar ve vatandaşın itiraz hakkını nasıl kullanacağı kanunlarımızda açıkça belirtilmiştir. Buna vergide belirlilik kuralı denir.

Devlet, vatandaşın vergileri kolayca ödeyebilmesi için taksitlere bağlamıştır. Taksitlerin zamanı vatandaşın eline en fazla para geçtiği zamana göre düzenlenmiştir. Bu da vergide kolaylık kuralıdır.

Verginin, ödeme gücü olan herkesten alınmasına ise genellik kuralı denir.

Devlet vergiyi az elemanla en verimli şekilde toplamak ister, buna da tutumluluk kuralı denir.